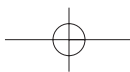
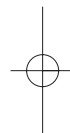
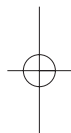
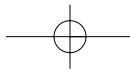

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság

Bíró Endre, Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter,
Kuti Éva, Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc

Szerkesztőség

Főszerkesztő Nagy Ádám

Főszerkesztőhelyettes Nizák Péter

Rovatszerkesztők Csongor Anna (Társadalom és állam)
Márkus Eszter (Elméletileg)
Németh Ferenc (Társadalom és állam)
Nyitrai Imre (Visszahatás)
Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom)
Sebestény István (Világ-nézet)

Olvasószerkesztő Nemeskéry Artúr

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a titkar@civilszemle.hu címre várunk.
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen.

Támogatóink

Miniszterelnöki Hivatal
Nemzeti Civil Alapprogram

A lapban szereplő fotók a 2004 szeptember 22-i kerékpáros felvonuláson készültek.

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ

www.ujmandatum.hu
1149 Budapest, Fráter György tér 11.
Tel./fax: (+36-1) 221-0951, 221-8099
E-mail: szerkesztoseg@civilszemle.hu

Felelős kiadó Németh István
Lapterv Zátonyi Tibor
Fotó Critical Mass

Készült a Kánai Nyomdában
Felelős vezető Kánai József

ISSN 1786-3341

TARTALOM ■ ■ ■

■ ■	BEKÖSZÖNTŐ	5
■ ■	Václav Havel A CIVIL TÁRSADALOM ÉS ÚJ ELLENSÉGEI	7
■ ■	ELMÉLETILEG	
	Bank Dénes KOMMUNIKÁCIÓ CIVILFOKON	
	— civil szervezetek társadalmi célú kommunikációja az interneten	11
	Sebestény István CIVIL DILEMMÁK, CIVIL KÉTELYEK	
	A CIVIL SZERVEZETEK (KÖZ)ÉLETÉBEN	29
■ ■	KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
	Győrffy Gábor SZABADSÁGUNK GYERMEKEI	
	— a civil kezdeményezések jelene és jövője	41
	Templom Józsefné A NAP UTCAI MODELL	
	— a városi közösségfejlesztés tapasztalatai	51
	BUDAPESTI NYILATKOZAT	
	— az európai civil társadalom fejlesztése a közösségfejlesztés eszközeivel	75
	Nyitrai Imre SZOCIÁLIS ÁGAZAT, CIVIL SZFÉRA, ÖNKÉNTESÉG	82
■ ■	TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM	
	Kuti Éva SZÁMÍTHATNAK-E A NONPROFIT SZERVEZETEK A VÁLLALATOK TÁMOGATÁSÁRA?	95
	Nizák Péter AZ ÁLLAMI PÁLYÁZATI RENDSZER TAPASZTALATAI	
	— a civil szervezetek szemszögéből	118
	Lányi András KÖRNYEZETI KONFLIKTUSOK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE ÉS MECHANIZMUSA	133
■ ■	VILÁG-NÉZET	
	Szomolányi Zsuzsa A CIVIL TÁRSADALOM — HATÁRTALANUL	
	— áttekintés a nemzetközi összehasonlító nonprofit kutatásokról	139
■ ■	VISSZAHATÁS	
	Nyitrai Imre SZIGETI FERENC ALBERT: AZ ÖNKÉNTESÉG SZEREPE	
	A FEJLETT PIACGAZDASÁGBAN — Recenzió	157
■ ■	SZERZŐINK	162

BEKÖSZÖNTŐ

■ A civil területen dogozó szakemberek számára nincs ma olyan szakmai „háttér-folyóirat”, amely megpróbálja felölelni a civil közélet, a társadalmi szervezeti lét, a nonprofit kutatás stb. problémakörét. Ezt a hiány próbálja megszüntetni a Civil Szemle, amely ahhoz kíván hozzájárulni, hogy a mára valódi szektorrá érett civil szféra elméleti problémáit közösen vegyük számba.

A „cselekvő állampolgár” gondolatiságára felfűzendő lap olyan – hívjuk így: – „közösségi tanulmányok” közlésére jön létre, amelyek tudományosan és szakmailag megalapozottak, ugyanakkor nélkülözik az akadémiai típusú lapokban rejlő túlzott tudományosságot annak érdekében, hogy a lapot a tájékozódni kívánó értelmiségi csoportok, illetve a szűkebb szakmai közeg is sikerrel forgathassák. Persze a lap kiemelten a civil szervezeti vezetőkhez, önkéntesekhez, az állami vezetőkhez, politikusokhoz és a szakértőkhöz, szakemberekhez szól.

A lap a terület minden szegmensét, irányultságát be kívánja bemutatni. Ennek érdekében a szerzők és a szerkesztők különböző szakmai műhelyeket képviselnek, mely biztosítja a különböző nézetek és vélemények elfogadásának és megjelentetésének lehetőségét.

A Civil Szemle elméleti folyóirat: a civil szféra, társadalmi együttműködések, nonprofit szervezetek bemutatásával foglalkozó, az érdeklődő értelmiségieknek szóló időszaki kiadvány, amely támaszkodva a korábbi eredményekre, megkísérli a beilleszkedést a nemzetközi trendekbe; a meglévő eredményeket kívánja közkinccsé tenni, népszerűsíteni, így jelenítve meg a terület sokszínűségét. A folyóirat a későbbiekben kezdeményezője és részese kíván lenni egy közép-európai civil periodika létrejöttének.

Lapunk 5 rovatból épül fel:

Az *Elméletileg* rovatban olyan tanulmányok szerepelnek, amelyek a civil szektor (ön)definíciós kérdéseivel, tipológiájával, struktúrájával foglalkoznak. Kutatások és elemzések kapnak itt helyet, amelyek a szervezetek, alszektorok és a szektor történetét, fejlődését érintik, különösen a filozófiai jellegű kérdések, más tudományokkal, szektorokkal közösen taglalt határterületek problémáit kívánjuk vizsgálni.

A *Közösségek és civil társadalom* rovat a közösségi szektor gyakorlatáról, az önkéntességről és általában az öntevékenység területén megismerhető esetekről, történésekről, példákról és trendekről gyűjt össze és közöl írásokat, esettanulmányokat, elemzéseket. Külön figyelmet szentel a helyi közélethez kapcsolódó, a közösségi részvétel és a társadalmi párbeszéd esélyeiről, lehetőségeiről, konfliktusairól, megvalósulásairól szóló elemző tudósításoknak.

A *Társadalom és állam* rovatban a civil társadalmat, a nonprofit szervezeteket körülvevő társadalmi, gazdasági környezettel kapcsolatos elemzések, tanulmányok, kutatási beszámolók kapnak helyet. A rovatban külön hangsúlyt kapnak a civil szektor más szektorokkal (állami, önkormányzati, gazdasági) való együttműködésére, kapcsolatrendszerére vonatkozó tanulmányok. Ez a rovat foglalkozik a civil szektor működését meghatározó jogi, politikai, gazdasági környezet elemzésével, kitekintve az állami elosztórendszerekre és a szektorbeli strukturálódás folyamatait meghatározó fő tényezőkre is.

A *Világ-nézet* rovat a nemzetközi vonatkozású, illetve egy-egy ország civil szektorára vonatkozó elemzéseket, tanulmányokat, kutatási eredményeket teszi közzé. Emellett helyet kapnak benne a hazai és nemzetközi civil kapcsolatok, illetve a határainkon túli magyar civil társadalom témakörével foglalkozó írások is, továbbá nemzetközi szervezetek által (ENSZ, EU) megfogalmazott, a témához kapcsolódó dokumentumok magyar nyelvű fordításai.

A *Visszahatás* rovatban azokról az írott formában közzétett, frissen publikált tanulmányokról, elemzésekről, műhelymunkákról kívánunk szólni, amelyek általában a „civilséget”, vagy szűkebben, valamely ágazati civil törekvést járnak körül. Célunk, hogy a megjelent írásművekről – függetlenül attól, hogy egy folyóiratban, könyvben, az interneten vagy egy konferencia-kiadványban találtunk rájuk – rövid ismertetések és kritikai reflexiók egyaránt szülessenek. A tudományos igényű recenzió-készítéshez olvasóink aktív segítségére, figyelemfelhívásaira és saját meglátásaira is támaszkodni kívánunk.

A rovatok néha esettanulmányokkal színesítik az elméleti palettát. Emellett az on-line felület is rovatszerűen működik. A honlap (www.civilszemle.hu) önálló arcukat a cikkek összefoglalója a kereshető archívum, egy majdani civil ki-kicsoda adja meg.

Reméljük, hogy sikerült kedvet csinálnunk a laphoz!

a Szerkesztőbizottság, a Szerkesztők és a Kiadó

A CIVIL TÁRSADALOM ÉS ÚJ ELLENSÉGEI

Václav Havel

■ Az igazi civil társadalom a demokrácia legszilárdabb alapja. A választási kampányok hevében sokszor feledésbe merül ez az igazság.

Olykor-olykor még a kommunizmus is együtt tud élni a magántulajdonnal, sőt néha a magánvállalkozással is, de sohasem a civil társadalommal. Nem véletlen, hogy mindenütt éppen a civil társadalomra mérte a legvégzetesebb csapást nyomban hatalomra kerülése után.

A rendszer bukása után a kommunista hatalom által elfojtott szólásszabadságot vissza lehetett állítani egyik napról a másikra, de nem így a civil társadalmat. Sokkal bonyolultabb helyreállítani azt a sokféle párhuzamos és egymást kölcsönösen kiegészítő utat és módot, amelyek révén az állampolgárok részt vehetnek a közéletben.

Ennek oka nyilvánvaló: a civil társadalom bonyolultan strukturált, törekeny, olykor titokzatos élő szervezet, amely évtizedek, ha ugyan nem évszázadok alatt fejlődött ki. Lehetetlen felülről, rendeletileg helyreállítani, miután éveken át lényegében nem létezett. Csakis türelmes munkával lehet újjáépíteni három pillérét: az önkéntes, magánjellegű társulást, az állam decentralizálását és a politikai hatalom delegálását az államtól független szervezeteknek.

A posztkommunista átalakulás tíz évében azt tapasztalhattuk, hogy új politikai elitjeink vagy apatikusan tekintettek a civil társadalom újjáépítésére, vagy egyenesen elleneztek azt. Mihelyt megragadták a hatalmat, az új eliteknek egyszerűen nem volt ügyükre, hogy átengedjenek bármit is az örökségükül jutott állami hatalomból. Fura módon sok demokratikus, antikommunista politikus is görcsösen ragaszkodik a túlméretezett állami hatalomhoz, a kommunista korszak e hagyatékához. Ezért van az, hogy sok iskolát, kórházat, kulturális és egyéb intézményt továbbra is centralizált adminisztráció irányít, holott azok átalakulhattak volna önálló intézményekké, amelyeket az állam vagy tisztos távolból szemlélne, vagy átlátható eljárással támogatna.

Évek óta húzódik a vita az állam decentralizációjáról, de egyetlen kormányzerv sem mutatott még arra hajlandóságot, hogy harc nélkül átengedje egyes hatalmi jogköreit a régióknak vagy a helyhatóságoknak. Azért túlzott hazánkban az adóz-

tatás, mert az állam fizet ezer meg egy dologért, amelyet voltaképpen nem kellene finanszíroznia; ha létezne fejlett civil társadalom akkor ugyanis maguk a polgárok fizetnének közvetlenül. Ennek az ernyedtségnek nincs semmi köze ideológiákhoz. Egyes politikusok mégis ideológiai mentséget keresnek az állami hatalom csorbítatlan fenntartására. Többnyire így érvelnek:

„Az emberek minket választottak, akaratukat nyilvánították, hogy mi kormányozzunk. Aki ezen változtatni akar, az a képviseleti demokrácia ellen intéz támadást. A javak szociális újraelosztása az állam feladata, és nem is engedhető meg szerepkörének zsugorítása ezen a téren. Aki központi ellenőrzéstől mentes párhuzamos struktúrákat akar teremteni vagy támogatni, az magát a parlamenti demokráciát kérdőjelezi meg.”

A civil társadalomba vetett hitet sokan balossággként, anarchizmusként, szindikalizmusként értelmezik, sőt még olyan is akadt, aki protofasizmusnak nevezte. Valójában azonban arról van szó, hogy nem akarnak osztozni másokkal a hatalmukban, s ebben gyökerezik az érvelésük, amely szerint a civil társadalom: támadás a politikai rendszer ellen.

A pártok, mintha azt mondanák: „A kormányzás a mi dolgunk. Ti csak választatok, ennél többet ne akarjatok!” Pedig ez sületlenség. A politikai pártok és a demokratikus intézmények csak akkor működhetnek jól, ha erőt és ötletet merítenek egy fejlett, plurális polgári környezetből, és ki vannak téve e polgári környezet bírálatainak. A civil társadalom nem szándékozik a parlament vagy a politikai pártok megkerülésével cselekedni. Ellenkezőleg: hozzá akarja segíteni őket, hogy képességeik és lehetőségeik legjavát nyújtsák. A politikai pártok és a politikai intézmények kiszikadnak a sokrétűen strukturált civil társadalom éltető nedve nélkül, elveszítik kezdeményezőképességüket, és végül politikai profik begyöpösödött, zárt csoportjává silányulnak.

A civil társadalom valódi pluralizmust gerjeszt, a pluralizmus versenyt teremt, a verseny pedig minőséget eredményez. Ebben a tekintetben sok a hasonlóság a gazdaság és a politika között. Minél többféle kezdeményezést engednek felszínre kerülni, annál nagyobb az esély, hogy a legjobbak és a legötletesebbek fognak diadalmaskodni. Ha mindig és kizárólag a központi állami hatóságok és a központi politikai testületek akarják eldönteni, hogy mit kell tenni, és hogyan, akkor egyenlőségjel tesznek a hatalom és az igazság közé, márpedig ez a tétel századunk legveszélyesebb politikai elképzelése.

Minél rétegzettebb a civil társadalom annál virágzóbb, s minél virágzóbb annál inkább szilárdabb a belpolitikai helyzet. A civil társadalom megvédi az állampolgárokat a politikai hatalmi változások túlzott hatásaitól, mivel elnyeli, sőt kiküszöböli ezek egy részét az alacsonyabb szinteken. Ezáltal lényegében meg is könnyíti a politikai változásokat. A kormányváltás így nem tűnnék szélviharnak, amely mindent máshová sodor.

Ahol a civil társadalom nem eléggé fejlett, ott minden probléma felszűremlik a hatalom központjában. Ám minél több hatalom marad a központban annál nagyobb a valószínűsége, hogy a központ erői megszerezhetik a teljes ellenőrzést az ország fölött. A kommunisták nagyon jól tudták ezt, azért szóltak bele még a méhészegyesület belső ügyeibe is.

Nem kell ahhoz közgazdásznak lenni, hogy belássuk: a civil társadalom pénz-

KOMMUNIKÁCIÓ CIVILFOKON

civil szervezetek társadalmi célú kommunikációja az interneten

Bank Dénes

Bevezetés

Kutatási cél és a témaválasztás indoklása

A tanulmány során egyrészt a civil szervezetek internetes társadalmi célú kommunikációjával (TCK)¹ kapcsolatos jellemzőinek feltárására törekszem, másrészt pedig olyan piaci, állami és kiemelten „civil” lehetőségeket keresek, melyek a civil szervezetek sikeresebb társadalmi célú kommunikációját segíthetik.

A civil szektor minden embert érint, hiszen a magyar nemzetgazdaság nem kis részét közvetlenül vagy közvetetten a civil szervezetek adják: több tízezer kis gazdálkodási egységben sok százezer ember dolgozik valamely hasznos cél elérése érdekében. Az így létrehozott érték nemcsak gazdasági értelemben jelentős, hanem olyan társadalmi dimenziókban is, melyek piaci vonatkozásban nem is értelmezhetők.

Nemcsak a civil szervezetek mindenkori vezetői, hanem az egész társadalom számára közös ügy, hogy a civil szervezetek minél több emberhez jussanak el értékeikkel és üzeneteikkel. A marketing valahogy mégis elhanyagolt terület maradt a civilszférában (Pavluska, 2002). Különösen kritikus probléma ez, hiszen a civil szervezetek lényege a társadalom mozgósításában rejlik, ehhez azonban jó marketingstratégia és ahhoz társított eszközök (pl. internet) lennének szükségesek. Így különösen nagy érdeklődésre tarthat számot egy olyan kutatás, mely e hiányosság gyökereit tárja fel, és egyben fejlesztési módokat javasol.

A téma aktualitását erősíti, hogy az adóból a civileknek átadható „1%” egyre nagyobb jelentőséggel bír a civil szervezetek költségvetésében (Harsányi, 2000), ugyanakkor az állampolgárok jelentős része még mindig nem él ezzel a lehetőséggel. A hatékonyabb társadalmi célú kommunikáció pedig minden kétséget kizáróan segítené a civil szektort ezen pénzforrás kiaknázásában. A kutatás jelentőségét tovább növeli, hogy Magyarországon eddig ilyen témájú felmérés nem készült, így a munka hiánypótlónak tekinthető.

■ ELMÉLETILEG

Kutatási kérdések és alkalmazott módszertan

A tanulmány alapját a kérdőíves megkérdezésen alapuló kvantitatív kutatás képezi. A kutatás jellegéből következően hipotézisek felállításával keresem a válaszokat a civil szervezetek és az internetes társadalmi célú kommunikáció összefüggéseire. Legelőször azt elemzem, hogy a civil szervezetek a társadalmi célú kommunikációval kapcsolatos ismereteik és elkötelezettségük alapján jól elkülöníthetőek-e egymástól. Ha sikerül a civil szervezeteket ilyen módon különböző klaszterekbe sorolni, lehetőség nyílik a gyakorlat szempontjából is releváns kérdések vizsgálatára. A válaszok alapján megfogalmazhatóak lesznek az internetes TCK különböző szintű alkalmazásának feltételei is.

A civil szervezet internetes TCK használatát, illetve internetes TCK-val szembeni elkötelezettségét mérő hipotézisvizsgálat eredményei, valamint a kérdőív nyitott kérdéseire kapott válaszok, megalapozzák a dolgozat előíró jellegű megállapításait: mit kell tennünk annak érdekében, hogy a civil szervezetek internetes TCK-aktivitását növelhessük? Mit tehetnek a civil szervezetek, az internet- és reklámpiac szereplői és mit tehet az állam?

A kutatás mintavétele véletlen eljárással készült a mintegy 45000 elemszámú civil szervezeti alapsokaságból. A minta megkeresése hagyományos és online formában történt. A véletlen online mintavétel kb. 10000 elemszámú listából, az offline kb. 5000 elemszámú listából történt, melyekre az 1300 megkeresést egyenlő arányban osztottuk fel. A válaszadások aránya közel 8%. Az elemzéseket az SPSS statisztikai programmal készítettük. Összességében elmondható, hogy a minta a felhasznált adatbázisok jellege és a megkeresések valamint válaszadók száma miatt nem reprezentatív, viszont egyfajta „elitvizsgálat” részeként elég átfogó képet ad a TCK-ban aktívabb civil szervezetek véleményéről, és így megalkotható a következtetések szempontjából fontos civil szervezetek TCK-elköteleződési modellje.

A továbbiakban a TCK elméleti megközelítéséről, a kutatás néhány főbb eredményéről, a TCK-elköteleződési és fejlődési modelljéről, majd az ezek alapján megfogalmazott civil, állami, piaci feladatokról és lehetőségekről lesz szó.

A társadalmi célú kommunikáció

A klasszikus felfogás szerint a marketingkommunikáció a gazdasági célú kommunikáció része, ami egyben a makromarketing kísérőjelensége és a vállalati kommunikáció része (Sándor, 2000). A marketing szélesebb értelmezése szerint a marketingkommunikáció nem szűkíthető le egyetlen társadalmunkban meghatározott szektorra, és így az természetes része a nonprofit szférának is; többek között: Kotler-Levy (1969), Shapiro (1973), McLeish (1997), Pavluska (2002). Maga a reklám és hirdetés fogalma is értelmezhető a civil szervezetek kapcsán, hiszen saját értekeiket, meggyőződéseiket kívánják „eladni” – leggyakrabban ingyen – a társadalom különböző szereplőinek, részeinek. A legfontosabb közös vonása ezen üzenetek célja alapján fogalmazható meg: mely szerint azok a társadalomban végbemennő folyamatok pozitív befolyásolására töreksenek.

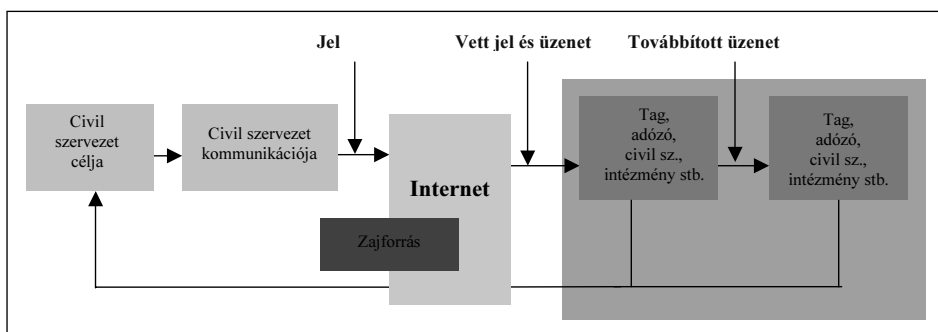
A magyar jogszabályok egyike sem vonatkozik azonban a marketingkommuni-

kációval szoros kapcsolatban lévő társadalmi célú kommunikációra, vagy társadalmi célú reklámra; így azok pontos definiálása igen nehézkes. Az 1996. I. törvény (Médiatörvény) a közérdekű közlemény fogalmát határozza meg,² ami tartalmában közel áll ugyan a TCK-hoz, mégsem fedi le teljesen. Egy nemzetközi konferencián került végül meghatározásra a hazai szakirodalmakban sokszor idézett definíció: (Gosztonyi-Hajós, 2001)

„Társadalmi célú kommunikáció (TCK) minden olyan információközlő tevékenység, amely a társadalom nagy részét érintő problémákra hívja fel a figyelmet, és ezek leküzdésére ösztönöz, oly módon, hogy a megoldásra is igyekszik rámutatni: követésre méltó értékeket közvetít, szemléletváltást sürget és egy idősebb, társadalmilag hasznosabb gondolkodás és életmód elfogadására buzdít. Nem csak a médiákat használja közvetítőként, mint a reklám, hanem felhasználja a kommunikáció minden formáját, a beszélgetésektől a nagy társadalmi rendezvényekig.”

Társadalmi célú kommunikáció létrejöttét több szereplő is kezdeményezhet. Mindenekelőtt maguk a civil nonprofit szervezetek, de kezdeményezhetik még állami szervezetek (tipikusan: minisztériumok, országos hatáskörű intézmények), kreatív (reklám)ügynökségek, vagy akár magánszemélyek, illetve a médiumok is (Hargitai, 2003). A kutatás témájának megfelelően a továbbiakban a TCK-t kizárólag civil szervezeti megközelítésből tárgyaljuk.

A civil szervezetek kommunikációja alapvető céljaikból és természetükből fakadóan felfogható minden olyan esetben társadalmi célú kommunikációként is, amikor az adott társadalmi probléma megjelenítése mellett azok megoldására is törekszik, ösztönöz. Mivel a civilszféra lényege a társadalom problémamegoldó mozgósításában rejlik (Hoffmann, 2003), ezért belátható, hogy a legtöbb tényleges civil szervezeti kommunikáció lényegében TCK is egyben.

1. ábra. Civil kommunikációs modell

Forrás: Weaver (1978) alapján

A civil kommunikációs modell (1. ábra) megmutatja azt a folyamatot, hogy egy adott információ miképpen jut el a civil szervezettől a címzettig és fordítva. A civil szervezet valamilyen információ által motiváltan és attól feltöltve a szervezeti céljának megfelelő kommunikációs célt határoz meg (pl. az adó 1%-ából származó

■ ■ ELMÉLETILEG

bevétel révén kutyamenhely férőhelyeinek bővítése), így ezt társadalmi üzenetként továbbítja a kommunikációs csatornán (pl. internet) keresztül a címzettnek, hogy a tartalom – akár önálló életre kelve – a civil tartalmak jellegének megfelelően gyakran más utakon is továbbítódjon. Zajforrás minden olyan külső hatás (pl. csak részben letölthető honlap, akadozó fórum), ami a valamelyik irányba haladó üzenetet olyan módon torzítja, hogy az értelmében változik vagy elérésében korlátozódik. A modell kiegészíthető olyan módon, hogy az „internet” téglalapja körül ábrázolásra kerül a civil szervezetek összes érintettje, a hatóságoktól az aktivistákig, akik egyenrangú kommunikációs partnerként alkotnak egyetlen – különböző szemszögekben különbözőképp kirajzolódó – közösségi teret.

Azon civil szervezetek számára, melyek az internetes kommunikációhoz szükséges alapfeltételek biztosítottak (erről a későbbiekben bővebben is lesz szó) és a célcsoportjuk aktívan használja a világhálót, bizonyára vonzó kommunikációs eszköz az internet. Nem csak hálózatszerű, individuális, folyamatos és relatíve olcsó megjelenésre ad lehetőséget, hanem egyben minőségi kommunikációra is (Janal, 1998). A konkrét „civil” információkat keresők (pl. hova utalja az adózó a kérdéses 1%-ot) más adatbázis hiányában feltehetően leginkább ezt a kommunikációs csatornát használják. Ráadásul az internet lehetővé teszi a tényleges és kölcsönös kommunikációt, akár interaktív formában, ami a társadalmi kommunikáció vonatkozásában fontos szempont.

Kutatáselemzés

Mivel a kutatás szempontjából a leginkább releváns kérdés, hogy az internetes társadalmi célú kommunikáció alkalmazásában kik és miért az élenjárók, illetve hogy kik és miért maradnak le, a civil szervezetek társadalmi célú kommunikációs attitűdjei alapján történő klaszterképzési lehetőséget választottam elemzéseim kiindulópontjául.

A klaszterképző kérdések tartalmát illetően az első a TCK-val kapcsolatos vélt alapvető ismertekre és tudatosságra, a második a tényleges ismeretekre és tudatosságra, a harmadik a múltbeli társadalmi kommunikációs tevékenységre, a negyedik pedig a TCK népszerűsítésére és (közvetten) a szervezet jövőbeni társadalmi célú kommunikációs terveire irányult. A kutatás egyik fontos eredménye, hogy a civil szervezetek a társadalmi célú kommunikációval kapcsolatos ismereteik és elkötelezettségük alapján valóban jól elkülöníthetők, mégpedig az alábbi klaszterek szerint:

Tudatos elkötelezettek

Ebbe a klaszterbe azon válaszadók tartoznak, akik mind a négy kérdéscsoportra kivétel nélkül igennel feleltek. A „Tudatos elkötelezettek” feltehetőleg már rutinosak a társadalmi célú kommunikáció terén, elég jól tudják, hogy mit és miért kommunikálnak és ezt a jövőben is folytatni akarják.

Praktikus használók

Ezen csoport tagjait az különbözteti meg más csoportok tagjaitól, hogy ők ugyan a gyakorlatban kivétel nélkül élnek a társadalmi kommunikáció lehetőségével, és így persze tudni is vélik annak meghatározását, definiálni mégsem tudják. Ők tehát praktikusán használják a TCK-t, és ismerik is a napi gyakorlatban megjelenő előnyeit. A válaszadók mindegyike ajánlaná is másoknak ezt az eszközt, bár a csoport egyharmada – vélhetően a tudatosság hiánya és a bizonytalanság miatt – a kérdésre nem válaszolt.

Potenciális használók

Ezen válaszadók ugyan pontosan tudják, hogy mi is az a TCK, de nem éltek még ezzel a kommunikációs formával. Mivel az elméleti ismereteik igen alaposak a témában, jól ismerik a társadalmi kommunikáció előnyeit is, ezért jelentős többséggel bátran ajánlják használatát másoknak. A magas javaslati arány azt sejteti, hogy a csoport tagjai is nyitottak a TCK használatára, esetleg már tervezik is azt.

Tudatlanok és elutasítók

Ebben a csoportban mindenki minden kérdésre nemmel felelt. Ezt a csoportot leginkább az különbözteti meg a többitől, hogy tagjai saját bevallásuk szerint sem tudják, hogy mi a társadalmi kommunikáció. Csak ebben a csoportban szerepelnek olyan megkérdezettek, akiknek semmilyen ismeretük nincs a TCK-ról. Szervezetük egyáltalán nem is élt még ezzel a kommunikációs lehetőséggel és nem is ajánlaná azt másoknak.

Vak vezet világtalant

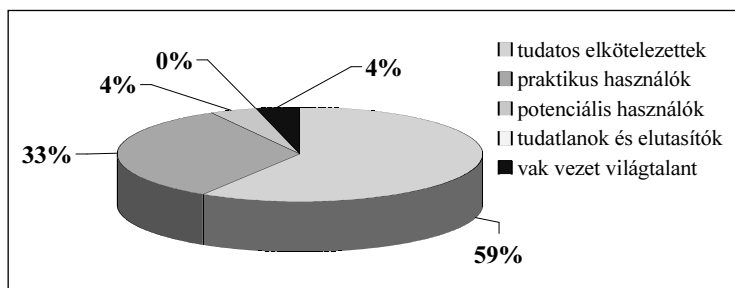
Ennek a csoportnak a sajátossága, hogy tudni véli, hogy mi is az a TCK, de valójában mégsem tudja definiálni, ráadásul több mint kétharmaduk úgy ajánlja másoknak, hogy még ki sem próbálta. Társadalmi célú kommunikációt csupán egytizedük használt már korábban. A csoport tagjai tehát jellemzően megfelelő ismeretek és tapasztalat hiányában vennének rá másokat (és adott esetben magukat is) a társadalmi célú kommunikáció alkalmazására.

Ezek a klaszterek az általános TCK-elköteleződési modell fejlődési pályájának főbb állomásaiként is értelmezhetők. Ahhoz azonban, hogy többet tudjunk meg arról, hogy a civil szervezetek interneten történő társadalmi célú kommunikációja milyen fejlődési szakaszokat határol le, célszerű megvizsgálni a TCK-használat és az internetes TCK-használat közötti kapcsolatot.

■ ■ ÉLMÉLETILEG

Internetes TCK

Internetes társadalmi célú kommunikációt a „Tudatos elkötelezettek” 89%-a és a „Praktikus használók” 75%-a használ, amivel messze maguk mögött hagyják a többi csoportot. Ez a két csoport az internetes TCK-k 92%-át bonyolítja, ami egyértelműen mutatja, hogy társadalmi üzeneteik internetes továbbításában ők a leginkább előrehaladott csoportok (2. ábra). A „Tudatlanok és elutasítók” egyáltalán nincsenek jelen társadalmi kommunikációval az interneten, de a „Vak vezet világtalant” csoportnak (10%) és a „Potenciális használóknak” is csak kis része (5%-a) kommunikál ily módon a világhálón. Megállapítható tehát, hogy azon civil szervezetek, amelyek a TCK-ban általában aktívabbak, azok az internetes társadalmi célú kommunikációban is aktívabbak.

2. ábra. Internetes TCK tényleges használata
 Forrás: saját kutatás adatai

A internettel kapcsolatos magas várakozásokat és elvárásokat jól jelzi, hogy bár a szervezetek kevesebb, mint egyharmada használja a világhálót kommunikációs célokra, mégis kétharmaduk tartja az internetet megfelelő eszköznek a TCK-k közvetítésére.

	Tudatos elkötelezettek	Praktikus használók	Potenciális használók	Tudatlanok és elutasítók	Vak vezet világtalant
Internetes TCK tényleges használata	89%	75%	5%	0%	10%
TCK közvetítésére az Internet megfelelő eszköz	83%	67%	77%	45%	70%

1. táblázat. Internetes TCK használata és azzal kapcsolatos pozitív várakozások csoportokon belüli megoszlása
 Forrás: saját kutatás adatai

Összességében elmondható, hogy a klaszterek jól jellemzik a TCK-tudatosságot, a TCK-használatot és a TCK-t érintő terveket, történjen az hagyományos kommunikációs csatornákon vagy éppen az interneten. Miután ismerjük az egyes csoportok kommunikációs jellemzőit, az általános következtetések levonása érdekében célszerű feltárni az ezekre hatással levő ok-okozati tényezőket is.

Az egyes csoportok szociológiai jellemzői

Taglétszámban a legnagyobb csoport a „Tudatos és elkötelezettek”, közepes méretűnek mondhatók a „Praktikus használók”, a „Vak vezet világtalant” csoport és a „Tudatlanok és elutasítók”, és nagyságrendileg a legkisebb a „Potenciális használók”. A szervezeti munkában való aktivitás szerint viszont megállapítható, hogy a „Tudatlanok és elutasítók” tagjai nem igazán aktívak, míg a „Potenciális használók” kicsik ugyan, de nagyon lelkesek.

Klaszterek / Taglétszám	Szervezet tagjainak száma	Aktív tagok száma	Aktív/Tag
Vak vezet világtalant	184	93	51%
Tudatlanok és elutasítók	182	23	13%
Potenciális használók	47	28	60%
Praktikus használók	220	67	30%
Tudatos elkötelezettek	550	199	36%
Összesen	227	73	32%

2. táblázat. Átlagos taglétszám és aktivitás (db)

Forrás: saját kutatás adatai

A szervezet működésének színtere – azaz hogy helyi, regionális, országos vagy nemzetközi szinten fejti ki tevékenységét - nem jellemzi igazán egyik klasztert sem, azaz a csoportba tartozás ettől láthatóan független. Székhely szerint a „Tudatos elkötelezettek” és a „Praktikus használók” többnyire budapestiek, a többiek inkább vidékiek. Erre a főleg budapesti két csoportra az is jellemző, hogy többségében tagjai valamely ernyőszervezetnek (kétharmaduk mondta ezt), ami legkevésbé a „Tudatlan és elutasító” csoportra igaz (egynegyedük tag).

A klaszterekben szereplő civil szervezetek költségvetését megvizsgálva megállapítható, hogy a „Tudatos elkötelezettek” és a „Praktikus használók” jellemzően magasabb a többi csoportjénál: az előbbi 56%-ának, az utóbbi 67%-ának van 10 millió forint felett az éves kerete. A legkisebb erőforrásokkal a „Potenciális használók” rendelkeznek, hiszen 43%-uk évi 1 millió forintnál is kevesebb pénzből gazdálkodik.

Az internetes TCK-k 92%-át a két legmagasabb, 96%-át a három legmagasabb költségvetéssel rendelkező klaszter bonyolítja le. Az anyagi erőforrások és az aktív tagság mellett vélhetően más döntő tényezők is hatnak az internetes TCK-k használatára; a „Vak vezet világtalant” klaszter alacsony TCK-használatát magyarázhatja, hogy komoly hiányosságokkal rendelkeznek a kommunikációs ismeretek terén.

A civil szervezetek internettel kapcsolatos jellemzői

Internetes számítógépek száma

A kutatásba bevont szervezeteknek átlagosan valamivel több mint 5 darab számítógépük van, a legtipikusabb eset (módusz) azonban, hogy a szervezet csak egyetlen PC-vel rendelkezik. A válaszadók 20%-a egyáltalán nem rendelkezik számítógéppel.

többségben rendelkeznek saját e-mail címmel, még a korábban már ismertetett szervezeti internet-hozzáféréseiket is túlszárnyaló arányban. A szervezeti honlap is nagyon gyakori, a megkérdezett szervezetek 74%-a rendelkezik saját honlappal, igaz ugyan, hogy erről csak 30%-uk gondolta úgy, hogy az egyben társadalmi célú kommunikáció is.

	Tudatos elkötelezettek	Praktikus használók	Potenciális használók	Tudatlanok és elutasítók	Vak vezet világtalant
Szervezeti e-mail	94%	92%	76%	81%	100%
Szervezeti honlap	89%	83%	52%	80%	70%
Internetes TCK	89%	75%	5%	0%	10%
Honlap jellege	dinamikus	tartalom	tartalom	statikus	"dinamikus"

4. táblázat. Saját e-mail címmel, honlappal és internetes TCK-val rendelkező civil szervezetek Forrás: saját kutatás adatai

A szervezeti honlap jellege annál fejlettebb, minél inkább otthonosan mozog az adott szervezet az internetes TCK-k terén. A „Tudatos elkötelezettek” jellemzően dinamikus felépítésű honlapokkal rendelkeznek, a „Praktikus használók” és a „Potenciális használók” tartalomszolgáltató, míg a „Tudatlanok és elutasítók” egyszerű, statikus jellegű weblapokat üzemeltetnek. A „Vak vezet világtalant” csoport tagjainak mindegyike rendelkezik ugyan szervezeti e-mail címmel, de honlapja már 30%-kal kevesebb szervezetnek van (4. táblázat). A válaszadók ugyan azt állították, hogy az ő honlapjuk nagyon „dinamikus”, de az utána következő kérdésekből kiderült, hogy ezt valójában inkább a design-ra értették, nem pedig a honlap jellegére (ami kb. fele-fele arányban statikus és tartalomszolgáltató). A megkérdezettek 54%-a ért részben vagy teljes mértékben egyet azzal, hogy a honlapkészítés és -üzemeltetés drága. Leginkább a „Vak vezet világtalant” csoport tagjai tartják drágának a honlap készítését és üzemeltetését, a legkevésbé pedig a „Praktikus használók”.

	Tudatos elkötelezettek	Praktikus használók	Potenciális használók	Tudatlanok és elutasítók	Vak vezet világtalant	Átlag
Nyomtatott sajtó	83%	83%	60%	63%	70%	70%
Saját kiadvány	70%	83%	70%	70%	50%	69%
Online eszközök	39%	25%	15%	25%	10%	24%
Honlap	89%	75%	45%	63%	60%	66%
Tévé	28%	0%	10%	15%	30%	16%
Egyéb	30%	18%	20%	11%	30%	20%
Átlag	57%	48%	37%	41%	42%	44%

5. táblázat. Az egyes csoportok médiacsatornákra vonatkozó használati aránya Forrás: saját kutatás adatai

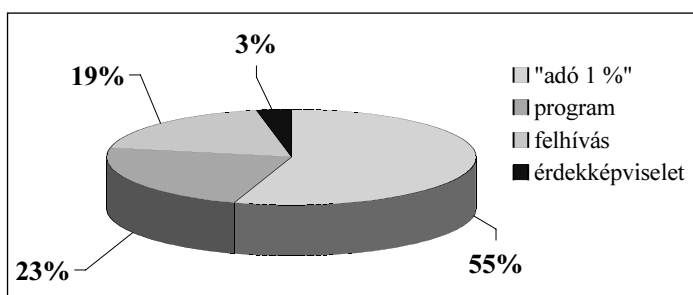
A „Tudatos elkötelezettek” ismerték fel leginkább a honlap kommunikációs előnyeit, őket követik a „Praktikus használók”. Legkevésbé a „Potenciális használók” élnek ezzel a megjelenési formával. A „Tudatlanok és elutasítók” átlagos arányban használják a honlapot valamilyen megjelenésre, viszont ezt egyáltalán nem használják társadalmi célú kommunikációra. Online megjelenést a szervezeteknek csupán átlagosan 24%-a használ, ahol is a „Tudatos elkötelezettek” a legaktívabbak és a „Vak vezet világtalant” csoport a legpasszívabb. Megállapítható, hogy azokból a ci-

■ ■ ÉLMÉLETILEG

vil szervezetekből, amelyek nagy mértékben használnak médiát, nagyobb arányban találunk TCK és internetes TCK iránt elkötelezetteket.

TCK-k tartalma

A „Tudatos elkötelezettek” leginkább az „adó 1%”-ot és felhívásokat kommunikálnak, míg a „Potenciális használókra,, a programokhoz fűződő kommunikáció a jellemző. Érdekeség, hogy érdekképvisellel kapcsolatos tartalmak csak a „Tudatos elkötelezettek”nél,, jelennek meg. Összességében elmondható, hogy a megkérdezettek körében a társadalmi célú kommunikáció 55%-a az „adó 1%”-kal kapcsolatos, utána a programok jönnek 23%-kal és a felhívások 19%-kal. (3. ábra)

3. ábra. TCK-k megoszlása tartalmuk szerint

Forrás: saját kutatás adatai

A válaszadók 79%-a nem elégedett az „adó 1%” befolyt mértékével, azaz ennyien több támogatást szeretnének. A „Tudatos elkötelezettek” (éves költségvetés 8%-a) és a „Praktikus használóknál” (éves költségvetés 6%-a) jelenti a legnagyobb bevételt, ami a „Potenciális használóknál” még az 1%-ot sem éri el az éves keretük arányában. Mivel az adó-alapú támogatási forma alapfeltétele, hogy az adófizetők legalább egy meghatározott csoportja tudjon az adott szervezetről és tevékenységéről, valamint annak ügyét sajátjának érezze, ezt mindenképpen kommunikálniuk szükséges. Ők tehát feltehetően szívesen látnának hatékonyabb társadalmi célú kommunikációt szervezetüknél.

Szakemberek

A számítógépes és kommunikációs ismeretekre vonatkozó felmérés a válaszadók által vélt ismeretekre koncentrált. Ahhoz, hogy egy civil szervezet saját erőforrásaiból rugalmasan meg tudjon oldani különböző internettel kapcsolatos feladatokat, szükséges, hogy a szervezet irodájában legyen hozzáértő személy. A megkérdezettek mintegy 10%-a egyáltalán nem rendelkezik olyan emberrel az irodában, aki akár csak felhasználói szinten is értene az internethez. Azon szervezeteknél, akiknél van hozzáértő kolléga, a tudás csoportonként igen eltérő, amint azt a 6. táblázat is mutatja.

■ ■ ELMÉLETILEG

ci szegmentumokként is az internetes TCK-k piacán, ami segítheti a piaci szereplők sikeres marketingstratégiájának megalapozását.

Az egyes klasztereket tipikusan jellemző ismérvek közül kiemeltem párat, ami a későbbi vizsgálódásokat és marketingtervezéseket egyaránt segítheti. Ezen főbb jellemzők jól elkülönítik egymástól az öt csoportot, és egyben felhívják a figyelmet arra, hogy az egyes civil szervezetek az internetes TCK alkalmazásában miért élenjárók, mások pedig miért elmaradottak.

A **„Tudatos elkötelezettek”** a legfelkészültebb és a legaktívabb csoport a társadalmi célú kommunikációk terén. Internetes TCK-t is ez a csoport használ a leggyakrabban. Magas szakértelemmel rendelkezik mind az internet, mind a kommunikáció terén. Kiemelkedően sok olyan taggal rendelkezik, akik aktívan közreműködnek a szervezet életében. A csoportot alkotó szervezetek viszonylag magas éves költségvetéssel rendelkeznek, melyből az átlagosnál nagyobb arányt tesz ki az „adó 1%”. Leggyakrabban az irodában interneteznek, még hozzá az átlagosnál jóval többet. A világhálón sok időt töltenek szórakozással is. A szervezeti honlap legtöbbször fejlett dinamikus megoldásokat is tartalmaz. Más médiát is az átlagosnál gyakrabban használnak, ráadásul többet is párhuzamosan.

A **„Praktikus használók”** az átlagnál sokkal aktívabban használnak TCK-kat és internetes TCK-kat, viszont ismereteik leginkább a gyakorlati tapasztalatokra támaszkodnak. Főleg praktikus – de az átlagnál összességében is magasabb - szakértelemmel rendelkeznek az internet és a kommunikáció terén. Az éves költségvetésük viszonylag magas, melyből az átlagosnál nagyobb arányt tesz ki az „adó 1%”. Nem interneteznek jellemzően többet mint az átlag, viszont azt legtöbbször a szervezet irodájában teszik. A szervezeti honlap leggyakrabban tartalomszolgáltató jellegű. Más médiát relatíve gyakran használnak.

A **„Potenciális használók”** szinte egyáltalán nem használnak TCK-kat. Kommunikációs ismereteik az átlagnál magasabbak, de a számítógépekhez és az internethez nem nagyon értenek. Általában elég kicsi az éves költségvetésük, sokan közülük évi 1 millió Ft alatti anyagi kerettel rendelkeznek, és ez komoly korlátot jelent az infrastruktúra terén is. Nekik van a legkisebb arányban saját honlapjuk, viszont ha van, az leginkább tartalomszolgáltató jellegű. Jellemzően kicsi szervezetek, viszont nagyon aktívak és lelkesek. Nagyon magas várakozásaik vannak az internetes TCK-val kapcsolatban.

A **„Tudatlanok és elutasítók”** egyáltalán nem használnak társadalmi célú kommunikációt. Szakismereteik az informatika terén átlagosak vagy annál kicsit jobbak, viszont a kommunikációhoz nem értenek, ráadásul gyakran egyáltalán nem is tartják fontosnak. Az éves átlagos költségvetésük elég alacsony, valamint az „adó 1%” szinte nem is szerepel a bevételeik között. Bár nem a legkisebb szervezetekről van szó, az aktivitásuk igen kicsi. Infrastrukturálisan jól felszereltek, de honlapjaik leggyakrabban csak egyszerű statikus jellegűek.

A **„Vak vezet világtalant”** csoport tagjai csak kis mértékben élnek a társadalmi célú kommunikáció nyújtotta lehetőségekkel. Úgy gondolják, hogy elég magas szakértelemmel rendelkeznek mind az informatika mind a kommunikáció terén, a valóságban azonban ezen feltevéseik nem megalapozottak. Tagjaik aktivitása az átlagosnál magasabb. Költségvetésük igen magas, melynek köszönhetően az infrastrukturális ellátottságuk is átlag feletti. Mindegyiküknek van saját honlapja, vi-

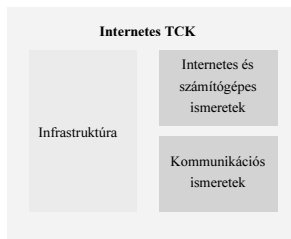
■ ■ ■ ELMÉLETILEG

A „Vak vezet világtalant” csoportból három másik klaszterbe is lehet kerülni. Ha a csoportba tartozó szervezetek tényleges kommunikációs tudást és szakértelmet szereznek, akkor a „Potenciális használók”, közé kerülnek, ha viszont ilyen szakértelem nélkül belevágnak az internetes kommunikációs gyakorlati alkalmazásokba, akkor „Praktikus használók” lesznek. Ha valamilyen külső hatás miatt elfordulnak a kommunikációtól vagy az internettől, akkor akár a „Tudatlan és elutasítók” közé is bekerülhetnek.

A „Praktikus használókból” lehet „Tudatos elkötelezett”, ha a hiányzó kommunikációs szakértelmet elsajátítják, de a gyakorlati alkalmazásokban való csalódás elutasításhoz is vezethet. Aki a „Potenciális használók” közé került, az vagy ebben a csoportban marad, vagy „Tudatos elkötelezett” lesz, mivel a kutatásból nem adódott olyan klaszter, hogy valaki széleskörű kommunikációs ismeretekkel rendelkezne, és mégis teljesen elvetné a valamikori kommunikálás lehetőségét. Ha valaki „Tudatos elkötelezett”, az internetes TCK-k iránt, akkor vagy ebben a csoportban marad, vagy a gyakorlat felfüggesztésével – de a kommunikációs ismeretek birtokában – „Potenciális használó” lesz.

A kiindulópont ebben az elköteleződési folyamatban és klaszter-közi mozgásban civil szervezeteként más és más, bár feltehetőleg eredetileg a legtöbb szervezet vagy a „Vak vezet világtalant” vagy a „Tudatlan és elutasítók” csoportban tette meg az első lépéseket. Ahhoz, hogy az egyik csoportból egy szervezet egy másik csoportba kerüljön, eltérő belső és külső indíttatások szükségesek, melyekhez különböző támogató tevékenységek tartoznak. Példaként említve, ahhoz hogy a „Praktikus használókból” az internetes TCK iránt teljesen elkötelezettek legyenek, kommunikációs tréningeket és képzéseket lehet szervezni, vagy azért hogy a „Potenciális használókból” legyenek ilyen elkötelezettek, honlapfejlesztési alapismereteket lehet nekik oktatni, vagy épp kész alkalmazásokat lehet nekik eladni.

A klaszterek közti különbségeket és a klaszterek közötti mozgások alapvető feltételeit nézve a megkérdezettek körében a társadalmi célú kommunikáció használatát leginkább a számítógép-használati és internetes készségek, valamint a kommunikációs szakismeret határozza meg (5. ábra). Az ismereteknek nem kell a leg részletesebb szakmai specifikumokra kiterjedniük, hiszen az néhány kivételtől eltekintve nem is egy civil szervezet alapvető kompetenciája. A felhasználói és annál kicsit magasabb szintű ismeretek az internetes TCK-k tudatos alkalmazásához és tervezéséhez a kutatás szerint viszont nélkülözhetetlenek bizonyultak. Ahhoz, hogy ezeket az ismereteiket a gyakorlatban is használhassák, szükség van egy bizonyos infrastrukturális háttérre (számítógépre, szoftverekre, internet-hozzáférésre) is.

5. ábra Internetes TCK tudatos alkalmazásának alapfeltételei

Forrás: saját kutatás eredményei alapján

A különböző klasztereknek eltérő szakismeretekre van szükségük ahhoz, hogy tudatos internetes társadalmi célú kommunikációt használók legyenek, ezért részükre célszerű eltérő képzési tematikák összeállítása. Az ismeretek átadásának mindig együtt kell járnia készségek átadásával is, és fordítva. Ha ez egyfajta előretekintő tudatossággal is párosul, akkor a kívánt kommunikációs alkalmazások fenn tarthatóan lehetnek jelen a világhálón. A „Tudatos elkötelezetteknek” továbbképzéseket lehet tartani infokommunikációs ismeretekből, a „Praktikus használóknak,” kommunikációelméleti képzéseket és kapcsolódó gyakorlati foglalkozásokat lehetne szervezni, a „Potenciális használóknak” leginkább internetes ismeretekre lenne szükségük, a „Vak vezet világtalant” csoportnak gyakorlati rávezetéssel lehetne internetes kommunikációs készségeket átadni. A „Tudatlan és elutasítóknak” külön képzéseket nem célszerű szervezni, inkább az érdeklődést felkeltő és alapvető ismereteket átadó információs napokon lehetne arra törekedni, hogy ebből a csoportból a szervezetek például a „Potenciális használók” közé kerüljenek.

A felmérés alapján feltételezhető, hogy a civil szervezetek fizetőképes kereslete a képzésekre még viszonylag csekély, mivel ennek igényét leginkább azon „Potenciális használók” érzik, akik elég alacsony költségvetéssel rendelkeznek, ezért fontos a kormányzat szerepvállalása ezen képzések megfinanszírozásában. A civil szervezeteket tömörítő ernyőszervezetek éves rendszeres képzési programjaik közé felvehetnék a társadalmi célú kommunikációra való felkészítést is. A piaci szereplők a nonprofit szervezetek által finanszírozott képzést leginkább úgy szervezhetnék, ha a keresletet a komolyabb forrásokkal bíró „Vak vezet világtalant” csoport meggyőzésével teremtenék meg, amelyet jelentősen megkönnyíthet a téma iránti nyitottságuk és fogékonyságuk.

Beindulhatna egy olyan természetes személyeknek szóló képzés is, akik ún. *IT-facilitátorokként*, *IT-mentorokként* közvetítő szerepet vállalnának az információs társadalom és a civil szervezetek között. Ezek az emberek egyfajta informatikai szociális munkásként segíthetnék egy-egy kistérség civil szereplőinek az információs és informatikai jelenlétét. A gyakorlati példákon keresztül a civil szervezeteknek lépésről lépésre mutathatnák be többek között az internetes társadalmi célú kommunikáció lehetőségeit és alkalmazásának módját, valamint fontos segítségül társulhatnak a tényleges megvalósításban.

A „civil portálok” nagyon fontos szerepet töltenek be a civil szervezeti tartalmak összevont megjelenítésében, az egymástól való tanulás erősítésében. A világhálón megtalálható magyar nyelvű civil portálok még számos fejlesztési továbblépést igényelnének, ugyanis még nem használják ki (többek között) a dinamikus ügyintézési, pályázati tanácsadási, erőforrás-megosztó és munkacsoport-generáló lehetőségeket, melyekre minden valószínűség szerint hazánkban is nagy igény lenne, hiszen az napi szinten könnyítené meg a szervezetek munkáját. Egy civil portál ritkán lesz nyereséges, ami miatt elindításához és működtetéséhez nonprofit, állami vagy egyéb felajánlások szükségesek.

A civil szervezetek internetes társadalmi célú kommunikáció iránti nyitottságát, tanulási lehetőségeit, elkötelezettségét nagyban támogathatná egy ún. *Civil Kommunikációs Központ (CKK)*. Ez a tényleges és virtuális irodából álló információs gyűjtő- és találkozóhely lehetőséget biztosítana a civil szervezetek számára, hogy ne csak szakemberektől, de egymástól is tanuljanak a képzéseket jellemző időbeli sza-

■ ■ ELMÉLETILEG

kaszosság nélkül. A CKK magára vállalhatná az információs napok, rendezvények és képzések szervezésének egy jelentős részét, kutatások lebonyolítását. A szervezetek itt megjeleníthetnék a legjobb gyakorlataikat ugyanúgy, mint az őket leginkább foglalkoztató kérdéseket. A Központ megszervezhethetné a médiumban kihasználatlanul maradt hirdetési felületek civil szervezeteknek történő térítésmentes átadását és általában a kommunikáció megtervezését és kivitelezését. A CKK egyfajta motor lehetne a hazai civil szervezetek kommunikációjának fejlesztésében és pályázat útján történő finanszírozásában. A Civil Kommunikációs Központ létrehozásához és fenntartásához külső (elsősorban kormányzati) támogatás szükséges.

A legalapvetőbb és leginkább kívánatos változás a szükséges informatikai és kommunikációs ismeretek megszerzésében akkor következhetne be, ha az szervesen beépülne a *közoktatás*ba. Ebben az esetben minden civil szervezetből saját igényeik szerint „praktikus használó” válhatna, hiszen az alapvető ismereteket az interneten való kommunikációjához már korábban mindenki elsajátította. Ehhez az információ megszerzéséhez, illetve az információ megjelenítéséhez (pl. alapszintű honlapkészítés) szükséges alapvető ismereteket kéne átadni. A cél természetesen nem az lenne, hogy mindenki maga készítse el saját szofisztikált portáljait, hanem hogy átfogó képpel rendelkezzen arról, hogy mire képes az internet és hogy ez milyen feladatokat igényel. Arról nem is beszélve, hogy így a felnövekvő generációk sokkal inkább elérhető célcsoportokká válnának elsajátított ismereteik és készségeik révén.

Fontos megemlíteni, hogy az internetes TCK használatának alapfeltételeinél az ismeretek elsajátítása mindig annak alkalmazására vonatkozó motivációval jár együtt. Nem bizonyulnának ugyanis elegendőnek az alapfeltételek, és az azt előidéző kívánó külső támogató tevékenységek (pl. kommunikációs képzések), ha az adott szervezet nem motivált a kérdéses ismeretek elsajátítására és ezek használatára. Nem lehet tehát általános cél a civil szervezetek internetes társadalmi célú kommunikációjának és az az iránti elkötelezettségnek a minden szervezetre vonatkozó fejlesztése, mivel mindig lesznek olyan csoportok, akik számára ez a kommunikációs forma nem vonzó perspektíva. A kutatás során megkeresett civil szervezetek szándéka és várakozása szerint azonban az internetes TCK rohamosan növekvő érdeklődésre tarthat majd számot.

A klaszterek mind a kormányzat, mind a piaci szektor számára jól megfogható piaci szegumentumokat is jelenthetnek, lehetőséget biztosítva a célzott tevékenység-támogatásra és igény-kielégítésre. A csoportok közötti mozgások indukálásával lehetőség nyílik ezen igények és keresletek tudatos alakítására is. Az egyes kormányzati és piaci lépésekhez klaszterek szerinti prioritásokat is meg lehet állapítani, ami segítheti az egyes akciók eredményességét. A civil szervezetek elhelyezhetik magukat a fenti piramisban, ami jó alapot kínálhat a későbbi szervezeti szintű kommunikációs stratégiájuk és megoldásaik fejlesztéséhez.

■ ELMÉLETILEG

- McLeish, B. (1997): *Sikeres marketingstratégiák nonprofit szervezetek részére*. Budapest: Co-Nex .
Pavluska Valéria (2002): *Van-e helye a marketingnek a nonprofit szervezetek menedzselésében?* Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
Sándor Imre (2000): *Marketingkommunikáció*. Budapest: Aula Kiadó.
Shapiro, B. (1973): *Marketing for Nonprofit Organizations*. *Harvard Business Review*.
Weaver, Warren (1978): *A kommunikáció matematikája*. In: *Kommunikáció I*. Budapest: KJK.

Jegyzetek

¹ A társadalmi célú kommunikációnak a szakirodalomban, a civil-, marketing-, és médiaszakmában elfogadott és gyakran használt rövidítése a „TCK”.

² „...nem politikai cél előmozdítására közzétett olyan műsorszám, mely közérdekű cél támogatására szólít fel, ilyen eseményt vagy célt népszerűsít, továbbá az ilyen cél megvalósulását veszélyeztető körülményre hívja fel a figyelmet...”

■ ELMÉLETILEG

mondva vagy kimondatlanul – de foglalkoztatják a szektor legkülönbözőbb szintjein tevékenykedő szereplőit. E diagnózisnak korántsem nevezhető gondolatsor nem óhajt és nem is adhat ezekre válaszokat, de talán hozzájárul ahhoz, hogy azok, akiknek viszont előbb-utóbb meg kell találniuk a – valószínűleg egyedenként és esetenként is eltérő – megoldást, első lépésként szembesülni tudjanak ezekkel a kihívásokkal.

Függetlenség vs. kiszolgáltatottság

A civilség egyik legfontosabb definitív kritériuma a *függetlenség*. Függetlennek lenni az (állam)hatalomtól, pártoktól, az üzleti világtól, általában a társadalom erőviszonyait alakító hagyományos formációktól és nem utolsó sorban egymástól. E függetlenség feladása, bárminemű csorbítása könnyen annak a lényegnek az elvesztésével járna, mely e mozgalom alapját képezi. Sarkítottan fogalmazva, a szervezet életre hívója tulajdonképpen maga a tagadás, az a cselekvésre ösztönző felismerés, hogy a központilag felépített és irányított struktúrában (legyen az a legdemokratikusabb is) való önkéntes vagy kényszerű részvétel a szabadságról való részleges lemondást jelenti. Jóllehet, az ebbe formálisan be nem tagozódó, ám szervezeti keretek között működő és relatíve nagy mozgástérrel bíró kisközösségek kialakításához is – a függetlenség hivatalos elismer(tet)ése érdekében – el kellett fogadni bizonyos külső korlátokat (jogrend, gazdálkodási szabályok stb.), de további engedményeket nem célszerű tenni.

Ugyanakkor a működéshez, fennmaradáshoz pénzügyi *támogatás* szükségeltetik. Ezt valamilyen forrásból biztosítani kell, az önfenntartó „nonprofit” szervezet meglehetősen ritka jelenség, és ráadásul tevékenységüket tekintve ezek állnak legmesszebb a hétköznapi értelemben vett közérdekű civil kezdeményezésektől. Támogató ugyan lehet maga a tagság, az érintettek vagy érdekeltek, netán szintén „független” nagylelkű magánszemélyek, cégek, de – a világon bárhol is – a szektor bevételi szerkezetének tanulmányozása során látható, hogy az *állam* ebből a körből nem hagyható ki. Az állami támogatásnak persze lehetnek közvetett(ebb) formái is (normatívák, szerződéses feladatátadás, 1 százalék, adó-visszatérítés stb.), melyek kevésbé tűnnek „alamizsnának”; attól azok még a függetlenséget leginkább veszélyeztető aktortól származnak.

És máris megfogalmazódik az első dilemma. Hogyan lehet független egy olyan szervezet, melyet köldökszínőr köt a kormányzati szervekhez, minisztériumokhoz, önkormányzathoz? Még markánsabban vetődik fel ez akkor, ha történetesen olyan alapítványról, egyesületről van szó, mely programjában, céljait tekintve éppen „szembemegy” a hatalom elképzeléseivel, szándékaival. Hogyan tiltakozzon egy helyi környezetvédő szervezet az önkormányzat „természetremlő” beruházása ellen, ha éppen működési támogatást kér tőle? És ha nem kapja meg, nem lesz elegendő pénze akciókra, rendezvényekre, szórólapra, szakértők bevonására, netán ügyvédre. Függetlenség vagy tevékenység – szélsőséges esetben így is megfogalmazható a helyzet. És ha meg is kapja a támogatást, vajon nem azért, hogy „csendben maradjon”? Vagy gondoljunk csak pusztán az önkormányzati ingatlanok, infrastruktúra – meglehetősen gyakran előforduló, és nemes gesztusnak értékelhető – ingyenes használatára. Vajon Damoklész kardjaként nem lóg-e a fejük felett annak

a lehetősége, hogy mindez megszűnhet, ha a szervezet „nem jól viselkedik”? A másik oldalnak könnyű a dolga, hisz ezeket a „fenyegetéseket” – feltéve, hogy szándékában áll – még kódolva sem kell közölnie, a szervezetek ezt akkor is így (ít)élik meg nap, mint nap. Akkor is, ha tisztában vannak azzal, hogy tevékenységük közhaszna megkérdőjelezhetetlen.

Milyen választ tudnak erre adni a civilek? Hogyan próbálják a függetlenségüket is és magukat is fenntartani? „Független szervezet vagyunk, nem kérünk és nem is kapunk semmiféle állami támogatást!” – hallhattuk már sokszor szervezeti vezetők bemutatkozása során. Más szavakkal a függetlenség deklarálása kimerül annak anyagi javakra való degradálásában. Igaz, a valóságban tényleg erről van szó. Kevésbé tehetős szervezetek azonban – és ebből van a több – ezt az elhatárolódást nem engedhetik meg maguknak. S ha nem tudják túltenni magukat ezen az ambivalencián, sok esetben ők is a verbális deklarációs eszköztárba nyúlnak. „Az önkormányzat tartsa tiszteletben a civil szervezetek autonómiáját.” Ilyen és ehhez hasonló mondatokkal sokszor találkozhattunk különböző fórumokon, együttműködési megállapodásokban, felhívásokban stb., akkor is, amikor a fent említett probléma nem is merült fel. Ennek az elismertetési kényszernek azonban más a funkciója, arra hivatott, hogy csökkentse a kiszolgáltatottsági érzés okozta frusztrációs hatást. Ennek erőteljesebb, de szintén gyakran tapasztalható megnyilvánulási formája az, amikor a civil szervezetek az állami szervek, önkormányzatok részéről érkező kezdeményezéseket, javaslatokat „ab ovo” azzal a gyanúperrel kezelik, és ennek hangot is adnak, hogy ezek a függetlenségük csökkentésére, tevékenységük külső befolyásolására irányulnak. Ezek a gyakorta megalapozatlan előfeltevések fölösleges konfliktushelyzeteket teremtenek az amúgy sem problémamentes viszonyrendszerben, és ettől a kommunikációs csatornák – illetve radikálisabb reakciók esetében a támogatási források is – időről-időre eldugulhatnak.

Természetesen nem állítom, hogy a hatalmi szféra soha sem próbálna olyan lépéseket tenni, melyek célja a civilek kordában tartása, lekenyerezése, horribile dictu, megosztása lenne; és emiatt a civilek gyanakvása teljesen alaptalan lenne, de úgy vélem, a téma szempontjából ez most kevésbé érdekes. Sokkal inkább az, hogy mi módon tudja a szektor általánosságban elfogadni és feldolgozni a kényszerű és ténytudatos támogatottság állapotát. Hiszen még a magyar kifejezés sem túl szerencsés, támogatni a gyengét, a kiszolgáltatottat kell az erősebbnek, és ez automatikusan az alá-fölérendeltségi viszonyt feltételezi. Lehet-e a támogatottságot és függetlenséget másként, mint egymást kizáró ellentétet értelmezni? Lehet-e a formálisan egyirányú pénzáramlást „üzleti tranzakcióként” felfogni? A válasz egyértelműen igen, és ennek alátámasztásához szükséges ideológiai muníciót szintén az életből vett példákban nyerhetünk.

Gyakran hallható a támogatások kieszközlésekor érvként, hogy a civil szervezet olyan közhasznú tevékenység elvégzésének biztosításához „igényel” hozzájárulást, mely egyébként az állam, önkormányzat feladatkörébe tartozik, és ebből fakadóan megilleti őt az ehhez szükséges részesedés a közpénzekből. (Ennek intézményesült formája is van, a szerződéses feladatátvállalás, ez azonban már éppen hivatalos volta miatt nem érinti ezt a problémakört). A támogatás illetően felfogása sokkal praktikusabb, öntudatosabb civil hozzáállásra vall, a függetlenségi dilemma ebben az esetben valószínűleg nem is kerül előtérbe. Kevésbé gyakorlatias, de annál logiku-

■ ELMÉLETILEG

sabbnak tűnik az a vélekedés, miszerint a közvetett demokrácia elvén megválasztott képviselői szervezeteknek a redisztribúciós folyamat során is az őket megbízó adófizető civil társadalom akaratát kell végrehajtani („ők vannak miértünk, nem fordítva”), így kötelességük ez utóbbiból közvetlenül szerveződött közösségek anyagi támogatása is. Ez utóbbi két érvelés már túllépett a dilemma feloldhatatlanságán, oly módon, hogy a civil szektort és így magukat a szervezeteket is a társadalmi, gazdasági és politikai szerkezet *részének* tekinti, melynek megvannak a maga *kötelességei* és – ami a lényeg – *jogai*.

Így a függetlenség fogalmának már egészen más a tartalma. A társadalmi játékszabályok *önkéntes* betartása mindenkit feljogosít arra, hogy a közjavakból súlyának, helyzetének megfelelő részesedést kapjon. Ezáltal a függetlenség is független változóvá válik a pénzügyi körülményektől. Főleg akkor, ha eljutunk ahhoz a felismeréshez is, hogy itt nem két homogén elem viszonyáról van szó, hiszen a döntéshozó hatalom meglehetősen összetett rendszer. Ennek csak egy eleme az újraelosztó funkció, és az ellenőrzési és hatósági jogkör pedig mégiscsak valamiféle demokratikus kontroll alatt áll. A civil szervezetek által fenntartani kívánt és óvandó függetlenség pedig ez utóbbival van kapcsolatban.

A támogatótól való tényleges vagy vélt függőség természetesen akkor bukkan fel, ha egy szervezet bevételeinek jelentős része egyetlen adományozótól származik, és annál inkább, minél nagyobb arányban. A fenti elemzés ennek legtipikusabb esetére, az állam és annak szerveitől kapott hozzájáruláshoz „járulót” kiszolgáltatottságra vonatkozott, de ez a jelenség megragadható akkor is, ha a kizárólagos szponzor történetesen egy vállalat, egy párt, egy külföldi szervezet, valamelyik egyház, vagy éppenséggel egy jómódú magánszemély. Vajon ekkor milyen mértékben érvényesül az adott egyesület, alapítvány tevékenységében – adomány(tovább)osztó szervezetek esetében az objektív döntéshozatalban – az ismert vagy gyanított támogatói akarat iránti engedelmesség, elvárásoknak való megfelelés, a lojalitás? És itt még az előbbieken említett „közjogi státusra” sem lehet hivatkozni, legfeljebb arra, hogy „viszont” az államtól való függetlenség töretlen, és különben is a célszentesíti a pénzeszközt.

Az anyagi kiszolgáltatottság és a megfelelő mozgástér együttes megléte a mindennapi élet legkülönbözőbb területén is megjelenik. Gondoljunk csak az állami segítyéből, dotációból élő tiltakozó munkanélküliekre, kistermelőkre vagy a vállalati belső ellenőrökre, akik szintén kerülhetnek konfliktusba kenyéradójukkal. Jóllehet, a jogi garanciák formálisan ki is zárják annak lehetőségét, hogy méltánytalan retorziók érijék őket, ennek permanens veszélye nyilvánvalóan tudatosul bennük. Feltehetjük azonban, hogy nekik nincs szükségük arra, hogy „helyzetük” bizonyítására felesleges energiákat fordítsanak. Mindez viszont egy hallgatóságos társadalmi konszenzus eredménye, melynek lényege az, hogy a felek „elfogadták” egymást, és nem kérdőjelezzik meg egymás legitimitását. A civil szektor esetében, úgy tűnik, ez a folyamat általánosan és teljes körűen még nem zárult le, és a helykeresés, a megfelelő stabil pozíciók elfoglalása, vagyis a korábban említett társadalmi beágyazódás még nem ért véget. Ennek a felszíni megjelenése a függetlenség és a kiszolgáltatottság elő-előbukkanó dilemmája.

Legitimitás

Az előzőkben többször is felmerült a legitimitás kérdése. Itt természetesen nem a civil szervezetek formális legitimitásáról van szó, hiszen a vonatkozó jogszabályok betartásával született alapítványok, egyesületek létjogosultsága nem vonható kétségbe. Inkább az a kérdés vetülhet fel, hogy az adott ügyet, célt felvállaló szervezetnek ki ad felhatalmazást, kinek a nevében cselekedhet. Az ugyan egyértelmű, hogy a közvetlen tagság, támogatói kör – formailag is meglévő – jogosítványokkal ruházza fel közvetlen módon a „jogi személyt”, és addig, ameddig az nem is lépi túl ezt a határt, ez a dilemma nem is vetődik fel. A gyakorlatban a szervezetek döntő többsége ilyen „hatókörrel” működik, a vadásztársaságok, az iskolai alapítványok, baráti körök és sportklubok jól behatárolható embercsoport meghatározható tevékenységének biztosítanak keretet. Azonban mi történik akkor, ha a szervezet már egy nagyobb – és főleg közvetlenül hozzá nem kapcsolható, külső – közösség nevében tűnik fel? Amikor olyan horderejű téma kapcsán aktivizálódik, mely messze túlhaladja az előbb említett szervezeti kereteket? Mire tud hivatkozni, ha olyanokat is képvisel, akik erre nem ad(hat)ják meg hozzájárulásukat, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a civil szervezet a közvetlen demokrácia alapján, és csak „házon belül” működik?

Lehet ez a nehezen értelmezhető *közérdek*, aminek nevében feljogosítva érzik magát, ám ennek megfogalmazása csak szubjektív módon történhet. És még ha valóban a józan ész által is ennek tekinthető álláspontot hirdet, akkor is lehetetlen annak bizonyítása, hogy nem létezik ezzel ellentétes *másik* közérdek. És ha van, akkor máris kétségbe vonható a külső támogatottság (ellenőrizhetetlen) nagysága. A többség-kisebbség ellentét kialakulása pedig óhatatlanul a közérdek *részérdekké* való degradálódásához vezet, mely magának a szervezetnek a kiterjesztett legitimitását is lecsökkenti. Mindez adott konfliktushelyzetben a cselekvőképesség korlátozásához vezet. Ráadásul, ha az „ellenfél” valamilyen – közvetett demokratikus úton megválasztott – államhatalmi szerv, amelynek pontosan meghatározható, és megkérdőjelezhetetlen legitimitása van, a civil szervezet meglehetősen nehéz helyzetbe kerül. Az elvesztett legitimitás pótlására ugyan léteznek különböző eszközök, ezek alkalmazása azonban amellet, hogy a konfliktus eskalálódásához vezet, nem mindig hoz sikert.

Ilyen eszköz lehet a közvélemény megnyerése különböző felvilágosító, tiltakozó akciók, kampányok indításával. A közvélemény támogatása ugyan nehezen „regisztrálható”, de mértékének helyes felismerése növelheti az adott ügyet felvállaló szervezet legitimitását. Mindez racionális keretek között is történhet, de sok olyan példával is találkozhattunk, amikor a saját álláspontot általános és elvont felsőbbrendű igazsággént próbálják beállítani. Más szavakkal a hiányzó társadalmi bázist *transzcendens* legitimitással helyettesítik. Ez a módszer azonban sokszor irreális követelésekkel párosul, ami hosszú távon az elszigetelődéshez vezethet.

Gyakran fordul elő, hogy civil szervezetek egymással keverednek elvi és szakmai, netán anyagi konzekvenciákkal is járó vitába, érdekellentétbe, és ilyenkor saját igazuk alátámasztására érvként a másik civilségének megkérdőjelezésével állnak elő. Ez a „ki is az igazi civil, vagy ki a civilebb?” hangoztatása nem más, mint a *relatív* legi-

■ ELMÉLETILEG

timitás növelésére irányuló kétségbeesett kísérlet. Ennek különösen nagy veszélye abban rejlik, hogy az ilyen megnyilvánulások a civil szektor egészének legitimitását csökkentik – abszolút mértékben.

Ha viszont ezek által egy helyi szervezetnek sikerül is egy kisebb közösséget maga mellett felsorakoztatni, egy olyan ügy kapcsán, mely már túlnyúlik a lokális kereteken, könnyen előfordulhat, hogy a túlbecsült legitimitás, a helyi közérdek következetes képviselője ellentétbe keveredik a *külső* közérdekkel.

Lokalitás vs. globalitás

Ez a következő dilemma, melynek feloldása szintén nem könnyű. Meddig mehet el egy civil szervezet a lokális szempontok előtérbe helyezésében akkor, ha az nyilvánvalóan és bizonyíthatóan csak a globális érdekek semmibe vételével jár együtt. Úgy is feltehetjük a kérdést, mi a fontosabb, a cél vagy a közösség? Ha visszautalunk az előzőekre, a szervezet a legitimitását a közösségtől kapta, amely azt várja el, hogy a lokális célokért küzdjön. Ha a szervezet határozottan ilyen indítással jött létre – pusztán *érdekvédő*ként –, akkor nyilván elfogadja, hogy a külső társadalom is csak ennek tekintse. Ám ez esetben tevékenysége során le kell mondania arról, hogy érvrendszerébe általános– és ezáltal könnyebben védhető – *igazságokra* hivatkozzon. Ha azonban magasabb célok vezérelték, önmagával kerül ellentmondásba akkor, ha nem a globális érdek érvényesítéséért tevékenykedik, akár a helyi közösség ellenében is. Vajon felvállalja-e ennek ódiúját? Megerősíti ugyan helyi legitimitását, de végképp elveszti a *cél* iránti elkötelezettségének külső elismertességét.

Miután a szervezetek nagy része lokális tevékenységet folytat, ez a dilemma igen gyakran felbukkan. Napjainkban nem egy olyan konkrét esetről hallhatunk, például a környezetvédelem területén, amikor is helyi zöld szervezetek a helyi lakosság érdekében „kénytelenek” akadályozni olyan beruházásokat, mely ugyan valóban lokális károsodást okozhatnak, de ezzel egy időben a globális környezeti problémák enyhítését célozzák. Hogyan dönt ilyenkor a környezetért, de a helyi közösségért is felelősséget érző civil? Kijelentheti-e, hogy a környezet védelme csak a településhatárig számít. Bárhogy is dönt, az hitelvesztéssel jár. A verbális deklarációk szintjén megkísérelt feloldás ezt csak rövidtávon odázhhatja el.

És újra megjelenik a *függetlenség* kérdése is, igaz más vonatkozásban. Ahhoz, hogy az adott helyzetben olyan alternatívát képviseljen, amely mondjuk az arányos „közteherviselés” szellemében megpróbálja a lokális károk bizonyos fokú reális csökkentésének elérése fejében rávenni a helyi közösséget a terv elfogadására, az kell, hogy függetlenedni tudjon attól a közegtől, mely viszont a *legitimitását* biztosítja, és ezt a bizalmat bármikor visszavonhatja.

Laicitás vs. szakszerűség

Ha a civil szervezet megfelelő színvonalon kívánja tevékenységét folytatni, bizonyos érdekeket képviselni, célokat elérni, akkor elengedhetetlen, hogy az adott (szak)területen alapvető ismeretekkel rendelkezzen, ezen kívül tisztában legyen a jo-

gi, gazdasági környezettel, mely meghatározza mozgásterét. Ez még a látszólag „egyszerűbb”, hétköznapiabb kisközösségre is vonatkozik, hiszen még egy nyugdíjaskörnek is vannak adminisztratív kötelezettségei, nem beszélve arról, hogy különböző források, támogatások megszerzése is megköveteli a hozzáértést és nem utolsó sorban a folyamatos tájékozottságot. A szervezetek tagsága azonban többségében nem ilyen jellemzők mentén verbuválódik. Általában valamilyen helyi, generációs, szociális, egészségügyi érintettség, közös érdeklődés, netán a spontaneitás hozza össze az egyéneket. Katalizátor hatása van ebben sokszor a személyes aktivitásnak, ambícióknak, a felhalmozódott tenniakarásnak, a lelkesedésnek, a szabadidő hasznos eltöltése iránti igénynek, a közösségi élet vonzóerejének, és még sorolhatnánk.

A létrejövő szervezetben azután mind az alaptevékenység, mind a működéshez szükséges kötelező feladatok végzése során előbb-utóbb kiderülhet, hogy fenti tulajdonságok önmagukban nem elegendők. Hatványozottan jelentkezik mindez akkor, amikor a szervezet valamilyen formában már a közéletben is megjelenik. Ha továbbra is ezzel a – nevezzük így – *laicitással* próbál eredményeket elérni, nagyon könnyen legyőzhető éppen azzal a *szakszerűséggel*, aminek híján van. Ha könnyen eltéved a jog vagy hivatal útvesztőiben, ha nem tud kellően alátámasztott szakszerű érveléssel előállni, ha bármilyen formai követelménynek nem tud megfelelni, erre való hivatkozással egyszerűen nem tekintik partnernek, vagy ha mégis, nem veszik komolyan. A kellő szakszerűséget pedig nagyon kevés szervezet tudja saját kebelén vagy közvetlen környezetén belül biztosítani. Ehhez többnyire külső, a témában járatos szakemberek, tanácsadók bevonása szükségeltetik, ami persze már megfelelő anyagi háttérrel is igényel.

Mindez a szervezet fejlődését is megköveteli, mégpedig egy olyan irányba, amelyet esetleg az alapítók nem tartottak, és most sem tartanak kívánatosnak. Nevezetesen a kötetlenségből az intézményesültség felé. S ha mindez még a szervezet fizikai növekedésével is együtt jár, elkerülhetetlen a formalizáltság belső kiépítése is.

A szakértők megjelenése ezeken felül még egy konfliktushelyzet kialakulásának lehetőségét is magában hordozza. A jobb felkészültségű, szélesebb látókörrel rendelkező „profik” tevékenysége hamar amortizálhatja a régi laikus vezetőségét. S ha ezt nem tudják rugalmasan elviselni, önként „visszábbvonulni”, és az új *modus vivendi* kialakítani, akkor ez elkerülhetetlenül összeütközésekbe torkollik, felüti fejét az elégedetlenség, netán a hatalmi harc, és a belső megosztottság könnyűszerrel a szervezet erodálódásához vezethet.

A dilemma tehát nem csak a laicitás–szakszerűség vagy a formalitás–informális dichotómiájában jelenik meg, hanem valójában mint fejlődés–emaradás, hatékonyság–eredménytelenség. De vajon a kezdetben még előrevivő, katalizátorként említett tulajdonságok fokozatos háttérbe kerülése során – melynek bizony még a tagságot érintő személyi konzekvenciái is lehetnek – nem tűnik-e el az eredeti cél? Vajon fenntartható-e bizonyos egyensúly a két véglet között?

■ ELMÉLETILEG

Kötetlenség vs. bürokrácia

Az előbbi kérdés kapcsán a kisközösség belső viszonyairól szóltunk. Ugyanakkor lényegbe vágó a külső megjelenés is. A potenciális partnerek szemében csak a közös akaratot kifejező, egységes fellépést mutató civil szervezet tárgyalóképes. „A befelé kétség, kifelé egység” elvének alkalmazása azonban korántsem ilyen egyszerű. Ismét arról van szó, hogy valami olyanról kell lemondani, ami valahol a civil mozgalom lényege, valami olyasmi javára, ami ellen létrejött. Hiszen hogyan tud a szervezet egyszerre a sokszínűség belső, és az uniformizáltság külső kényszerének megfelelni? Hogyan tudja kifelé a társadalomnak és intézményeinek bürokratikus szabályait elfogadó „alattvalói” viselkedést folyamatosan megjátszani úgy, hogy ez a belső életére ne nyomja rá a bélyegét? Hogy akarva-akaratlanul, ráadásul a siker érdekében ez az azonosulás ne jelenjen meg az összejövetelek során, hogy a tervezett program kialakításakor még véletlenül se a külső elvárásoknak való megfelelés váljon a döntő szemponttá? És fordítva, hogyan lehet a belső heterogenitást közös döntéssé konvertálni, és a bürokrácia nyelvére emészthető módon folyamatosan lefordítani? Mi van akkor, ha még ez sem hozza meg a kellő eredményt, és az érdekérvényesítésért tett eddigi – alapvető civil elvek fokozatos feladása és kompromiszsumok árán – tett erőfeszítések is kevésnek bizonyulnak?

Marad a közéleti szerepvállalás fokozása, ez viszont már elvezethet a politika – eleddig kínosan elkerült – porondjára való fellépéshez is.

A párttal vagy a néppel

Meddig mehet el a civil társadalom a politikai döntéshozatalban való részvételben? Egy általánosan hangoztatott nézet szerint csak a döntés-előkészítési szakaszban célszerű és kívánatos a jelenlétük. Ennek számos informális és intézményesített formája létezik. A minisztériumok különböző tanácsokba hívják meg az érintett szervezetek képviselőit, önkormányzatok állandó vagy eseti meghívottként kezelik a szervezeteket, néhol még bizottsági tagként is számítanak rájuk. Mára a helyi civil társadalom nyilvános negligálása ebben a folyamatban szinte elképzelhetetlen, a politikai etikett megsértését jelentené.

A civilek természetesen igénylik is ezt a bánásmódot és általában élnek is a lehetőséggel. Véleményezik a szakterületükkel kapcsolatos tervezeteket, előadják elképzeléseiket, részt vesznek a különböző vitákon. A közéletbe való aktív bekapcsolódásuk, a hatalmi szervek és a lakosság közötti kommunikációs, közvetítő szerepük pozitív hatása elvitathatatlan.

De mi történik akkor, ha ez a szerepvállalás nem elegendő a hatékony érdekképviseletre és -érvényesítésre? A szervezet dönthet úgy, hogy – szigorúan megkülönböztetve és elhatárolva magát a politikai pártoktól – beszáll a helyi választási küzdelembe, vagyis közvetlenül a döntéshozatalból kíván részt vállalni. Már önmagában a szándék is komoly dilemmával jár, hiszen egy választási kampányban való részvétel olyan politikusi attitűdöket követel meg, amely a klasszikus értelemben vett civilségnek nem a sajátja. Ha azonban sikerrel jár, és képviselője a pártok küldöttjeivel egyenrangúan foglal helyet a testületben, szembe kell néznie a következőkkel.

A civil képviselő már nem csak a szervezeti tagságnak, hanem választóinak is felelősséggel tartozik.

A pártok általában – és jó esetben – egy település valamennyi problémáját érintő program végrehajtását tűzték ki célul, míg a civil szervezetek többségükben egy-egy speciális részterülethez „értenek”. Ugyanakkor a többi témában születő döntésekben szintén részt kell venni, vállalva annak minden következményét. Vajon egy városvédő szervezet képviselője felkészült-e arra, hogy adott esetben jóváhagyjon egy iskola-bezárást, miután megismertették vele a költségvetési deficit várható nagyságát. És ha igen, vajon nem kerül-e emiatt konfliktusba saját tagtársaival, akik az ő mandátumát pusztán városvédelmi kérdésekre értelmezték?

A civil szervezet képviselője „függetlennek” tekinti-e magát, aki csak választóinak felel, vagy pedig a pártdelegáltakhoz hasonlóan a pártutasítások szószólójának? Első esetben hamarosan a küldő szervezettől is „függetlenedni” fog, utóbbi esetben viszont a civil szervezet kényszerül arra, hogy pártként viselkedve, politikai kérdésekben is döntéseket hozzon és ezt „közvetítője” útján érvényesítse. Hol lesz akkor a civil lényeg, hogyan tud e szervezet az eredeti tevékenységével foglalkozni? És akkor még meg sem említettük a politikai csatározásokkal járó egyéb kényszerű változások hatásait. Milyen lesz vajon ezután az egyleti élet?

A bipolarizált hazai politikai közéletben való független civil részvétel még a legjobb szándék ellenére is fel fogja kelteni a szervezet politikai elkötelezettségének gyanúját. A külső környezet könnyen állásfoglalásai alapján fogja a civil képviselő politikai hovatartozását elkönyvelni. Még akkor is, ha a lelkiismeretes civil saját legjobb belátása alapján szavaz, hol egyik párttal, hol a másikkal, legfeljebb akkor még a „megbízhatatlan” jelzőt is kiérdemelheti.

Számolni kell azzal is, hogy az újraelosztási döntéseket aktívan befolyásolni képes civil szervezet kapcsolatrendszere alapvetően megváltozik. Mind a lakosság, mind a többi civil szemében a hatalom gyakorlójává válik. A korábban leírt civil dilemmák egy része megoldódik, egy része megmarad, s mindez átkerül a „túloldalra”.

Összefoglalva tehát: annak az ügynek az előbbre vitele, ami miatt a civil szervezet ezt a lépést választja, megéri-e ezen kihívások önkéntes felvállalását?

Felelősség

Többször is utaltam a felelősség kérdésére is. A döntéshozásban való részvétel esetén ez formálisan is megjelenik, ráadásul halmozottan is. Egyrészt politikai szinten a választások során, másrészt közjogi értelemben a közvagyon feletti rendelkezés kapcsán. De ha visszatérünk a „hagyományos” civil terepre, ha a civil közéleti aktivitást csak a döntés-előkészítési folyamatra korlátozzuk, akkor is felmerül a kérdés, a civilek tartoznak-e valakinek is felelősséggel? Szervezeten belül a tisztségviselők a tagság felé mindenképp, de ezt tekinthetjük „belügynek” is, és ameddig csak olyan szervezetről van szó, amely tevékenységének kifelé irányuló hatása nincsen, a kérdés számunkra irreleváns. De ha már a civil egy közösség, egy másokat is érintő döntés befolyásolásában vállal szerepet, és ennek hatása is van, vajon számon kérhető-e ez rajta valamilyen formában? Mi történik akkor, ha például civil nyomásra történik valami úgy, ahogy, és később kiderül, hogy tévedés történt? A nyomásgya-

■ ELMÉLETILEG

korlás során mennyire befolyásolja a civileket az, hogy gyakorlatilag rájuk nézve semmiféle következménye nincs annak, amit csinálnak? Vajon ugyanolyan alaposággal járnak-e el, mintha lenne? És ezeket a kérdéseket ők maguk is felteszik-e akkor? S ha igen, elég-e, ha csak önmaguk előtt felelnek? Ez a dilemma már csak azért is a legnehezebb, mert morális területet is érint. És a *függetlenség* újabb aspektusa is előbukkan, függetlenség lenni saját cselekedetük közvetett hatásaitól.

Együtt, de külön

A függetlenségről, mint a civil mozgalom egyik lényegi eleméről többféle vonatkozásban is szó esett. A szervezetek lehetőségükhöz mértén próbálják ezt fenntartani, még akkor is, ha a forrásteremtés, hatékonyság, szakszerűség, legitimitás, érdekérvényesítés érdekében fel is kell „áldozni” ebből valamennyit. Mindezeket azonban nagyobb eséllyel tudják elérni akkor, ha nem külön-külön, hanem egymással összefogva, tevékenységüket összehangolva lépnek fel. Ennek lehetnek formalizált és kevésbé formalizált, hálózat-jellegű együttműködések, egy valami azonban közös bennük: mindegyik esetében valamelyest csorbul az egyéni függetlenség. Ezzel a szervezetek is tisztában vannak, sőt néha hajlamosak a kérdést misztifikálni is. Sokszor úgy érzik, maradék függetlenségük kerül veszélybe akkor, ha bármilyen „felettes csúciszerv” vonzásába kerülnek. Az ettől való félelem olyan erős, hogy sokszor még a többi „fronton” elérhető többszörös nyereség biztos tudatában is elzárkóznak mindenemű kooperációtól sorstársaikkal. Vajon mi lehet az oka, hogy a felsorolt mindennapi kihívások közül éppen itt tapasztalható leginkább a vonakodás?

Talán megint a helykeresésből fakadó bizonytalanság, a szektorszintű szerény önbizalom megnyilvánulásának lehetünk tanúi. A fenti dilemmák a társadalmi felépítmény régi és erősebb (vagy annak vélt) szereplőihöz való közvetett vagy közvetlen viszonyulásból, az eleve esélytelennek ítélt küzdelem miatti kisebb aktivitásból eredeznek. Ez utóbbi viszont csak egyenrangú felekre tartozik, itt nyílik lehetőség a korábbi kudarcok ellensúlyozására, hisz az ellenállás itt kecsegtet a legtöbb sikerrel.

És nem szabad megfeledkezni a *politika* jószándékúnak korántsem nevezhető begyűrűző hatásáról sem. A pártok holdudvarában leledző – függetlenség nemigen tekinthető – elkötelezett civil szervezetek aknamunkájáról sem. A politikusok rémálmaiban felderengő *semleges civil összefogás* egyébként – sajnos – irreális képe által kiváltott aktivitás hatására gomba módra szaporodnak a pusztán jogi értelemben civilnek titulált szerveződések, és az eredendően független közösségek körében végzett halászat sem teljesen eredménytelen. Az anyagi javakra fordítható érdekérvényesítő-képesség növelésével kecsegtető, leplezhető vagy nyíltan felvállalt behódolás, mint alternatíva, valós kihívás elé állíthatja ez egyébként politikamentes célkitűzéseket követő szervezeteket is. Ez az orientáció nem mozdítja elő a területi vagy szakmai kooperáció szekerét. És arról még nem is szóltunk, hogy a civil szektort sok politikai ejtőernyős is alkalmas leszállási terepnek, és majdani ugródeszkának tekinti...

A kör bezárul

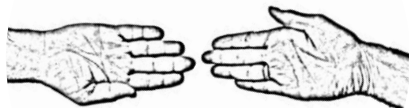
Függetlenség vagy kiszolgáltatottság, lokalitás vagy globalitás, laicitás vagy szakszerűség, kötetlenség vagy formalitás, politikamentesség vagy elkötelezettség, önállóság vagy kooperáció. A látszólag egymással párhuzamosan létező dichotómiák boncolgatása során könnyen felismerhető, hogy ezek elemeinek bármelyike egymással is behelyettesíthető, s mindezt a legitimitás és felelősségérzet mennyiségi és minőségi paraméterei is erőteljesen befolyásolják, torzíthatják. A civil szervezetek egy olyan kibogozhatatlanul összefüggő, többváltozós egyenlet megoldására kényszerülnek, ahol még az ismeretlenek száma is ismeretlen. Ebből adódóan az egyedenként eltérő végeredmény ellenőrzésére sincs lehetőség, ezt majd az idő és az élet igazolja.

Megoldás vagy feloldás

Az írásban szereplő dilemmák és kételyek nem a mai magyar civil szektor átvilágításából származó látélet alapján fogalmazódtak meg, hanem a több mint évtizedes kutatói és civil közéleti tevékenység során lerakódott személyes tapasztalatok nyomán. S mint ahogy nem létezik állatorvosi ló, úgy dilemmákkal küszködő civil szervezet sem. Egy-egy konkrét eset kapcsán talán felismerhetjük a valamelyik erősen elvonatkoztatott és általánosságban bemutatott problémával való hasonlatosságot, de mindez nem jelenti azt, hogy ebben a logikai láncban szemléltetett folyamatként értelmezhető leírásban a civil társadalom fejlődéstörténete is bennefoglaltatna.

Mégis úgy vélem, a dilemmák igenis léteznek, lehet, hogy a felszínen, lehet, hogy csak mélyben. És azt, hogy ezek a civil szervezetek mekkora és milyen hányadára vonatkoznak, csak ők maguk tudnák elmondani.

KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM ■■■■

SZABADSÁGUNK GYERMEKEI

a civil kezdeményezések jelene és jövője¹

Gyórfy Gábor

„A szabadság nem relatív fogalom, s nem egyik vagy másik csoportnak a szabadsága valamely másik rovására, hanem abszolút érték. Egyik ember és egyik csoport szabadsága nem csökkenti, hanem növeli és biztosítja a többiét: az a szabadság, mely mások rabságán nyugszik, nem szabadság, hanem egyszeru hatalmi túlsúly; ezekkel történt a szabadság nevében minden visszaélés; ilyenféle álszabadság a jobbágyok bőrére érvényesülő nemesi szabadság, a munkások bőrére érvényesülő korlátlan gazdasági szabadság és ilyen a maga belügyeibe való beavatkozást nagy hangon kikérő zsarnokság ún. szuverenitása is. A szabadság mind teljesebbé tétele és technikai intézményekben való megerősítése az európai társadalom és államfejlődés legbelsőbb tartalma és legnagyobb eredménye.”²

(Bibó István)

■ Ez az a szabadság-fogalom, amely 1956 után 33 évvel 1989-ben újra megjelent Magyarországon. Ez a gondolat, a vélemény, a személyes kezdeményezés szellemi szabadsága, amelynek fontos kelléke ennek a szabadságnak a társadalmi megállapodásainkba foglalására való törekvés. Sajátos év volt 1989, azon a forró nyáron naphosszat kellett és lehetett hallgatni a Kossuth rádiót az ellenzéki kerekasztal egyeztetéseiről, amely ellenzéki kerekasztal jó fél éves egyeztetési sorozatáról készült dokumentumok hatalmas kötetekben ma már elérhetők a nagyobb könyvtárakban. Ott, mint egy panoptikumban és mint egy szereposztásnál felvonultak mindazok, akik az elmúlt időszakban az elmúlt 15 évben közpolitikai szférában szerepet vállaltak, változó szerepet változó szerencsével – érlelődő sorsokkal. Ebben az időben olyan tiszta és nyitott jövőlehetőségek fogalmazódtak meg, amelyek azóta is páratlanok Magyarországon, és amelyek közt jelenünk evidenciája még csak egyike volt a lehetséges jövőknek.

Visszatekintve 1989-re és arra az időszakra – azt hiszem ezt mindenki más helyzetben érte meg – én egyetemistaként úgy éltem meg, hogy akkoriban mindenki beszélgetett mindenkivel és a másik gondolatának tisztelete volt a levegőben. Egy-

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

szere jelentek meg munkás-tulajdonlásról és a közvetlen, részvételi demokráciáról szóló nagy erejű javaslatok és elképzelések ugyanúgy, mint a kapitalista gazdasági berendezkedés szervezeti feltételeire vonatkozó elképzelések. Jövőlehetőségek tárultak fel, amelyek azonban nagyon sajátosan és nagyon gyorsan bezáródtak.

Nem végzetesen, hanem oly módon értem ezt, hogy láthatóan ma az élet legtöbb területén (újra és továbbra is) egy kapott *modell* alapján tesszük a dolgunkat. A nyugati formális demokrácia köszöntött be hozzánk a maga formalizmusában reprodukálva minden szokásos elemet a parlamentarizmustól a többpártrendszerig; miközben politikai életünkben szinte teljesen hiányzik a részvételi demokrácia gyakorlata – tehát a lényegi demokrácia. Illik ránk és az egész nyugati világra Rousseau-nak az egyik, demokráciáról mondott aforizmája, miszerint: *az angoloknak megvan a szabadsága arra, hogy négyévenként megválasszák a királyukat*. Azt hiszem, hogy mind 1956-ban, mind 1989-ben kicsit másról szóltunk.

A gazdasági életünk tekintetében is elmondható, magunkra húztuk a nyugati modellt. A '90-es évek elején még hatottak azok az elképzelések, amelyek '70-es '80-as években Liska Tiborhoz és a többi igazán kreatív magyar közgazdasági gondolkodóhoz kötődtek, és egy nagyon sajátos magyar gazdasági önmozgás kialakulásához vezettek. Mára gazdasági életünkben sémákba rendezett gazdasági doktrína lett. Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk pedig *csatlakozás* a szó valóságos értelmében, bár nagyon szeretnénk, hogy Európa újraegyesítéséről szóljon a történet. Európa újraegyesítése a kulturális, szellemi életben történhet meg – a párbeszéd terének újra-teremtésével, ha a kelet és a nyugat a közép közvetítésével egymást felemelő dinamikus kapcsolatba kerül egymással. Ennek útja az érdeklődésből kihajtó megismerés általi megértés.

Ami ma a jogi szférában történik, az tárgyilagosan szemlélve ugyanaz, mint ami történt 1990-ben a Német Demokratikus Köztársasággal. Egy ország átvette közjogilag egy másik ország jogrendjét és nem volt vita arról, hogy vannak-e olyan elemek az NDK jogrendszerében, amelyek érdekesek lehetnek az akkor még másik fél, az NSZK részére. Látjuk, hogy ez még egy népen belül is mihez vezethet. A 2004-ben csatlakozó tíz ország a mintegy 30 ezer oldalnyi EU joganyagot ugyanígy húzta magára és senkiben nem merült fel egy pillanatig sem, hogy van-e Lengyelországnak, Csehországnak, Észtországnak vagy Magyarországnak akár csak egy-egy kis aprócska jogszabálya (nem biztos, hogy alkotmányos passzus, lehet, hogy az üvegviszaváltásról vagy bármi másról), amelyet érdemes lenne az Unió tagállamainak átvennie. Nem tartották fontosnak akár csak jelezni azt, hogy ez egy kölcsönös folyamat. Nem is az, így közjogi értelemben csatlakozásról van itt szó.

Mindezeknek köszönhetően az 1989-ben elindult folyamatok bizonyos szempontból megrekedtek. Egyrészt, az első generációs lépések egy része hosszú távra meghatározónak bizonyult. Másrészt, az 1989 után szükséges változtatások második generációját pedig egyszerűen nem tette meg Magyarország.

Ez utóbbira példa az *önigazgatás* és a minden helyi kezdeményezés elől a levéget elvevő *központosítás* viszonyának másfél évtizedes alakulása. Önkormányzati törvényünk egész Közép-Európában, de Európában is különlegesen erős önkormányzati, önigazgatási lehetőséget biztosít a települések lakosságának.

Az 1990. évi alkotmányos önkormányzati decentralizációt azonban nem követte az államigazgatási és költségvetési decentralizáció. Ma az önkormányzatok saját

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

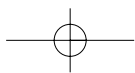
bevétele nem haladja meg a 10–25%-ot a maradék 75–90 %-ot központi finanszírozásként kötött feladatra kapják az önkormányzatok. Ez volna a tényleges önkormányzati igazgatás?

Megmaradt például a fejlesztésfinanszírozásban is, hiszen ma az állami fejlesztési támogatások 90%-áról minisztériumi vagy más központi hatáskörben születik döntés. Például, négy minisztérium tagjai által alkotott vegyes-bizottság dönt egy-egy község szennyvíztisztító beruházásáról, amit a mindenkori kormány még felülbírálnak. Abszurd! Csakis az állami fejlesztési források töredékéről történik döntés a helyi és megyei önkormányzatoknál és a regionális tanácsoknál.

Az EU tagállamaiban szokásosan az állami fejlesztési források 30–35 %-a, nem ritkán 50%-a felhasználásáról nem központi szinten, hanem az úgynevezett nemzetállam alatti szinteken születik konkrét döntés. Ma húsz megyei önkormányzat képezi a közigazgatási és önkormányzati középszintet. A megyei önkormányzatok a szocialista megyei tanácsok szinte minden érdemi funkciójától megfosztottak, ma főleg szociális-kulturális-oktatási intézményfenntartó társulások, folyamatos forráshiánnyal. Mindeközben megyénként több mint harminc ún. dekoncentrált államigazgatási szervezet tevékenykedik, azaz régióként mintegy száz! E „dekók” (közútkezelő kht-k, munkaügyi központok és mások) mind minisztériumi tulajdonlású, minisztériumi fenntartású szervezetek központi feladat-meghatározással és beszámolási kötelezettséggel. Megyei és regionális testületeknek nincsen befolyása, sőt információja sem mindig, hogy mit tesznek és miért. A dekoncentrált szervekben keletkező tudások és információk keletkezésük után gyakran azonnal húznak ki a megyéből, a térségből – esélyét sem adva annak, hogy összekapcsolódva más területek, szervezetek tudásaival valami ágazatkontúli, közös gondolati megújuláshoz hozzájáruljanak. Tisztelet az elkötelezett hivatalvezetőknek, azonban személyes partnerségi erőfeszítéseik csak a rendszer működési logikája ellenében tud, ha tud, áttörni.

Ma a megyei szint ezáltal nem más, mint a demokratikus centralizmus, azaz a szocialista tanácsrendszer vezérlő elvének helyettesítése a bürokratikus centralizmussal, azaz a minisztériumi dekó rendszerrel. Ráadásul az Európai Unióhoz történő csatlakozás folyamata is központosító hatású Magyarországon és az marad a következő években is. A csatlakozási tárgyalások a diplomáciai elitek feladatát képezték és a háttérfeladatok a központi közigazgatási apparátusokon belül is csak a munkatársak legfeljebb 5–10%-át érintették. Ez azt jelenti, hogy jelenleg az Európai Unióval kapcsolatos tapasztalati tudás a közigazgatás központi szintjére, és azon belül is egy jól meghatározható szűk körre koncentrálódik. Az EU tagságunkhoz kötődő új feladataink végrehajtási intézményrendszere elsődlegesen központi kormányzati hatáskörben épül ki. Csatlakozásunk sajátos módja még azokon a pontokon is, amelyek más országokban a nemzeti szint alatti szintek relatív megerősödéséhez vezettek – mint pl. a strukturális alapok végrehajtási intézményrendszere – nálunk a központi közigazgatási szint relatív megerősödését hozza legalább 2008-ig. Megvan az esélye, hogy a befolyó bónusz 100 milliárdok a meglévő strukturákat, a túlrejtett fejlesztés-finanszírozási gyakorlatot, ismert és fájó társadalmi-politikai mintákat fogják erősíteni, azaz konzerválni.

Ki fogja a még tovább erősödő központosítás erejét megtörni? Mikor? Csakis a központosítás megtörésével érvényesülhet a 21. században szükséges szerződés-elvű, nyitott hálózati társadalmi élet elve a 20. századi zárt hierarchiákkal szemben.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

A decentralizáció tehát eszköz, nem öncél: lehetőség az átlátható, emberséges, nyilvánosságra és részvételre alapozó politikának és közigazgatásnak. A társadalom számára pedig elhozhatja a központi kormányzati politikai ciklusok kisimulását, a győztes nem mindent visz elvének érvényesülését. Megszülethet a belátás, hogy bárki decentralizál, lényegét tekintve csakis visszaad, azaz az eredeti jogosultak (az egyes emberek vagy kisebb közösségek) javára lemond a történetileg vagy kényszer útján hozzá került felhatalmazások egy részéről. Enyhülhet a központi döntéshozók bizalmatlansága a helyi közösségek cselekvő- és felelősségviselő képessége iránt. Kulcskérdés, hogy a régi-új jogosultak részéről van-e szívó hatás a központi hatalom felé. Él-e valódi szükséglet a személyekben és közösségekben saját sorsuk közvetlenebb irányítására, és ezért tudatosan fellépnek-e a szervezett hatalom felé? Ha igen, ez esetben esély van arra, hogy az itt decentralizációnak nevezett újra-felhatalmazásuk az ő érdeküket fogja szolgálni.

Amikor ez a szükséglet nem él az emberekben és az állam időszaki menedzseri önkényesen és mesterségesen decentralizálnak (azaz az akarati vákuumba benyomulnak), akkor hatalmas veszélye teremődik annak, hogy váratlanul és következetlenül olyan többlet-jogosultság érkezik egy-egy közösségbe, amelyet (még) nem kértek. Ezért aztán gyakran nem is akarnak, nem is tudnak vele mit kezdeni. Olyan kérdésre kellene kényszeresen választ keresniük, amelyet mások tesznek fel helyettük. Ilyenkor ugranak be a helyi vákuumba ügyes politikai vállalkozók és fordul az egész „jószándékú” állam-menedzseri kezdeményezés a visszájára. Ugyancsak ekkor lehet szó manipulatív decentralizációról, amikor nem jogosultságokat decentralizál az állam-menedzser, hanem problémákat vagy költségvetési deficiteket delegál helyi közösségeknek (azaz távolít el magától) pl. az egészségügy, szociális szolgáltatások területén, ahogy ezt az önkormányzatok számtalanszor megtapasztalták az elmúlt 14 évben.

Jelenleg Magyarország erősen *centralista* közigazgatású, *centralista* fejlesztés-finanszírozású ország. Nem lehet egy lépésben, mintegy varázsütésre szervezeti kultúrákat, meggyőződéseket átírni. Hosszan, következetesen kell dolgozni az egyes emberek és helyi közösségek újra felhatalmazásán – a politikummal szembeni bizalmatlanságot a szavak önmagában már nem oldják, bizalomerősítő politikai döntésekre, tettekre és időre van szükség.

Ugyanakkor nem szeretném az ezzel kapcsolatos felelősséget csak a politikai elitre hárítani. Ez egy közös feladatunk, már csak azért is, mert a központosítás helyben is megtörtént. Erre sokkal kevésbé figyelünk, pedig a civil kezdeményezések élet-lehetőségeit ez talán még közvetlenebbül érinti.

Ki gondolta volna 1990-ben az önkormányzatra átkeresztelt városi tanácsok kora után, a lényegileg megváltozni vélt helyi öngazgatás esetében, hogy 14 év után oda érkezünk, hogy ma átlagosan két és félszer annyian dolgoznak egy megyei jogú városi önkormányzat hivatalában, mint korábban a városi tanácson és ma nem nagyon lehet mondani olyan ügyet, egy városban, egy helyi közösségben, amelyért az önkormányzat ne viselne politikainak nevezett felelősséget. Miért kell a helyi önkormányzatnak illetékes-elvtársként szinte minden felelősséget kisajátítania a városokban, olyan kérdésekben is, amelyben világosan látszik, hogy eszköztelen, képtelen vagy egyszerűen nem az ő dolga?

15 évvel ezelőtt 1989-ben tért és levegőt nyitottak maguknak az önálló egyéni

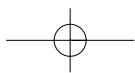
KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

és közösségi kezdeményezések Magyarországon. Él-e a civil szervezetek köre azzal, hogy leválik a *tekintélyhordozókról* és az eljövendő generáció, a jövő érdekében saját szabad gondolkodása és önálló ítélet-alkotása alapján formálja meg az életét, és lép majdan új viszonyba az állami étellel és a gazdasági étellel?

Ami nagyon fontos, hogy a civil szervezetek ebben a korban élnek. Még akkor is, ha nem kötődnek közvetlenül a közigazgatási, állami szférához, nem kötődnek közvetlenül a gazdasági szférához, mégis ebben a korban élnek. Nagyon sokáig a civilizmus és az amatőrismus összekapcsolódott. Aki életben tud maradni ezek között a viszonyok között, az nem lehet amatőr. Nem csak azért mert a civil szervezetekben is orvosok, közgazdászok, jogászok, szociális munkások, tehát ugyanazok dolgoznak, mint a másik szférákban, hanem azért is, mert szervezetként is egyre profibbák a civil szervezetek. Ebben jelentett egy nagyon erős impulzust a nonprofit törvény is, hogy az éves jelentések és az erősebb nyilvántartások révén ezek a szervezetek nem aludhattak bele a belső világukba, hanem szembesülniük kellett a korrallal, amelyben működnek. Ilyen szempontból egyébként azok az ellenerők, amelyek hatalmasan megjelennek a civil szervezetekben – legyenek azok forráshiány, hivatali packázás vagy akár személyes küzdelmek formájában – sokszor azért tudnak ilyen láthatóan megnyilatkozni, mert a civil szervezetek világában nincsenek kívülről kapott struktúrák.

Egy állami hivatal, hogyha például hirtelen mindenki kimegy onnan Kaliforniába, rá két napra újból be lehet rendezni, pontosan adott a struktúra, pontosan adott a hivatalon belüli feladatmegosztás, nincsenek meglepetések. Ott nem elsősorban a személyes a kérdés. Természetesen ahhoz, hogy a hivatal jól működjön, megjelenik a személyes is, mert az ember mindenütt átüt, még a legdurvább struktúrán is, de ott alapvetően a struktúrák által meghatározott célokról és együttműködésről van szó. Civil szervezet esetében ez egészen másként van. Ott az emberek által meghatározott együttműködésről van szó. Ők tűzik ki céljaikat, ők alakítják ki együttműködésük rendjét – a saját struktúrájukat – és ők alakítják ki a viszonyukat a teremtett és nem a kapott struktúrájukhoz. Fájdalmas tapasztalatainkban azt is észrevehetjük, hogy ezek az ellenerők éppen úgy ébresztik az embert, mint a fal, amikor nekiütközünk. Hiszen az ember, amikor nekimegy a falnak, nem is elsősorban a falat érzékeli, hanem a fal révén a saját határait. Az, aki sose ment neki falnak, nem tudja, hogy van határa. Akibe sose szúrtak bele, akit éles hang nem ért, az nem érzi azt a belső lelki remegést, ami által egyben közvetlen tudomást szerez saját magáról. Ezek az ellenerők azért vannak, hogy az embereket, közösségeket, civil szervezeteket a *tudatosulás útján* az egyre felelősebb feladatvállalásra segítsék.

Hadd világítsak rá két példával az örökölt és a teremtett különbségére. Pár éves működés után arra az elhatározásra jutottunk, hogy egy civil szervezet alapító okiratát a saját képünkre formáljuk. Miután az alapító okiratot közös elhatározással céljainknak és együttműködésünk elhatározott elveinek megfelelően átalakítottuk, odaadtuk egy ismerős jogásznak. Azt mondta, hogy ő ilyet még nem látott. Ugye, a mi kérdésünk nem is az volt, hogy látott-e, hanem az, hogy amit elhatároztunk és leírtunk jogilag lehetséges-e. És megnézte, majd még egyszer, a megyei bíróságnak megnézte, és végül hiánypótlás nélkül jóváhagyta azt a módosítást, amelyet bár ő még nem látott, de jogilag lehetséges volt.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Nagyon kevesen tudják azt például, hogy ma az önkormányzati törvény lehetőséget ad arra, hogy akár két utca megalakítson egy ún. részönkormányzatot, bármely ma önkormányzatnak tartott feladatra. Nem biztos, hogy másra, lehet, hogy csak a tisztításra vagy a virágosításra. És ebben az esetben a nagy önkormányzat köteles alkuba bocsátkozni, hogy ennek az – akárcsak egy feladatra alakult – részönkormányzatnak a megfelelő pénzügyi támogatást, állami normatívát automatikusan továbbítsa.

Ma az emberek, és közösségeik egy nagyon jelentős köre nem visel felelősséget azért, amit csinál. Nem azért, mert nem lenne kész vagy képes felelősséget viselni, hanem valakik úgy érezték, hogy ezt a felelősséget nem kell nála hagyni. Ilyen szempontból, aki nem felelős a tetteiért, azaz pl. bizonyos hatásköröket nem gyakorol, bár dolgozik azokon a területeken, arra, nyugodtan mondhatjuk, *felelőtlen*. Nem személyes lelki tulajdonságaként, hanem a társadalmi felelősségviselés szempontjából. Azt pontosan tudjuk, hogy a felelőtlenesség minek a forrása. Pontatlanság és egyéb látható következmények mellett, felelősség nélkül végül megszűnhet az ember integritása. Szétesik, belülről nem tudja összetartani magát.

Felmerülhet, fel is szokott merülni a szándék, hogy kívülről tartsa őt egyben egy pánt, egy program vagy egy intézmény. Azonban a pánt, a program vagy az intézmény csupán látszatmegoldásokat hozhat, még ha időszakosan jogosult is lehet, mert csak a szétesés jelenségét korigálja. Nem tud azonban a jelenség okáig felnyúlni, amely a felelősség hiánya. Ezért az embereknek vissza kell adni cselekedeteik következményeiért viselt felelősségüket. A felelősségviselés kérdéséhez kapcsolódóan ma leggyakrabban a *szubszidiaritás* fogalmát használják. Ezt a katolikus egyháztól vette át és terjesztette el az Európai Unió bürokráciája. A fogalom lényege hogy minden társadalmi feladat elvégzésének a lehetőségét és felelősségét abban a körben, lehetőleg azon a „legalacsonyabb” szervezeti szinten kell megtartani, ahol azt a legjobban el tudják látni.

Ez elvként nagyon értékes, viszont azt a roppant kérdést hordozza, hogy megpróbálja-e egy tekintély – akár kormány, akár Európai Bizottság vagy más – megállapítani, hogy mi az, amit még egy önigazgató közösség maga képes legjobban el látni és mi az, amit neki kívülről kell „ajándékba” kapnia. És a mai tekintélyek ezt megállapítják. A szubszidiaritással mint társadalomszervezési elvvel szinte minden feladat- és felelősségmegosztási viszonyt magyarázni lehet, csak megfelelő méterudat kell találni hozzá.

A szubszidiaritást szinte csak területi vonatkozásban szokták használni az Európai Unióban. Nagyon izgalmas felismerésekre juthatnánk, hogyha elkezdénénk dolgozni az ún. *funkcionális szubszidiaritás* fogalmával is. Vagyis nem csak egyes területi szintek közül kellene ezt az emberhez minél közelebbi felelősséget megteremteni, hanem az egyes társadalmi szférák között is meg kellene teremteni az intézményi garanciáit annak, hogy tiszteletben tartsuk a társadalmi élet másik szférájának autonómiáját, ha tetszik funkcionális szubszidiaritását. Ennek hiánya, azaz társadalmi életünk egyes nagy területei belső szervezési elveinek, működési sajátosságainak tiszteletbentartásának hiánya súlyos keveredéseket okoz, és megmutatkozik mai államszervezésünk, és az EU szervezetének betegségeiben is.

A társadalmi élet három nagy területéről szólhatunk: a szellemi élet, a jogi-politikai élet, valamint a gazdasági élet szférájáról és ezek viszonyáról. Először is a sza-

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

bad szellemi és kulturális kezdeményezések területéről: Amennyiben a másik szférák, a jogi-politikai és a gazdasági szféra teret enged ennek, akkor kibontakozhat a szabad gondolatokon, szabad kezdeményezéseken alapuló, sokszínű civil világ.

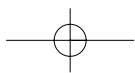
A szabad kezdeményezések alapja a társadalmi szabványtalanítás. A mai kor uralkodó nézeteivel szemben el kell ismernünk, hogy a világunkat, nem egyfajta mindenre kiterjedő menedzsmentrendszer szerint, főleg nem ISO-rendszer szerint rendezte be, aki berendezte és mi sem csak e szerint vehetünk részt ebben a berendezésben. Másként is lehet – és a különböző szociális technikák, közösségi technikák, a szabadság technikáinak elismerése hatalmas és fontos dolog egy társadalom jövője szempontjából. Ma a civil szféra a jövő – állami engedélyhez nem kötött – szellemi kovács műhelye.

A civil szférában más legitimál, mint a politikai szférában. A politikai szférában a demokratikus választás a legitimáció. A civil szférában, a személyiség maga, a képviselt gondolatok és kezdeményezések önértéke adja a legitimációt. Ha civil érdekképviselőről beszélünk, arra ott van a parlament. Tudom, hogy ez nem a szokásos álláspont, főleg 2004-ben nem, amikor Országos Civil Érdekképviselő megalkotásáról folyik a vita. A személyes, demokratikus érdekképviselőre ott az országgyűlés, és akkor, hogy ha pótmegoldásokat találunk, akkor csak azt tesszük lehetővé, hogy ne az országgyűlés struktúrájának, feladat- és felelősségi viszonyainak az átalakításával foglalkozzunk, hanem póttestületeket hozunk létre.

A politikai élet a második nagy szférája társadalmi együttélésünknek, amelyet ma két nagyon jelentős jogosulatlan beavatkozás torzít. Egyrészt torzítja a gazdaság beavatkozása; a politikai és a gazdasági élet összekeveredése. Ezzel összefüggésben kevesen tudják, hogy még a privatizáció elmúlt évtizede alatt is kétszáznál több új állami alapítású gazdasági társaság jött létre. Másrészt, a jogi-politikai élet egyenlőség - elvét súlyosan torzítja a pártok betagozódása az államéletbe. A döntéshozói személyes felelősségviselés alól mentesítő pártszerűségnek nem lenne helye az államéletben.

A jogi-politikai élet az egyenlőség érvényesülésének területe. Ezt vezérlő elvnek tekinti a mai jogélet is, azonban a fentiek miatt mégsem érvényesül. Emellett, mai állami életünket az ószövetségi törvény-fogalom határozza meg, a kívülről adott, a közösségnek, személynek ajándékba kapott külső szó kötelezettsége. Az, hogy most már nem vágják le az ember kezét, az egy humanizálódási folyamat, de lényegében nem változtat a külső instanciához való alkalmazkodás kényszerén. Közben mai korunkban jogi életünket sokkal inkább a személyes és közös megállapodásokra kell alapozni.

A harmadik nagy szféra a gazdasági élet szférája. A legnagyobb félreértések talán a gazdasági szférában jelennek meg. Ha a gazdasági szférára gondolunk ma, szinte mindenki a versenyről beszél, és azt mondja, hogy a gazdasági élet egyenlő verseny. Pedig, hogyha végiggondolnánk, szembesülnénk azzal, hogy a gazdasági életben tulajdonképpen pontosan ennek az ellenkezője történik. Találkozunk termelő cégek ügyvezetőivel és megkérdezzük tőlük, hogy az ő viszonyaiban hol van jelen a verseny, és hol van jelen az együttműködés és az egymásra utaltság, akkor a gazdaság működésének döntő részében a – ma még zömmel fel nem ismert – meglévő egymásra utaltság az, ami az erősebb.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Az államnak, és az önkormányzatoknak (azaz mindenkori képviselőiknek) tudomásul kell venniük, nem mindenért ők a felelősek. Fordítaniuk kell a megközelítésükön, vissza kell húzódnuk. Nem arra van szükség, hogy amit az állami apparátus már nem bír ellátni, azt ti-is-kaptok-valamit alapon lássák el a civil szervezetek, hanem fel kell vállalni: emberek oldjátok meg, lássátok el a közösségi szolgáltatásokat, és amit ti már/még nem vagytok képesek teljes felelősséggel ellátni, annak egy pontosan meghatározott részének megvalósítására átmenetileg belépek, amíg feltétlenül szükséges a jelenlétem. Ez a szemléleti fordulat vezethet csak a kötelező állami feladatok körének radikális felülvizsgálatához és az államháztartás érdemi átalakításához.

Ehhez fontos tekintetbe vennünk, hogy ma mintegy 3000 hatályos magyar jogszabály van, ebből – a Belügyminisztérium közigazgatási államtitkára személyes közlése szerint – mintegy 1500 anyagi vagy szervezeti okokból egyáltalán nem vagy csak töredékesen hatályosul. Ezt az arányt az EU jogharmonizáció jól megbecsülhetően tovább fogja rontani. Ennek ismeretében nem igazán lehet a jog uralmáról beszélni. Ezekben a törvényekben így egyfajta hamis „legyen” aktus nyilvánul meg, mintha ettől a társadalmi problémák valóban meg is oldódnának. Bármilyen változás megkezdéséhez a közpolitikai őszinteség eddig nem tapasztalt fokára van szükség. A civil szervezetek azzal segíthetik kibújni a közpolitikai szereplőket a bűvészjelmezből, ha nyilvánvalóvá teszik, nem dőlnek be az illúzióknak.

A gazdasági élet megújulásához fel kell ismernünk azt, hogy semmi más szféra nincs jobban ráutalva a civil szférára, mint a gazdaság. Hiszen honnan származik a gazdaságban az innováció, az új piaci ötlet? Nem a gazdasági társaságok tőkéjéből, hanem azoktól az emberektől, akik valahol másutt egyfajta kulturáltságot, képzettséget, élettapasztalatot gyűjtöttek; különösen az új generációktól. A gazdaság megújulása az egyes ember kreativitásából ered, ami pedig a szellemi, kulturális élet minősége által meghatározott.

Ez a felismerés teremtheti meg a közvetlen, helyes kapcsolatot a gazdasági és a szellemi, kulturális szféra között. A gazdasági szféra szereplőiben megszülethet annak belátása, hogy létérdekük (ha tetszik üzleti érdekük) a szellemi, kulturális szféra közvetlen támogatása. Ma a kultúra, a sport, az oktatás, az egészségügy finanszírozását az állam kisajátítja.

Pedig, ha az állam egy kicsit visszavonulna (nem a radikálisan megszorító költségvetési szemléletű következetlen kivonulást, hanem a társadalmi élet összefüggésein alapuló tudatos visszavonulást értek) ezzel helyzetbe hozná a vállalatokat, a gazdasági életet. Ebben az esetben megvalósulhatna az, hogy a civil szféra világát közvetlenül a gazdasági élet támogassa, a saját érdekének teljesen megfelelően. Hiszen ne felejtsük el, ami ma állami finanszírozásként megjelenik, az csupán a központosított jövedelmek újraelosztása. Tehát az alapja nem más, mint amit valaki a gazdasági életből, vállalati vagy a személyes jövedelméből rendelkezésre bocsájt. Tulajdonképpen közvetetten most is a gazdaság finanszírozza a szellemi, kulturális életet, csak hogy közbe van iktatva egy függöny, hogy ne lássuk ezt az összefüggést.

A civil szervezetek megújulásával kapcsolatban a politikának és a gazdaságnak is önkorlátozást, egyfajta visszahúzódnást kellene gyakorolnia ahhoz, hogy megnyílhasson a tér a szabad, személyes és közösségi kezdeményezéseknek. Ugyanakkor, mindezek érdekében szükség van a civil szervezetek kezdeményező fellépésére is.

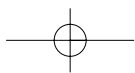
KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

Ezekben a szellemi kovácsműhelyekben formálódhat valami, ami a jövőt hordozza magában. Ilyen szempontból a civil szervezetek jövője nagyon erősen összekapcsolódik mindnyájunk személyes sorsával, egész Magyarország jövőjével, mert itt van a szabad emberi találkozások tere, amelyben a mai gondolatainkból érlelődnek jövőbeni tetteink; nem a zárt struktúrákban, a rutinszerűen megszokásból működtethető intézményekben. A mai társadalmi életünk főáramai a múltunkhoz tartoznak. A ma kivételeiből, az ún. alternatívákból idővel, sokszor hosszú idővel és nehezen követhető összefüggésekben fejlődnek ki a jövő főáramai.

Két szeptember tizenegyedike él mai világunkban. Mondhatják azt, hogy tudjuk melyik az egyik, de melyik a másik? Az első szeptember tizenegyedike az, amelyik betölti a mai világunkat, és azóta is arról szól, hogy kultúrák harca van, bizalmatlanság van, félni kell, és központilag kell cselekedni, mert vannak rosszak és vannak jók a világon. Ennek a szeptember tizenegyedikének a gerjesztett következményeihez ismét Bibó Istvánt idézem:

„Az erőszak, s annak minden megnyilvánulása, állami kényszer, személyes élethalálharc, forradalom, háború, mind az ember félelemben fogant gyűlölködéséből és hatalomvágyából fakad, semmilyen vonatkozásban nem lehet öncél és önérték, hanem természete szerint alapvetően rossz. S alapvetően kártékonyak mindazok az ideológiák, melyek a kényszer bármilyen formáját, a kényszer alkalmazását, a személyes élethalálharcot, az osztályharcot vagy a népek fegyveres háborúit öncélnak, önértéknek, a történelem belső értelmének, a történelmi fejlődés egyetlen lehetséges útjának tekintik, s amelyek ennek alapján az erőszakot, az ellenfél izzó gyűlöletét, az ellenfél megsemmisítésére s a hatalom megszerzésére irányuló mindent legázoló akaratot dicsőítik. Minden erőszak alkalmazása, még ha meg is old valamilyen helyzetet, mindig egy rosszabbik megoldás egy lehetséges jobbik helyett, értéke tehát mindig csak relatív; jobb lefolytatni a harcot, mint megmaradni emberhez méltatlan helyzetekben, de minden halálos harcot nem oktan örömujjongással, hanem komoly alázattal kell értékelni, tudván, hogy erre azért került sor, mert a jobbik megoldást mi vagy mások, vagy mi és mások együtt nem találtuk meg.”

És van egy másik szeptember tizenegyedike is. Ez 1989. szeptember 11-e, amikor Sopron mellett a határáttörés eredményeként végre megnyílt a határ, megtört a kettészakított Európa átka. Szeptember tizenegyedike kapcsán erről senki nem beszél. Látható, a világban az igazán fontos dolgok nem nyilvánvalóak a közvélemény számára. Az igazán fontos dolgokat mások hangossága fedi el. Az, ami 1956 után 33 évvel Sopron térségében, a mi térségünkben történt, az nem a kultúrák harcáról, hanem a kultúrák egymást erősítő együttéléséről, nem a félelemről, hanem a bátorságról, nem a bizalmatlanságról, hanem a bizalomról, nem a központi cselekvésről, hanem a személyes és közösségi felelősségvállalásról és ez alapján a fárasztó, terhes, de bizton remélt megújulásról szól ma is ahhoz, aki meghallja.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Érdemes megjegyezni fülüket mindazoknak, akik tudják, hogy ebben a térségben nem csak öt ország metszéspontjában, hanem öt nép kulturális találkozásában élünk és tevékenykedünk. Ez egy olyan térség, amely nem csak Magyarországon, hanem Közép-Európában is egyedülálló, ahol ezek a térségek – akár a szlovén–oszt-rák–magyar hármashatár-vidékről beszélek, akár az osztrák–magyar viszonyokról vagy a horvát–magyar kapcsolatokról –, ahol nem zsigeri konfliktusra épül a népek magukban is keveredett közös munkája, hanem valami történeti és a helyből áradó rálátás világítja be életterületünket. Ennek a térségnek az a küldetése, hogy úgy az ország többi térsége felé, mint Közép- és főleg Kelet-Európa népeihez fordulván viselje a képét ennek az együttműködésnek. Amennyiben képesek vagyunk ezt megtenni, annyiban válunk magunk is civilekké Közép-Európában.

Jegyzetek

¹ Ez az írás a 2003. november 21-én elhangzott azonos című előadás bővített és szerkesztett változata.

² Bibó István: *Fogalmazvány, 1956. október 27–29.* In: Bibó István – 1956. Budapest: Holnap kiadó, 2003.

A NAP UTCAI MODELL

A városi közösségfejlesztés tapasztalatai

Templom Józsefné

„Az a hely azonban, ahol élünk, tanulunk, sőt gyakran dolgozunk is, csak akkor nevezhető szomszédságnak, ha az emberek úgy érzik: ismerik egymást, és szükség esetén számíthatnak is egymásra, sőt, közös helyzetükből számukra közös feladatok is adódnak.”

(Varga A. Tamás – Vercseg Ilona)

■ A Nap Klub Alapítvány kuratóriuma – egyéves előkészítő munka után – 1992 szeptemberében fogadta el 2001-ig tartó hosszú távú kísérleti tervét a nagyvárosi lakótelepi közösségfejlesztés modelljének kimunkálására. A programot alapítványunk sikeresen befejezte.

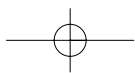
Tíz év során a városi közösségfejlesztés számos területéről gyűjtöttük össze tapasztalatainkat, s végigjártuk a rendszerváltoztatás évtizedében a civil szervezetek létrejöttének és fennmaradásának rögös útját.

A közösségfejlesztés folyamata a Nap utcai lakótelepen és környékén indult, segítette a szomszédság létrejöttét, s a helyi állampolgárok egyre több területen vettek kezükbe ügyeik intézését. Kísérletünk kézzel fogható eredményeként élnek, működnek a helyi közösségek, létrejött saját helyi önrányításunk szerve, a Szomszédsági Tanács.

Beszámolónkban arra vállalkozunk, hogy kísérleti tervünk megvalósításáról számot adjunk mindazoknak, akik támogatták, segítették egy évtizedes munkánkat.

A Nap utcai lakótelepről

A Baross utca mentén épített lakótelepet a Szigony utca két jól elkülöníthető részre osztja. A Szigony utca páratlan oldala, a Práter utca, a Nagytemplom utca, a Leonardo da Vinci utca, a Hock János utca, a Nap utca és a Baross utca által határolt lakótelepi részt önkényesen neveztük el „Nap utcai lakótelepnek”.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

1991-ben a lakótelep két tízemeletes panelháza társasház, OTP-(120+70) örök-lakásokkal, három „hosszúház” önkormányzati tulajdonú (210+280+280) bérlakásokkal. A tízemeletes panelházak között, több pusztulófélben lévő egy-két emeletes öreg, illetve néhány újabb építésű ház is volt. A régi házak helyén épült a többi között a négyszintes HM-lakótömb, modern, összkomfortos, egyedi fűtéses lakásokkal, zárt parkosított udvarral. A panelházakban másfél, két, kettő és fél, három, illetve egy szoba és három félszobás, távfűtéses lakások vannak.

A Nap utcai lakótelepen és közvetlen környékén – viszonylag kis területen – mintegy 4500–5000, nagyon különböző társadalmi réteghez tartozó, különböző életmódot élő ember lakott a kilencvenes évek elején. A régi józsefvárosi bérlakásokat elsődlegesen az alacsonyabb jövedelmű, vagy rendszeres jövedelemmel nem rendelkező, alacsony státusú, szak- vagy betanított-, illetve segédmunkás nagycsaládosok és magas arányban egyedülálló, betegeskedő nyugdíjasok lakják. Ezekben a lakásokban sok a vidékről felköltözött és állandó munkával nem rendelkező, többgyermekes romacsalád. Az 1990-es évek első felében a tízemeletes panel társasházak lakásainak többségében középosztálybeli, alacsonyabb jövedelmű, fiatal, kisgyermekes, vagy feltörekvő, közepes jövedelmű családok, kisiparosok, kényszervál-lalkozók laktak.

A Nap utcai lakótelep és környezete előnyeihez tartozik, hogy igen jó a közlekedés (metró, trolis- és autóbusz, villamos), az orvosi ellátás (klinikák) és a bevásárlási lehetőség (sok kisbolt, áruház és piac). A lakótelep közvetlen környékén három általános iskola, két középiskola (egy szakképző, valamint a Fővárosi Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium, a „Fazekas”), több óvoda, bölcsőde (közöttük a főváros első bölcsődéje, ma módszertani központ) és a Józsefvárosi Zeneiskola található.

A./ A kísérlet

Közösségfejlesztési kísérletünk előkészítésére egy évet (1991. szeptember–1992. szeptember) fordítottunk. Ez idő alatt létrehoztuk a kísérlet irányítását végző csoportot. Előkészítettük a kísérlet távlati (1992–2001) tervezetét, s megvitattuk különböző szakterületek képviselőivel. Kimunkáltuk a minimál programunkat, s erre építve pályázatokat nyújtottunk be a Fővárosi Önkormányzathoz, a Nemzeti Kisebbségi és Etnikai Hivatalhoz. Összeállítottuk a létrehozandó formális szervezetek (Nap Klub Alapítvány, Nap Klub) alapításához szükséges dokumentumokat, elindítottuk a bírósági bejegyzést. Működésünkhöz megfelelő helyiséget kerestünk. Megtervezettük a kísérlet szervezését vállaló alapítvány, klub s a Naplap logóját. Kapcsolatokat kerestünk a lakótelepen élő emberekkel, a helyi és országos intézményekkel, vállalkozókkal, a sajtóval, s felvettük a kapcsolatot a helyi önkormányzattal.

Terveink, hipotéziseink

A kísérlet tervezése során arra vállalkoztunk, a *közösségfejlesztés* (community development) olyan alternatíváját dolgozzuk ki, amely a Nap utca szomszédságban, a helyi lakosság szükségletei és tapasztalatai bázisán, a hasonló igényekkel, problémákkal bíró embereket olyan öntevékeny és önszervező csoportokba szervezi, ame-

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

lyekből egy *önszerveződő helyi közösség* jön létre. Ezzel párhuzamosan a kísérletet „nyomon követő” és a helyi kultúra sajátosságait feltáró vizsgálatokat végzünk.

Kísérleti tervezetünk szerint a Nap utcai modell, a közösségfejlesztés három tipikus modellje (helységfejlesztés, társadalmi tervezés, társadalmi akciók) közül leginkább a *helységfejlesztés* és a *társadalmi tervezés* jegyeit viseli magán.

A kísérlet leírásakor a tízéves folyamatot időben és tartalomban is két jól elkülöníthető szakaszra bontottuk:

Szervezési szakasz (1992–1995)

Ez a szakasz arra irányult, hogy létrehozza azokat az alapkereteket, amelyek biztosíthatják egy önszerveződő közösség kifejlődését. Vagyis egy minimál programot, amely elindítja az önszerveződő-, öntevékeny csoportokat. Továbbá olyan demokratikus szervezeti kereteket hoz létre, amelyek a későbbi közösség belső önkormányzatát, önirányítását alapozzák meg. Megteremti az anyagi és személyi feltételeket: egy fejlesztő-kutató csoportot, amely képes a közösség fejlődését animálni, továbbá megteremti azokat a tárgyi-dologi feltételeket (önálló helyiség, folyamatosan biztosított alapköltségvetés, a különböző projektek pénzügyi menedzselése stb.), amelyek nélkülözhetetlenek a helyi közösség létrejöttéhez. Garantálja annak a kapcsolathálóknak a kiépítését, amely nélkül egy ilyen közösség életképtelen.

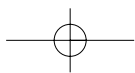
A szervezési szakaszt lényegében az első két évre terveztük. A cselekvési programban – amelyet minimálprogramként jegyeztünk – 1992-ben legfőbb tennivalóként a Nap Klub Alapítvány létrehozását terveztük. A következő évben – 1993-ban – a Nap Klub keretében a kisgyermekes családok (szülők és gyermekek) részére öntevékeny csoportok létrehozása és a *Naplap* elindítása szerepelt terveinkben. Már ebben az időszakban megkezdtük a tájékozódást nonprofit vállalkozások létesítése érdekében, ezzel kívántuk megteremteni a közösségfejlesztés gazdasági alapjait.

Az 1994-re és 1995-re bővült tevékenységkínálatunk: terveink között több öntevékeny és önszerveződő csoport létrehozása, belső és külső kapcsolataink fejlesztése és gazdagítása szerepelt. A *Naplapot*, a helyi civil kommunikáció egyik fórumává kívántuk fejleszteni. Terveztük a Nap Klub önálló és folyamatos működtetéséhez szükséges anyagi bázis megteremtését.

Önszerveződő szakasz (1996–2001)

Elképzeléseink szerint eddigre lehetett prognosztizálni a demokratikus szervezeti keretek kiépülését és működésük indulását. Az önszerveződő-öntevékeny csoportok képessé válnak a helyi társadalom igényeinek, problémáinak megfogalmazására és a megoldások kidolgozására, önálló képviselőre, illetve saját akciók kezdeményezésére és kivitelezésére. Kialakul egy saját identitással rendelkező, öntevékeny helyi közösség. Valószínűsítettük, hogy ezt a szakaszt az egyre szélesedő tevékenységi rendszer fogja jellemezni. Megerősödnek és a közösségfejlesztés gazdasági bázisává válnak a vállalkozások. Változatlanul fontos szerep jut a közösségfejlesztésben résztvevő szakembereknek, és folytatni szeretnénk a kutatásokat is.

Az önszerveződő szakasz programjának kimunkálását, az előző szakasz értékelése alapján, 1995-re terveztük.

■ ■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Kutatás

Részben nyomon követő kutatás elindítását, másrészt komplex feltáró helyi kultúrakutatás elvégzését terveztük. A kutatások során a saját tevékenységünk leírása és értelmezése mellett elsősorban olyan kérdésekre vártunk választ, mint:

- hogyan hozhatók létre egy életképes közösség feltételei;
- milyen formái lehetnek a működő közösségeknek;
- a közösség a helyi társadalom milyen csoportjait képes magába foglalni, ezek hogyan tehetők képessé saját ügyeikben való aktív közreműködésre, és ily módon a közösség milyen problémák kezelésére vállalkozhat;
- milyen kapcsolatok alakíthatók ki az önkormányzattal, az állami, a társadalmi és a civil kezdeményezésekkel, ezek hogyan építhetők be a közösségfejlesztés folyamatába.

A kísérlet várható eredménye

1. Józsefváros Nap utcai lakótelepén egy önszerveződő helyi közösség létrejötte.
2. Tanulmánykötet, amely egyrészt a helyi kultúra, másrészt a közösségfejlesztés problémáit vizsgálja esettanulmányokon és elméleti értelmezéseken keresztül.
3. A városi közösségfejlesztés sajátos modelljének kidolgozása.
4. A városi közösségfejlesztők képzéséhez gyakorlati és elméleti oktatási bázis létesítése.

B./ Életképes közösségek létrehozásának, működésének útja a Nap utcai szomszédságban

I. A közösségfejlesztés egyes lépcsőfokai

A Nap Klub Alapítvány által létrehozott Nap Klub volt a lakótelepi közösségfejlesztés bázisa. A felnőttek és a gyermekek részére és részvételével szervezett napklubos programok kölcsönözték a Nap utcai közösségfejlesztés sajátos arculatát, egyediségét, s tartották mozgásban, folyamatos fejlődésben a helyi közösségeket.

A Nap utcai közösségfejlesztés folyamatának tíz évét elemezve¹ három fejlődési lépcsőfok körvonalazható. A közösségfejlesztés első lépcsőfokának tekintjük az első közösségek megjelenését, s a kilépést a szomszédságba. A szomszédságunk vizsgálata, a helyzetfelmérés, valamint az erre épülő cselekvési program kimunkálása, s a partnerségépítés jellemezte a második lépcsőfokot, míg az öntevékeny- és önszervező csoportok létrejöttének ösztönzése, a szomszédsági önkormányzat – a Szomszédsági Tanács – megalakulása és működése a fejlődés harmadik lépcsőfokát hozta létre.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

I. A közösségfejlesztés első lépcsőfoka

I.1. Az első közösségek megjelenése

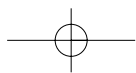
Gordon Klub

Az elsők között létrejött közösség a Gordon Klub volt, amely a Szülői Hatékony-sági Tréning két csoportjából alakult. A Nap Klub megalakulása és első programjainak szervezése szinte egybeesett a Gordon-módszer magyarországi elterjedésével. Azok a szülők, akikkel elsőként kerültünk kapcsolatba, már korábban szerették volna elvégezni a tréninget, de akadályt jelentett a magas részvételi díj, vagy éppen munka után, kisgyermek mellett nem tudták szabaddá tenni magukat. A Nap Klub pályázat segítségével teremtette meg a tréninghez szükséges anyagi feltételeket, s a résztvevőknek gyerekeik száma szerint kedvezményt biztosított. A klub a tréning idejére vállalta a gyermekek felügyeletét is. Az alapítvány vezetői és munkatársai is azonos „rangú” résztvevőként kapcsolódtak be a csoport munkájába. 1993 tavaszán két 20–20 fős csoport végezte el sikeresen a tréninget. A résztvevők egy új szemléletű módszer megismerése, kipróbálása és átélése során kovácsolódtak közösséggé. Hiszen a Gordon-módszer – a Magyarországon elterjedt tekintélyelvű, „porosz” nevelési szokásokkal szemben – a problémákat úgy igyekszik „demokratikusan” megközelíteni, hogy az a család minden tagjának szempontjaira, érzéseire, érdekeire tekintettel van. A tízszer háromórás tréning után mindkét csoport úgy döntött, hogy Gordon Klub keretében szeretnének továbbra is közös programokon találkozni. A folytatásra ösztönözte a szülőket az is, hogy gyerekeik megszerették a Nap Klubot, szívesen kapcsolódtak be a különböző programokba. Így vált hagyománnyá, hogy a Nap Klubban a programokat gyerekeknek és a felnőtteknek általában párhuzamosan szerveztük.

Az első, működő közösség, a Gordon Klub – beszélgetésekkel, előadással, tanácsadással, közös kirándulással, mozi- és színházlátogatással, majd közös, családi nyaralással folytatta programjait – mintegy másfél-két évig, 1994 őszéig működött; többnyire változatlan összetétellel. 1994 végére a legaktívabb fiatal szülők közül többen elköltöztek, s a csoport felbomlott. Az itt maradó és továbbra is aktív tagok, új összetételű közösségeknek lettek vezetői vagy tagjai.

Gyenge oldal

- egy tanfolyamon, tréningen való részvétel elsősorban individuális érdek;
- a Gordon-féle szülői hatékonysági tréning elsődlegesen a „középréteg” érdek lődésére számíthatott;
- a tréning nem kapcsolódott közvetlenül egy „nagy helyi ügyszö”, amely lázba hozta a lakótelepen élők többségét, s amelyért mindenki szívesen munkálkodott;
- nem álltak rendelkezésre, s nagyon nehezen voltak megteremthetők a tréning, majd a létrejött csoport működéséhez, a programokhoz szükséges anyagi feltételek.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Erős oldal

- a tréning-szervezés alkalmas volt arra, hogy a lakótelepen és környékén élők legaktívabb, gyermekeik neveléséért tenni akaró emberek egy csoportját megszólítsuk, s a gyermekprogramok mentén partnereinkké tegyük őket, részvételükkel megkezdjük a közösségfejlesztő munkát,
- a Gordon-tréning alapelveit jól kapcsolhattuk az alakuló Nap Klub által is meg honosítani tervezett értékekkel, s az általa hirdetett demokratikus szellem, a programokon tapasztalható módszerek a lakótelepen élőknek jó üzenetet közvetített civil szervezetünkről,
- a kezdeti sikerek, a baráti, pozitív hangulat növelte az alapítvány szervezőinek önbizalmát.

Lehetőségek

- a szervezett tréning, tanfolyam az intenzív, tudatosan felépített programjával, rátermett tréningvezetőivel lerövidítette a csoport közösséggé válási folyamatát;
- a helyi folyamat, amelyet segített elindítani, a demokráciára való alkalmasság fejlődését eredményezte;
- az azonos érdeklődésű, hasonló problémákkal küzdő emberek egymásra találását, barátságok szövődését tette lehetővé;
- a közösségszervezéshez nélkülözhetetlen tapasztalatok megszerzését biztosította,
- helyi közösségi vezetők kiválasztásához járult hozzá.

Veszélyek

- a tréning, a tanfolyam befejezésével széteshet a csoport;
- a résztvevők érdekei nem biztos, hogy összeegyeztethetők a helyi közösség érdekeivel;
- a tréningen megszerzett tudás, az egymás gondjainak, problémáinak megismerése a csoport tagjait zárt közösséggé teheti, akik nehezen nyitnak mások felé, a Gordon-tréning esetében ez fokozott veszélyt jelent, tekintettel arra, hogy csak egy meghatározott társadalmi csoport (a középréteg) vált benne érintetté.

Társasházak közössége

A Nap utcai lakótelepen az 1990-es évek elején mindössze két olyan tízemeletes épület volt, amelyek eredetileg is OTP-öröklakásoknak épültek, s beköltözés után társasházzá alakultak. Szomszédságunk „szélén” azonban – két régi épületben is – voltak öröklakások, s 1992-re társasházzá alakultak. Az 1993 tavaszán a *Tiszta utcákért, rendes házakért, játszóterekért!* címmel meghirdetett mozgalmunkra – a lakóközösségi kategóriában – elsősorban a lakótelepen és a szélén található társasházak, illetve azokban élő kisközösségek jelentkeztek (lépcsóház, körfolyosón élő szomszédok), és értek el jó helyezést. Ezek a közösségek részben a pályázati felhívás hatására aktivizálódtak, másrészt már korábban is közös összefogással, önkéntes munkával védtek, szépítették tulajdonukat, illetve a régi házakban kulturálttá, lakhatóvá tették az épületek közös helyiségeit és lakóhelyük környékét is. Közös terveik voltak, több közös programot is szerveztek. Gyakorlatilag ezeket a társasháza-

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

kat a környezetvédelem és környezetfeltés szándéka kapcsolta a Nap utcai közösségfejlesztéshez; ezen a szalon voltak hajlandók kommunikációra, együttműködésre. Minden más vonatkozásban bizalmatlanok voltak, sőt féltették függetlenségüket, érzékenyen védtek tulajdonukat.

Érdeklődési körök

A Nap Klub 1993-ban a gyerekek részvételével több kiscsoportot hozott létre. Az első *Beszélgessünk...* címmel – a gyermekeiket egyedül nevelő szülők klubjának (másik civil szervezet) kérésére – indítottuk tíz–tizenkét éves kiskamaszok részére. Ezt követte az *Állatbarátkör*, amely a játszóház keretében a természet- és a környezetvédelem témakörében tartott játékos szellemi vetélkedővel indult. A játszóházi foglalkozásokon a gyerekek lerajzolták, leírták élményeiket, amelyek közül a legjobbakat közölte a Naplap. Ebből a kezdeményezésből született az *Újságírókör*. Egyetemisták, főiskolások a játszótéren történelmi játékokat szerveztek, amelyekben örömmel résztvevő gyerekekből verbuválódott a későbbi *Színjátészó-* és a *Pantomimkör*. A továbbiak során sport- és játék, túra, dzsessz-balet, informatikai kör és több a gyerekek érdeklődésre épülő kiscsoportok jöttek létre, összefoglaló néven: *érdeklődési körök*.

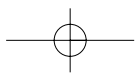
Ezek a kiscsoportok többnyire tíz–tizenöt fővel, elsősorban főiskolás, egyetemista vezetőkkel működtek egy-két évig, némelyik több éven át. Legjelentősebb értékük az volt, hogy a gyermekeknek közösségi élményt biztosítottak. A közösségi szemléletet terjesztették egy olyan időszakban, amikor az iskolákban megritkultak, majd teljesen elmaradtak a tanórán kívüli programok, megszűntek a gyermekközösségek, s a tantestületekben – ritka kivételektől eltekintve – nem kívánatos, száműzendő fogalomként minősült a „közösségi nevelés”.

Tehetséggondozó Műhely

1993. október közepétől működött a *Tehetséggondozó Műhely*, amely a lakótelepen és annak környékén élő hátrányos helyzetű gyerekeket kívánta támogatni a korai életszakaszban, az iskolakezdetkor és a kisiskoláskorban végzett kompenzatív pedagógiai tevékenységgel. A műhely pedagógiai programjának középpontjában a gyermekek személyiségfejlődése, -fejlesztése állt. A műhely egész tevékenységrendszerével az elsődleges prevenciót szolgálta, pozitív szocializációs miliót, azonosulási mintát nyújtott a gyermekeknek. A tehetséggondozást speciális gyorsító és dúsító programmal terveztük, a gyerekek egyéni adottságaihoz igazodóan. A műhely munkájának eredményességét a családokkal való kapcsolat kiépítésével, folyamatos együttműködéssel alapoztuk meg. A műhelybe 12–14 gyermeket tudtunk felvenni; 5–7 gyermek jött roma családból.

1.2. Kilépés a szomszédságba

A közösségfejlesztési kísérletünk első időszakában a kisközösségek létrehozásával szinte egyszerre léptünk ki a Nap Klub kereteiből a nagyobb közösségbe, a szomszédságba.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Fórumok

A fórum – a mi esetünkben a beszélgetésre összejött szomszédok, „az okos nép gyülekezete” –, ahol megvitattuk ügyes bajos dolgainkat. A közösségfejlesztés olyan eszköze volt a fórum, amely segítségével a Nap Klub belső ügyei mellett lehetőség nyílt számunkra a nagyobb közösség, a szomszédság ügyei felé fordulni.

A Nap utcai lakótelephez és közvetlen környezetéhez – *szomszédságunkhoz* – tartozó önkormányzati házak, közterületek lepusztulása, az elhanyagoltság az itt élő emberek egy jelentős részének súlyos problémát jelentett, rontotta közérzetüket. Így a környezet szépítése, gondozása vált szomszédságunk egyik kulcskérdésévé. A Nap Klub programjain résztvevő gyermekek szüleinek, nagyszüleinek gyakori beszédtemája volt, hogy a játszóterek használhatatlanok, a játékok életveszélyesek, az amúgy is nagyon kevés zöldterület szennyezett, az önkormányzati házak közös helyiségei piszkosak, elhanyagoltak.

Az első fórumot ebben a témában hívtuk össze. A résztvevők „biztosításában” segítségünkre voltak az Állatbarátkör tagjai, akik az 1993. április 24-ére meghirdetett szülők fórumára saját szüleikkel, nagyszüleikkel érkeztek. A fórumon résztvevők határozatban fordultak szomszédaikhoz, a józsefvárosi polgárokhoz, hogy ne tőrjék tovább környezetükben a mérhetetlen piszkot, szemetet, a játszóterek leromlott állapotát. Önkéntes munkára mozgósítottak, s a *Tiszta utcákért, rendes házakért, játszóterekért!* mozgalomhoz való csatlakozásra buzdítottak. A környezet szépítéséhez támogatást kértek az önkormányzattól, a kertészeti vállalatától, a rendőrkapitányságtól és a köztisztasági társaságtól.

Az első fórumot a tíz év során még több követte. Váratlan kihívás vagy konfliktus kezelésére, feszültségek feloldására, informálásra és az új programra történő mozgósításkor éltünk a fórum adta lehetőségekkel.

Akciók a lakótelepért

A játszóterek felújításáért, a lakóházak rendbetételéért – a Józsefvárosi Szülők Érdekvédelmi Egyesületével közösen – meghirdettük a *Tiszta utcákért, rendes házakért, játszóterekért!* mozgalmat. Két kategóriában – a játszóterek és utcák, valamint a házak közös helyiségei – került sor értékelésre és jutalmazásra. Az értékelést végző bizottságba a civil szervezetektől, az önkormányzattól, a kertészeti, valamint a köztisztasági cégtől kértünk fel képviselőket. A mozgalomhoz a kerület bármely részéből lehetett kapcsolódni. Felhívásunk hatása szervezett formában azonban csak szomszédságunk területén érvényesült, így szemmel látható eredményt is elsősorban itt tapasztalhattunk.

A Szülők Fóruma felhívására szomszédságunkban 1993. május 15-én önkéntes munkát szerveztünk a játszóterek felújítására, megszüpítésére. Az önkéntes munkát az önkormányzat anyagokkal (festékkel, fúmaggal, tiszta homokkal, gyöngykavicsal) támogatta, a kertészeti vállalat munkaeszközöket biztosított. A közös munkában a játszóterekkel szomszédos lakóházakban élő felnőttek és gyerekek együtt vettek részt, de velük dolgoztak szomszédságunk országgyűlési és helyi önkormányzati képviselői, s a polgármester is. A lakótelepen lévő három játszótér közül kettőt sikerült a lakosság önkéntes munkájával teljesen megújítani.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

Szomszédságunkban forgalomelterelésre került sor, emiatt a prostituáltak „át-költöztek” a lakótelepre. Az új helyzet felháborodást váltott ki a lakótelepen élő emberekből, s aláírások gyűjtéséhez fogtak. A tiltakozás összefogására egyik civil szervezetünk vállalkozott.

Rendezvények

A Nap Klub által kezdeményezett közösségfejlesztés folyamatában a szomszédság lakóinak többsége két problémakör – a környezet kultúraltabbá, lakhatóbbá tétele és a gyermekek szabadidős tevékenységi lehetőségeinek bővítése – mentén volt érintett.

A Nap Klub keretei között szervezett szolgáltatások és működő kisközösségek első biztató eredményei alapján vállalkoztunk arra, hogy a szélesebb közösséghez is forduljunk: rendezvényeinket szomszédságunknak kínáljuk fel. Az első nagy eseményünk a *Gyermeknap* *Vigasság* volt 1993. május utolsó vasárnapján. Az egésznapos rendezvényen szórakoztató műsorok, vetélkedők, versenyek, sport- és játéklehetőségek, „bátorságpróba” (felemelkedés a tűzoltóautó kosarával a tizedik emeletig), kígyó-, rendőrkutya- és fegyverbemutató, vásár várta a lakótelepen és környékén élő gyermekeket és felnőtteket. A sikeres rendezvényt 1994-ben megismételtük.

1994-ben *Józsefváros a gyerekekért!* címmel jótékonyági gálaestet rendeztünk a Gutenberg Művelődési Otthonban. A rendezvény fővédnöke a köztársasági elnök, védnökei a polgármester mellett az országgyűlési választáson induló kerületi képviselő-jelöltek, a pártok kerületi szervezetei, s alapítónk, az ÁB-AEGON Rt. Budapesti Igazgatósága volt. A műsort – ellenszolgáltatás nélkül – neves józsefvárosi művészek, művészközösségek és a helyi iskolák művészeti csoportjai adták. A gálára meghívtuk – mintegy köszönetünk jeléül – a Nap Klub Alapítvány és a Nap Klub Egyesület támogatóit, kerületünk civil szervezeteit, valamint az intézmények képviselőit. A gála bevételből – helyi pályázat meghirdetésével – támogattuk a józsefvárosi hátrányos helyzetű gyermekek nyári táboroztatását. A pályázat bíráló bizottságába az adományozók delegáltak képviselőket.

A rendezvények sorában fontos szerep jutott a táboroztatásnak, a *Naptábornak*, amely lényegében a Nap Klub programjainak folytatása volt a nyári vakáció idején. Számos más rendezvény vált az évek során hagyománnyá, mint például a nyári szünidei játszótéri játékok, a Nap Napok, vagy a karácsonyváro játszóház, amelyek mindig jeles eseményei a szomszédságunkban élőknek.

Helyi nyilvánosság

A szomszédsággal való folyamatos kommunikáció részét képezte a Naplap időközönkénti kiadása, továbbá a programokra mozgósító szóróanyagok, plakátok, meghívók, valamint a Nap Klub programjához szorosan kapcsolódó tanácsadások, személyes találkozások, beszélgetések.

1993 márciusában jelent meg az első Naplap, amely hírt adott a Nap Klub megalakulásáról, programjairól, az alapítvány terveiről, gondjairól, támogatóiról. Az 1500 példányban kiadott lap közösségépítési terveink, a várható programjaink hírért „elvitte” mintegy 960 lakásba, a boltokba, orvosi rendelőkbe és a gyógyszertár-

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

ba, társintézményeinkbe, támogatóinkhoz.

Minden új programunkra a lakóházak bejárataihoz, a telepen működő boltokba, iskolákba, óvodákba elhelyezett szóróanyagokkal, plakátokkal hívtuk fel szomszédaink figyelmét.

Az országos lapokban, a rádióban – már a kísérlet előkészítési stádiumában –, majdnem folyamatosan, évi egy-két alkalommal, jelen tudtunk lenni.

A Nap Klub életéhez kezdetektől hozzá tartoztak a különféle témakörökben szervezett tanácsadások. Először a programjainkra gyermekeiket elkísérők, majd a kisközösségeinkbe járó gyermekek szülei kértek és kaptak szakembereinktől tanácsot nevelési, pszichológiai témákban. A kommunikáció érdekes és speciális formája volt a jogi tanácsadás az 1994-ben felgyorsult lakásprivatizáció idején. A Nap Klub Egyesület jogásza több héten keresztül tartott a Nap Klubban tájékoztatást egy-egy önkormányzati bérház lakóinak; egyéni konzultációval segítette az emberek eligazodását a jogszabályokban.

Fontosnak tartottuk, hogy a kerületi önkormányzat bizottságait beszámolókkal tájékoztassuk a Nap Klub tevékenységéről, szomszédságunkban folyó közösségfejlesztő munkáról.

Kihasználtunk minden olyan alkalmat, ahol tájékoztatást adhattunk a Nap Klubról, az ott folyó tevékenységről. Az általános iskolák és a napközis munkacsoportok vezetőit meghívtuk a Tehetséggondozó Műhely foglalkozásaira. Részt vettünk az őszi szülői értekezleteken, kerületi igazgatói tanácskozáson. Kerületünk általános- és középiskolai igazgatói munkaközösségét, s kerületünk civil szervezeteinek vezetőit meghívtuk a Nap Klubba, ahol az Emberi Erőforrás Alapítvány vendégeként hazánkba látogató amerikai közgazdász professzor tartott tájékoztatást, amit konzultáció és vita követett.

2. A közösségépítés második lépcsőfoka

2.1. A szomszédságunk vizsgálata, cselekvési program

Közel háromévi terepmunka tapasztalatai alapján jutottunk arra a következtetésre, hogy a lakótelepen és környékén az eddigi ismereteinknél mélyebben kell ismernünk a helyi igényeket, szükségleteket, a helyi érdekeket, a szomszédságunkban élők véleményét, s a közösségfejlesztési folyamat részeként fel kell mérnünk azoknak az embereknek is a problémáit, konfliktusait, vágyait, szükségleteit, akik eddig közvetlenül nem vettek részt a Nap Klub életében, programjaiban, akikkel addig nem volt élő kapcsolatunk. Fontos volna feltárni, hogy milyen erőforrások rejtőznek az itt élőkben, milyen tevékenységek mentén lehetne részvételükre számítani.

A közösségi vizsgálat elvégzésénél is – csakúgy, mint a kísérlet minden lépésénél – számunkra a legnagyobb kihívást a pénzügyi források csaknem teljes hiánya jelentette. Ezért csak olyan felmérést, vizsgálatot vállalhattunk, amelyben saját erőforrásainkra támaszkodtunk; gyakorlatilag egyesületünk tagjainak, s alapítványunk munkatársainaknak önkéntes munkájára építhettünk. 1994 második felében készítettük el az interjúkat a lakótelep három tízemeletes panelépületében; mintegy 350 lakást felkeresve 103 kérdőívet töltöttünk ki.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

A vizsgálat végzése során derült csak ki, hogy mennyire nehéz feladatra szántuk el magunkat. Megpróbáltatásainkhoz nagyban hozzájárult, hogy az ebben az évben megtartott országgyűlési és önkormányzati választások során az embereknek elégük lett a családok életébe is betolakodó, erőszakos kampányból. Mindemellett érzékelhető volt ez idő táján a lakótelepi emberek körében a bezárkózás, a félelem eluralkodása. Ekkor kerültek a bejárati ajtókra, folyósókra rácsok, a lakásokra biztonsági zárok, riasztók. De az emberek féltek minden megnyilatkozástól, mindenki gyanússá vált, aki kérdésekkel feszegette magánéletük határát. Így a finom elhárításoktól a drasztikus „elzavarásig” minden elutasítási formával találkoztunk.

Mindezek ellenére a kitöltött 103 kérdőív összesítése, értékelése fontos lépést jelentett közösségfejlesztésünk folyamatában. Bebizonyosodott, hogy:

- civil szervezetünk és az általunk szervezett programok, akciók ismertsége, elfogadottsága a szomszédságban az érzékelési küszöböt átlépte;

- a lakótelepen élők körében általánosnak mondhatók azok a problémák, amelyek a Nap Klub programjain részt vevők körében is megismertünk: a gyenge a közbiztonság; a közterületek, a játszóterek, a házak közös helyiségeinek gondozatlansága; a piszok – ezen belül – a kutyatartás szabályozatlansága, kutyások és nem kutyások közötti feszültségek; hiányoznak a gyermekek- és a fiatalok szabadidő eltöltésének lakótelepi feltételei.

A felmérés tapasztalatainak feldolgozása után 1995-ben – kísérleti tervünknek megfelelően – alapítványunk és egyesületünk kimunkálta a közösségfejlesztés második, *önszerveződő szakaszának (1996–2001) cselekvési programját*, amely három területet ölelt fel:

Köztisztasági programok

A játszóterek tisztasága, védelme,
átalakításuk az életkori szükségleteknek megfelelően (ezen belül kamaszoknak való játéktér létrehozása);
lakóházak és környékének virágosítása, szépítése.

A közbiztonsági, gyermek és ifjúságvédelmi prevenció,
Védő-óvó Műhely kisiskolásoknak – elsődleges prevenció;
közművelődési és szabadidős programok a klubban és a játszótereken, a nyári tábori programkínálat bővítése;
Ifjúsági Klub létrehozása csellengő serdülőknek – másodlagos prevenció;
családi, szülői önszervező csoportok – klub szülőknek, nyugdíjasoknak;
együttműködés a helyi Oltalom polgárőr² csoporttal.

Az innovatív szociális segítség
közösségi vállalkozások;
kölcsonös segítségnyújtás.

A cselekvési program alapján készültek el a különböző területek tervei, projektjei, melyeket pályázatokra – közöttük a PHARE-ra – nyújtottunk be, hogy biztosítsuk kísérletünk pénzügyi alapját. Voltak sikeres részprogramjaink és eredményes pá-

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

lyázataink. Ezek elsősorban a már bejáratott szolgáltatások mentén valósultak meg. Így például a Védő-óvó Műhely, amely lényegében a Tehetséggondozó Műhely folytatása volt. Ugyancsak sikeresek, keresettek voltak a szabadidős programok, táborok, nyári játszótéri játékok. Eredményes volt a családok segítése, a tanácsadások, a szülői és a nagyszülői klub. Alapítványunk egyik munkatársa elvégezte a Közösségfejlesztők Egyesülete által szervezett szövetkezet-fejlesztési tanfolyamot, s helyi kézművesek részvételével hozzá is kezdtünk egy közösségi vállalkozás (szövetkezet) létrehozásához.

Cselekvési programunk sokkal tágabb, nagyobb lehetőségeket tartalmazott, mint amit sikerrel megvalósítottunk. Ennek nem csak az állandósult pénzügyi forráshiány volt az oka. Hiányos volt és még – ma is több vonatkozásban elégtelen – az a jogi, közgazdasági környezet, amelyben a civil szervezetek kénytelenek tevékenykedni. A magyar társadalmi és gazdasági környezet, a demokrácia hazai szintje sem segítette és segíti egyértelműen a civil szervezetek működését, nagyobb lélegzetű kezdeményezéseit. Az önkormányzatok, s az üzleti szféra nem érdekelt közvetlenül a helyi demokrácia, s a harmadik szektor, a civil társadalom erősítésében.

2.2. Partnerségépítés

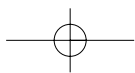
A kísérlet második – önszerveződő – szakaszára készült cselekvési program megvalósításához alapítványunknak és egyesületünknek társakra, partnerekre volt szüksége. Így négy éven át – 1995–1998 között – programjaink gerincét a partnerségépítés képezte; azon munkálkodtunk, hogy az irányítás (a helyi önkormányzat), az üzleti és a civil szféra között a közös feladatokra, az eredmények és a kockázatok megosztására szerződést, megállapodást hozzunk létre.

Tulajdonképpen rendkívül nagy szerencsénk volt, mert terveink megvalósításához éppen időben kaptuk meg a szükséges elméleti és gyakorlati segítséget. A Közösségfejlesztők Egyesületének pályázata segítségével ugyanis 1995-ben lehetővé vált, hogy partnerségépítési tréningen vegyen részt Wales-ben néhány civil szervezeti és önkormányzati képviselő, valamint üzletember. Ugyanezen év szeptemberében, az Orczy-kertben, találkoztak a városi közösségfejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek a Közösségfejlesztők Egyesülete, a Városi Közösségfejlesztők Egyesülete és a Nap Klub Alapítvány közös szervezésében. Decemberben pedig a walesi szakemberek a Nap Klubban tartottak egynapos partnerségépítő tréninget kerületünk civil szervezetei, a polgármesteri hivatal vezetői, valamint üzletemberek részére.

Majd a következő években a CTF³, a DemNet⁴ szervezett partnerségépítő tréningeket a civil szervezetek és az önkormányzatok „együttműködésre ítélt” szakembereinek.

A közös feladatok – így többek között az Ifjúsági Klub létrehozása, játszóterek felújítása – előkészítésére, 1995-ben Polgári Fórumot hívtunk össze szomszédsgunkban, amelyen ugyancsak részt vettek a helyi önkormányzat, civil szervezetek, intézmények (rendőrség, polgárőrség, egyház) képviselői és az üzletemberek is.

1996-ban Párbeszéd Kört alakítottunk szociológus vezetésével, amely keretében az érintett civil szervezetek, a társasházak, a helyi önkormányzat képviselői, valamint a munkában közreműködő üzletemberek vettek részt, s közösen munkáltuk ki szomszédsgunk játszóterei felújításának feladatait, s ebben a különböző érdekcso-

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

portok vállalásait. A közös munka lényegében két évig tartott. Kézzel fogható eredménye: egy kisgyermek részére alkalmas játszókeret felújítása, bekerítése, s egy új mini kosárlabdapálya felépítése.

Többéves előkészítő munka után, 1997-ben – a partnerség jegyében – tíz civil szervezet létrehozta a Józsefvárosi Civil Kerekasztal (JCK) társaságot.

2.3. Ifjúsági Klub

A lakótelepi közösségfejlesztés során egyre többször került felszínre az itt élő serdülők problémája. A leggyakoribb gond volt, hogy egyre több tizenéves maradt ki az iskolából, s tanulás, munka, hasznos elfoglaltság nélkül kisebb bandákban csavargással, utcai randalírozással, nem ritkán verekedéssel, rablással, lopással töltötték napjaikat. A leggyakoribb összeütközési pont a játszótér volt, amit a lakók nappal önkéntes munkában rendbe tettek, azt a kamaszok este, éjszaka tönkretették. Állandósulni látszott a deviáns serdülők és a lakók közötti egyre gyakoribb konfliktus.

Évekig nem sikerült a probléma kezelésére a szükséges anyagi feltételeket megteremteni. 1995-ben a Fővárosi Önkormányzat jelentősebb támogatása lehetőséget teremtett számunkra, hogy pályázatot írjunk ki a Gyógypedagógiai Főiskola szociális munkás hallgatói részére ún. „játszótéri szociális munkára”. Így 1996 tavaszán két főiskolás fiatal megkezdte a játszótéri szociális munkát, feltérképezték a fiatalok gondjait, igényeit és helyzetüket. Helyiség gondunk megoldására a walesi-tréning vállalkozó résztvevője sietett segítségünkre. Fél évre – ifjúsági klub létrehozására – átadott egy, a Nap Klub közelében lévő, általa bérelt, kifizetett (de saját vállalkozásra alkalmatlan) pincehelyiséget. Abban bízunk, hogy fél év múlva az önkormányzat – a más célra kevésbé alkalmas – helyiséget kiutalja alapítványunknak az ifjúsági munkához. Reményünk azonban túlzottan bizonyult: az „ajándékba kapott” fél év elteltével a környezet támogatásával sikeresen üzemeltetett, és az azóta is üresen álló, helyiséget el kellett hagynunk. Két évig sok eredményt, de igen sok kudarcot, konfliktust is átélt ifjúság körében végzett tevékenység után, végül is a polgármester személyes közbejárásával, 1998-ban sikerült a lakótelepen egy panelház földszintjén, utcai bejáratú helyiséghez jutnunk. Ezt különösen azért éltük meg nagy sikerként, mert a lakóház lakói, tulajdonosai írásos nyilatkozatban nyilvánították ki – ez önkormányzati kiutalás feltétele is volt –, hogy egyetértenek, illetve hozzájárulnak a helyiség kiadásához.

Az új, már önálló Ifjúsági Klubban 1998 júniusától embert próbáló, igen kemény szakmai munka kezdődött el. Azt pontosan tudtuk, hogy kísérletünk szempontjából a serdülők, a kamaszok gondjainak kezelése nélkül csak fél munkát tudunk a lakótelepen és környékén végezni. Azzal is számolnunk kellett, hogy az Ifjúsági Klub kiutalásához hiába szereztük meg a társasház tulajdonosainak, lakóinak hozzájárulását, a legelső perctől ellenséges fogadtatásban volt részünk. Ennek elsődleges oka az volt, hogy 1998-ra az itt élő családokban a gyerekek már lényegében kinőttek ebből a korosztályból, s így érdektelenné váltak a klub működésében. Ugyancsak ellenérzést váltott ki, hogy a klubba járó serdülőknek csak egy kisebb százaléka lakott a lakótelepen, a többség a környező régi házakból, illetve a kerület különböző részéből verődött össze. Ráadásul a klubtagok többsége roma származású volt. Az ilyen hátterű Ifjúsági Klub tagsága félelmet, idegenkedést váltott ki az itt élő embe-

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

rekben, s ezt az ellenérzést a klub működése alatt – a sok békítő gesztus, konfliktuskezelési kísérlet ellenére sem – sikerült enyhítenünk.

Az Ifjúsági Klub programjait a fiatalok igényéhez igazítottuk. A sport, a kirándulások, a vetélkedők, a zene mellett, igyekeztünk önismereti-, fejlesztő programokkal segíteni személyiségfejlesztésüket, javítani kapcsolataikat, támogatni iskolai munkájukat. Mindennapi kapcsolatot építettünk ki a fiatalok családjaival, bevontuk őket is a programjainkba.

Az Ifjúsági Klubot négyévi munka után – lényegében fejlődésének csúcán – voltunk kénytelenek felszámolni. Ennek közvetlen oka végül is a lakótelepen megjelenő drogmaffia egyre agresszívebb tevékenysége volt. Alapítványunk társadalmi (lakosság, önkormányzat, rendőrség) támogatás hiányában nem vállalhatta magára a drogos csoporttal való szembeszállást.

3. A közösségfejlesztés harmadik lépcsőfoka

3.1. Öntevékeny csoportok, kisközösségek létrejöttének ösztönzése, segítése

Helyi pályázatok

A Nap Klub Alapítvány éveken keresztül tovább folytatta a gyermekek, a serdülők, valamint a felnőttek részére szervezett programjait – mint a Védő-óvó Műhelyt, érdeklődési köröket, játszóházakat, Ifjúsági Klubot, Nap Napokat, Naptábort, tanfolyamokat –, s e mellett a Nap Klub Egyesülettel összefogva egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a szomszédságban életre kelő kisközösségek, öntevékeny csoportok ösztönzésére, segítésére.

1998-ban az alapítvány – a nonprofit törvény végrehajtásával együtt járó kiemelkedően közhasznú minősítés bejegyzésével együtt – kezdeményezte az alapító okirat módosítását, amely szerint a Nap Klub Alapítvány, mint közösségi alapítvány tőkét halmozhat fel a célok szerinti tevékenységek támogatására.

A közösségi alapítvány olyan közösségi célú és helyi ellenőrzésű civil szervezet, amely minden megkötés nélkül segíti a helyi közösségfejlesztést, a helyi önszerveződések hosszú távú és politikamentes működését. Folyamatos gyűjtések, adományok, ajándékozások jóvoltából állandóan bővülő tőkével rendelkezik, amelynek kamata pályázattal kerül felhasználásra. Működési területe egy meghatározott, belátható térség, település, földrajzi terület, illetve szomszédság. A közösségfejlesztés fontos feltétele, hogy a közösségi önkéntes munka, az önszerveződések helyben nyerjenek hosszú távú és politikamentes támogatást és a helyi közösségek helyben, kapjanak szakmai segítséget. A hosszú távú fenntartható fejlődést a civil szerveződéseknek ez a formája „örök életre” garantálhatja.

Az állampolgárok jelentős részében él a vágy a nyugodt, kiegyensúlyozott életre, amelynek szerves tartozéka a helyi „polgárok” (Vigyázat: az elnevezés értelme azóta politikai töltetet kapott!) közösségeinek megerősödése, akik kezükbe veszik saját helyi ügyeik intézését.

Alapítványunk közösségi alapítvánnyá történő fejlesztésével kívántuk megteremteni a helyi önszerveződések pénzügyi és szakmai támogatásának feltételeit.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

Az átalakulás érdekében indítottuk útjára az ún. „tökegyűjtési akciónkat” és indultunk a CTF Alapítvány e témával összefüggő pályázatán is.

1999-ben megismételtük az 1994. évi közösségi vizsgálatunkat, s 2000-ben a lakótelepünkön a humán erőforrások feltérképezését végeztük el. Mindkét vizsgálat megerősítette a hétköznapi tapasztalatainkat: az elmúlt néhány évben – a társasházak megerősödésével párhuzamosan – létrejöttek és működnek az állampolgárok kisközösségei, öntevékeny csoportjai. Úgy értékeltük, hogy a helyi kisközösségek, öntevékeny csoportok továbbfejlesztése, megerősítésük, működésük ösztönzése, támogatása civil szervezeteink jövőbeli legfontosabb feladata.

Terveinkben olyan önkéntes szerveződések kezdeményezéseit szeretnénk támogatni, amelyek a helyi társadalmi kihívások kezelését vállalják (pl. tisztasági akciók, játszótér-rendezés, -gondozás, gyermek- és ifjúsági programok, önkéntes szolgáltatások, öngyógyító csoportok programjai stb.), de szakmai és anyagi támogatás hiányában a kezdeményezések életképtelenek maradnának. Az öntevékeny csoportok, kisközösségek ösztönzésének, támogatásának egyik jól bevált módja a helyi pályázat.

Tekintettel arra, hogy 1999-ig lényegi áttörést nem sikerült elérnünk a saját pénzügyi erő, tőke létrehozásában, továbbra is csak külső támogatásokra építhetünk. Így helyi pályázatot 1999-ben, 2000-ben és 2001-ben is csak a *Tiszta, virágos lakótelepért!* címmel, a környezetszépítés területén hirdettünk meg. Tapasztalataink szerint ezen a területen a pályázati forma jól bevált eszköze a helyi öntevékeny csoportok, kisközösségek támogatásának, mivel az itt élő emberek részére az egyik legfontosabb probléma ma is, a lakhatóbb, elviselhetőbb környezet biztosítása.

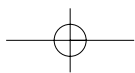
Szomszédságunkban már az első pályázat, majd évenként az azt követő kiírások minőségi változást hoztak. Összehasonlítva szomszédságunkat a más lakótelepekkel, Józsefváros több más pontjával, szembetűnő a különbség. Sikerült olyan társasházakat is kimozdítani a közönyből, amelyek előtte csak negatív akciókból, széthúzásairól voltak ismertek. Több olyan kisközösség is eredményesen pályázott, amely csak erre az alkalomra szerveződött, de későbbiekben már más tevékenységekben is közreműködtek. A 2000-ben és a 2001-ben újabb sikeres pályázatokat sikerült meghirdetnünk; összekötve más ösztönző akciókkal is, mint például olcsó virág- és virágföld-árusítás.

Úgy gondoljuk, hogy a jövőben a közösségfejlesztés egyik fontos, láthatóan sikeres eszköze lehet a helyi pályázat, amelyhez azonban a szükséges anyagi feltételek megteremtése nélkülözhetetlen.

Szomszédsági önkormányzat – Szomszédsági Tanács

A helyi pályázatok nyomán több olyan feladat elvégzése vált szükségessé, amelyben a szomszédságunk társasházai és a civil szervezetek többsége érintett volt. Rá kellett ébredni, hogy a feladatokat eredményesen csak közös összefogással lehetett megvalósítani.

Érdekes helyzet alakult ki a polgármestertől kapott egyszeri támogatás – a 2001. II. félévére meghirdetett *Tiszta, virágos lakótelepért!* – pályázattal megszerezhető elosztásakor. Felvetődött, hogy az igazságos elosztást csak olyan „testület” képes elvégezni, amelyben a döntést azok hozzák, akik itt élnek a szomszédságban, jól ismerik a helyi viszonyokat, s érdekeltek az összeg eredményes felhasználásban is.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Ennek szellemében a pályázó társasházak és a helyi civil szervezetek képviselői a pénz elosztására, majd a megvalósítandó célkitűzés ellenőrzésére, értékelésére létrehozta a Szomszédügyi Tanácsot.

A közösségfejlesztés 2001-re elért fejlettségi szintjén elengedhetetlenné vált a szomszédágunkhoz tartozó társasházak, civil szervezetek, kisközösségek, csoportok helyi érdekeinek egyeztetése; a hatékony érdekérvényesítés közös fellépéssel, továbbá közös akciók és programok szervezésével mind nagyobb gyakorlat megszerzése a helyi ügyek intézésében.

Az Szomszédügyi Tanács nyitott, független minden intézménytől vagy szervezettől, s a résztvevők egyenlő feltételekkel működnek együtt. A Szomszédügyi Tanács nem formális szervezet, nincs működési szabályzata. Működésének egy éve alatt a helyi pályázatok értékelését, a támogatások elosztását és a felhasználás ellenőrzését végezte; 2002 nyarán a lakótelepi Nap Napok záróeseményének szervezését is vállalta, igen eredményesen.

A jövőben pedig bizonyára vállalni fogja a helyi kezdeményezések, akciók, programok ösztönzését és koordinálását is. Fontos szerepe lehetne a helyi erőforrások felmérésében, jobb felhasználásában, minél több helybéli állampolgár szomszédügyi munkákba, illetőleg a közéletbe való bevonásában, s a helyi közösségek önfenntartóvá válásának segítésében.

3.2. Önsegítő körök

Varrótanoda

A Varrótanoda szervezését 2000 őszén kezdtük meg. Felhívásunkat nagy érdeklődés kísérte, mintegy 100-an szerettek volna beiratkozni a tanfolyamra. A Nap Klub lehetőségeit és a tanoda jellegét figyelembe véve végül is két 30–30 fős csoporttal kezdtük meg a munkát. Az első félévben a varrás legfontosabb alpműveleteit sajátíthatták el a résztvevők. A második félévben viszont már szabást-varrást tanulhattak.

Mindkét tanfolyam 5–5 héten át 2x2 órában szerveződött. A résztvevők jó hangulatban, örömmel tanultak, dolgoztak. S a csoporttagok többsége bekapcsolódott a Nap Klub programjaiba is.

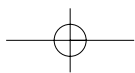
A tanfolyam kiállítással zárult, ahol a résztvevők által készített mintadarabokat tettük közszemlére.

A 2002-ben is folytatódott a program, ez ideig mintegy 140 fő vett részt az alapozó tanfolyam munkájában.

„Segíts magadon!”

A Varrótanodából nőtt ki – mintegy tizenöt fővel – egy önsegítő csoport. Tagjai lehetőséget kaptak újabb húszórás, már *magasabb szintű* – szabás-varrás – *tanfolyam* elvégzésére, és az ott szerzett ismeretek birtokában lehetőségük nyílt a családi szükségletek (olcsó, divatos öltözködés, anyagbeszerzés, ötletek stb.) kielégítésére is.

A csoport tagjai részt vehettek pszichológus által vezetett (négyeser kétórás) *tréningen*, amely segítséget nyújtott problémáik megfogalmazásához, kezeléséhez, hozzájárult önismeretük gyarapodásához.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

Önkéntes jelentkezők részére alapozó *számítógép-kezelői tanfolyamot* indítottunk.

Az önszolgáltató csoport tagjai közreműködtek – a nyugdíjas csoporttal közösen – havonként a kétnapos *olcsó ruhavásár* előkészítésében, megrendezésében.

A *családi játszótér* foglalkozások heti egy alkalommal várják a szülőket és a gyerekeket. Az első karácsonyváró játszótérünket, hagyományainkhoz híven 2001. december 20-án tartottuk, amelyen együtt ünnepeltünk a Nap Klub tagjaival, s hozzátartozóikkal, gyerekekkel, fiatalokkal, idősekkel.

Nyugdíjas Klub

A nyugdíjasok klubja, önszolgáltató csoportként ugyancsak a Varrótanoda (nyugdíjas) résztvevőiből jött létre. Programjuk elsősorban egymás segítésére, ajándékok készítésére, sütés-főzés fortélyainak átadására, kirándulásokra, „kávéház” rendezésére, olcsó ruhavásár szervezésére épül.

A Nyugdíjas Klub 2002-ben is folytatta tevékenységét, s mivel tagjai Budapest különböző kerületeiben élnek, hozzájárulhat a közösségfejlesztés más kerületekben való megismertetéséhez is.

II. A Nap utcai modell jellemzői

A közösségfejlesztés Nap utcai terveinek kimunkálása helyi kezdeményezésként, a lakótelepen élők és néhány szakember bevonásával indult. A kezdeményezők abból indultak ki, hogy a lakótelep, annak környezete, ahol lényegében éltek, akkori állapotában – sivárságával, egyre gyorsuló lepusztulásával, a növekvő bűnözésével – alkalmatlan az emberhez méltó élethez. Ahhoz, hogy a lakótelep otthonunkká lehessen, hogy a szomszédok összefogásával a környezet elviselhetőbbé, élhetőbbé váljon, maguknak kell kezünkbe venniük helyi dolgaik irányítását. Feltételezték, hogy a lakótelepen és környezetében élők között többen gondolkodnak hozzájuk hasonlóan, s hajlandók tenni is azért, hogy a dolgok másként menjenek.

A helyi önkéntes együttműködés, az önszervezés, a helyi közösségek létrehozása és működése, a helyi vezetők kinevelődése, s mindezek segítségével a demokratikus folyamatok erősítése, ösztönzése érdekében két formális közösséget, két civil szervezetet hoztak létre: a Nap Klub Alapítványt és a Nap Klub Egyesületet, amelyek fenntartották és működtették a lakótelepi közösségfejlesztés bázisát, a Nap Klubot. Tehát a Nap utcai szomszédságban a közösségfejlesztés helyi, állampolgári kezdeményezésként indult, s a helyi állampolgárok által létrehozott, működtetett *civil szervezetek* vállalták magukra a tevékenységi folyamatok megtervezését, szervezését, a létrehozott *civil intézmény*: a Nap Klub fenntartását, működtetését. Ez a tény az egész kísérletet, a közösségfejlesztés tízéves folyamatát, kudarcait és eredményeit, alapvetően meghatározta.

Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a közösségfejlesztés többnyire központi (kormányzati), vagy regionális központok által kezdeményezett, tervezett, irányított és finanszírozott társadalmi folyamat, amelynek feltétele a helyi állampolgárok aktív részvétele. A közösségfejlesztéshez szükséges személyi, pénzügyi, szak-

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

mai feltételeket a kezdeményező központ biztosítja.

A Nap utcai szomszédsági munkához szükséges feltételeket mindenkor a helyi civil szervezeteknek kellett megteremteniük – a magyarországi társadalmi gyakorlat-hoz igazodva.

Így a közösségfejlesztés tízéves történetét lényegében a túlélésért, a fennmaradásért, a fejlesztésért folytatott folyamatos küzdelem jellemezte.

I. Működési elvek a gyakorlatban

Kísérletünk indításakor úgy láttuk, hogy a Nap utcai szomszédsági közösségfejlesztés – a szakirodalomban leírt három tipikus modellje közül – leginkább a helyi fejlesztés (helyi fejlesztés) és a társadalmi tervezés jegyeit viseli magán. A tízéves gyakorlat ezt részben visszaigazolta.

A szakirodalomban megfogalmazott modellek azonban – amelyeket a kísérleti tervünkben is átvettünk – a mindennapi gyakorlatban nem minden vonatkozásban és nem mindenkor voltak tisztán tetten érhetőek, követhetőek. A tízéves közösségfejlesztő folyamat részleteinek mélyebb elemzésére volna szükség ahhoz, hogy a Nap utcai modellre vonatkozó jegyeket konkrétabban, körülhatároltabban leírjuk. Ez alkalommal azonban csak a mindennapi gyakorlatban tapasztalt főbb jellemzőket foglaljuk össze.

I.1. A közösségi tevékenység célja: önszegélyezés, a közösségi teljesítőképesség és integráció növelése

Peter Baldock a közösségfejlesztés öt fő célkitűzéséről ír:

- gazdasági fejlődés előmozdítása;
- konszenzus kialakítása;
- személyes szociális szolgáltatások segítése;
- az emberek nevelése, hogy foglalkozzanak a polgári lét problémáival;
- a megállapodott társadalompolitikai rendszer radikális megváltoztatására ösztönzés.

A Nap utcai közösségfejlesztés tervezése és megvalósítása az 1990-es évek mélyreható társadalmi váltoásaival esett egybe. A vállalható célkitűzéseket alapvetően befolyásolta, hogy kísérletünket a józsefvárosi lakótelep egy szűkebb körzetében, a Nap utcai szomszédságban kezdtük el, továbbá az, a már említett tény, hogy a közösségfejlesztést helyi lakók által létrehozott civil szervezetek vállalták és valósították meg.

Ezért kapott kísérleti tervünkben kiemelt szerepet az önszegélyezés, a közösségi teljesítőképesség és az integráció fokozása. Programjainkban a fő célkitűzésünket az alábbiak szerint fogalmaztuk meg:

„A szomszédsági kapcsolatokon keresztül a helyi szolidaritást, a kölcsönös segítségnyújtást adó közösségi háló kiépítése, továbbfejlesztése a Nap utcai lakótelepen és közvetlen környékén.”

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

A közösségfejlesztés gyakorlati megvalósítása során a fő célokat bontottuk le éves fő feladatokra, és ezeknek részeként terveztük meg a részprogramokat, amelyek mindenkor tartalmazták a konkrét céljainkat és a feladatainkat. A kísérlet első szakaszában tevékenységünk tengelyébe a közművelődés, a környezetvédelem, az egészséges életmódra nevelés és az oktatás került. Később kibővült a szociális segítség, a gyermek, ifjúsági és érdekvédelmi célokkal. A célokat meghatározott projektek segítségével valósítottuk meg. Ezek a projektek képezték a pályázatok alapjait is.

Programjainkat alapvetően az a cél vezérelte, hogy a Nap Klub évről évre képes legyen működni, továbbá tudjuk vállalt feladatainkat teljesíteni, a kisközösségek működését segíteni, ösztönözni, s bizonyos szolgáltatásokat nyújtani. Ugyanakkor vállalkoztunk olyan programok tervezésére is, amelyek körülhatárolt problémák – mint például a lakótelep környezetének szépítése, játszóterek felújítása, vagy kosárlabdapálya építése – megoldását célozták.

A halmozottan hátrányos helyzetű emberek (elsősorban gyerekek, fiatalok) segítése érdekében megkíséreltük néhány, károsan ható társadalmi jelenség (pl. esélyegyenlőtlenség, gyermek- és ifjúsági bűnözés) megváltoztatását. Ezen céljaink megvalósítását szolgálta például a Közösségi Tanácsadó Szolgálat, a Védő-óvó Műhely, az Ifjúsági Klub életrehívása, illetve működtetése is.

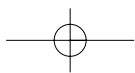
1.2. A közösség szerkezetére és a problémahelyzetekre vonatkozó feltevések: háttérbe szorított csoportok, anómia, kapcsolatok és demokratikus megoldóképességek hiánya, alapvető szociális, metálhigiénés problémák.

Az alapítvány és az egyesület által elvégzett közösségi vizsgálatok megerősítették a kísérlet tervezőinek fentebbi feltevését. A kapcsolatok és a demokratikus megoldóképességek hiánya jellemző volt mind a lakótelepen, mind pedig annak környezetében élőkre. A lakótelep és környezetének lepusztulása, a piszok, a rombolás láttán az emberekben egyre erősödött a tehetetlenség, a kudarc érzése, nőtt a félelem, az egymás iránti agresszió.

A társadalmi normáktól eltérés, a törvénysértés a lakótelepen és környezetében mindennapos gyakorlatnak számított.

Üdítő kivételnek – az egyik, eredetileg OTP-öröklakásokként átadott panel társasház – számított. Itt a – kizárólag középréteghez tartozó emberek alkotta – tulajdonosi kör tíz év alatt alig változott, s igen erős közösségként tevékenykedett. A jó kapcsolatok, a valódi demokratikus megoldások gyakorlati megvalósulását erősítette, hogy a társasház közös képviselője jól képzett jogász, elkötelezett közösségszervező. A lakótelepi emberekben azonban, sőt, az ott tevékenykedő egyik civil szervezet vezetőjében is, gyakran tetten érhető volt a társasházzal szembeni irigység, gyanakvás.

Az elmúlt tíz év során tapasztalt társadalmi változások a lakótelepen élők körében is felgyorsították a polarizációt. Főként az aktív fiatal értelmiségi és vállalkozói réteg költözött el a lakótelepről. Sok változást hozott a lakótelepi, volt önkormányzati lakások privatizálása, majd a közös költségek, a szolgáltatások (távfűtés, víz, gáz, villany) árának ugrásszerű emelkedése, aminek következtében főként az elszegényedő, munkanélkülivé vált családok adták el lakásaikat és költöztek alacsonyabb komfortú, lakótelep környéki házakba. A lakótelepen maradók – akik vagy nem akartak, vagy nem tudtak elköltözni – már nehezen változtatnak helyzetükön. Könyökben sok az idős, beteg ember.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Jelentős nagyságrendet képviselnek a lakótelepi középkorú (40–50 éves szülők) családok is, ahol mára felnőtt, közép- és főiskolás, egyetemista gyerekek vannak. Számukra a lakótelep elfogadott, vagy kényszerből elfogadott – mert nincs kilátás másra – életheletőség. Ők szorgalmazták leginkább a társasházak – ha már a lakások többségét megvették – létrehozását, megerősítését, s körömszakadtáig védték tulajdonukká lett lakásaikat, majd később a társasházakat.

A lakótelep környékén sajátos szubkultúrát képviselnek az elszegényedett, tartósan munkanélküli emberek, akiknek többsége roma (sokan a vidéki nyomor elől költöztek a fővárosba). Ebben a kultúrában – a mindennapos veszekedések ellenére – erős szolidaritás tapasztalható.

I.3. Alapvető változtatási taktikák, módszerek: az emberek széles keresztmetszetének bevonása saját problémáik meghatározásába és megoldásába, a problémákkal kapcsolatos adatok gyűjtése és legegyszerűbb eljárás mód meghatározása.

A lakótelepi közösségfejlesztés során fontos szerepet kapott a beszélgetés, a „jöjjünk össze és beszéljük meg” módszer. Lényegében ennek egyik formájaként vált hagyománnyá a fórum, amelyet minden olyan esetben alkalmaztunk, amikor a szomszédság minél szélesebb rétegeit szeretnénk volna bevonni saját dolgaik tervezésébe, a problémák megoldásába.

Fontos fórumként volt jelen a közösségfejlesztés során a Nap Klub Egyesület rendszeresen összehívott közgyűlése is, amely a problémák megfogalmazása mellett a mindenkor lehetséges változtatási stratégiákat is meghatározta.

I.4. Jellegetes változtatási taktikák és módszerek: kommunikáció a közösség egyes csoportjai és érdekeltségei között, csoportmegbeszélések.

A szomszédsági munka gyakorlata megkívánta, hogy a lakótelepen és környezetében élő teljes népeiséget, azaz „mindenkit” megszólítsunk. Az első évek tapasztalatai azt mutatták, hogy a különböző társadalmi csoportok között még csak „köszönő” viszony se volt. A feszültséget a gyerekek körében is tapasztalni lehetett.

Fontos szerepet kapott tehát a munka folyamán a verbális kommunikáció a különböző személyek, csoportok között. Elsősorban a lakótelep környezetének védelme során volt gyakran szükség az egyetértés taktikai alkalmazására. Külön megbeszéléseket hívtunk össze azoknak a társasházaknak, amelyek fontosnak tartották a környezet szépítését, védelmét, gondozását. Amikor velük sikerült az alapelvekben megállapodnunk, akkor hívtunk össze fórumot; s velük közösen hirdettük meg például a környezetvédelmi pályázatunkat.

A közösségfejlesztésben kiemelt fontosságot kapott a közösségi vizsgálat, amely a tények felderítésében, az analitikus képességek fejlesztésében, majd cselekvési terveink összeállításában vált nélkülözhetetlenné.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

1.5. Szembetűnő szerepkörök: lehetőségteremtő, katalizáló, problémamegoldó képességek és erkölcsi értékek közvetítője, adatgyűjtés és elemzés.

A Nap Klub működése, programkínálatai és az általuk közvetített értékek lehetőséget teremtettek a szomszédságban élőknek, hogy saját maguk is a történések részeseivé váljanak. A Gordon-tréning például jó alkalom volt arra, hogy résztvevői a későbbiek folyamán közösséggé szerveződjenek, s Gordon Klubot működtessenek. A lakótelep tisztaságáért, a játszóterek felújításáért szervezett akciók ugyancsak mintát kínáltak azoknak, akik nem akarták kerülni a szemetet, s tenni szerettek volna – de, mint köztudott „egyedül nem megy” – a szebb környezetért.

A Nap utcai közösségfejlesztés során az embereknek lehetőségük nyílt a közéleti, közösségi szerepek gyakorlására, a különböző hivatalokkal való kapcsolat szélesítésére, a helyi érdekek képviselésére.

A közösségfejlesztés második szakaszában a Nap Klub Alapítvány egyre többször ösztönözte, bátorította a helyi kisközösségeket, csoportokat a helyi problémák megoldására. Ebben a folyamatban a civil szervezetek, mint katalizátorok szerepeltek.

Ezzel együtt a közösségfejlesztő civil szervezetek fontos szerepet vállaltak a kerületi önkormányzat, az üzletemberek és a civil szervezetek közötti partnerség kiépítésében, fejlesztésében.

A helyi közösségi vizsgálatnak és az emberi erőforrások felmérésének kezdeményezésével, megszervezésével, az adatok és a tények feldolgozásával a Nap Klub Alapítvány és a Nap Klub Egyesület a helyi közösségfejlesztés új lehetőségeinek feltárását segítette.

1.6. A változás közvetítője: kis, célokra orientált csoportok mozgatása, hivatalos szervezetek kezelése, valamint tudományos vizsgálatok felhasználása.

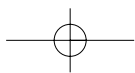
A Nap utcai szomszédságban a különböző célokra létrejött kiscsoportok fontos szerepet vállaltak a változások elindításában. Például a pozitív példaként említett társasház folyamatosan vállalta saját házuk melletti környezetük gondozását és a játszótér szépítését. A későbbiek során megerősödött társasházak már velük együtt, és nem ellenükre vettek részt a lakótelep szépítésében, rendezésében.

A közösségfejlesztés bázisaként működő Nap Klub programja a kiscsoportok megerősödésének kedvezett. Ily módon a létrejövő önszervező körök, kisebb közösségek már maguk is a változások elindítói, közvetítőivé váltak; a Nap Klub az erőforrások felmérésével, mozgósításával maga is közösségteremtővé vált.

1.7. Orientáció a hatalmi struktúra felé: a hatalmi struktúra tagjai, mint egy közös vállalkozás résztvevői.

Tekintettel arra, hogy a közösségfejlesztés kísérletét a Nap utcai lakótelepen élők indították, s lényegében az általuk létrehozott civil szervezetek a tervezők és a szervezők, így a szomszédságban élők minden rétege a megbízórendszer része, egy közös vállalkozás résztvevője.

Ennek az a következménye, hogy azokat a célokat tudtuk csak realizálni, amelyek közös megegyezésen alapultak. Hiába volt az Ifjúsági Klub célja társadalmilag igen pozitív, ha helyileg nem sikerült közös megegyezésre jutni. Ugyanakkor a

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Szomszédügyi Tanács létrehozásához, majd működéséhez a társasházi közösségek megerősödésével minden feltétel adott volt.

I.8. A közösség megbízó vagy választó rendszerének határmegjelölése: a teljes közösség vagy a közösség egy része.

A Nap utcai közösségfejlesztésben megbízó rendszernek a szomszédtság egész közössége tekinthető. Ugyanakkor a közösségfejlesztést tervező, szervező civil szervezetek az egész közösség érdekeinek keresztmetszetét képviselik. A Nap Klub szolgáltatásait végül is a szomszédtság tagjai, azaz a megbízók vették igénybe, de azok, akik például az egyesület tagjai, maguk is résztvevők voltak a célok, a szervezetek ki-munkálásában.

I.9. A közösség alcsoportjainak érdekeire vonatkozó feltevések: közös érdekek vagy kibékíthető ellentmondások.

A tíz év során minden kezdeményezést a közös érdekek mentén indítottuk, illetve konfliktusok esetén megegyezésre törekedtünk. A közös érdekek felismerése nem volt mindig konfliktusmentes. Volt eset, amikor a változtatás folyamatában állt elő kiscsoport, a saját érdekeit védve. Példa a Párbeszéd Körben előkészített kosárlabdapálya-építés. A közös érdek felismerése, az érdekek érvényesítése a közösségfejlesztés szakaszaiban fejlődött, s egyre inkább a szomszédügyi érdekek irányába haladt.

I.10. A mögötte álló népesség szerepének felfogása: polgárok, akik résztvevők egy kölcsönhatáson alapuló problémamegoldó folyamatban.

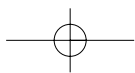
A kísérlet indításakor a szomszédtság minden állampolgárát egyenrangú társként, a közösségfejlesztés részeként, megbízóként és tervezőként fogtuk fel. A szomszédtság demokratikus önszerveződésére, együttműködésre tettük a hangsúlyt. Abban kívántunk segíteni egymásnak, hogy másokkal társulva mindenki képes legyen érdekeit, problémáit, megfogalmazni, életlehetőségeit kitágítani, s környezetét saját részvételével is élhetőbbé tenni.

2. A közösségfejlesztés referencia csoportjainak alakulása

A kísérlet indításakor már világosan kiderült, hogy szomszédságunkban élők két probléma – a környezetvédelem, -szépítés, -rendezés és a gyermekek szabad idejének hasznos megszervezése – mentén kerülnek a leghamarabb azonos nevezőre.

Azt is világosan láthattuk, hogy az itt élőknek a lakóhely nem egyformán fontos. A kisgyermekes családok jobban kötődtek a szomszédtséghez, őket foglalkoztatta főként a környezet és a játszóterek állapota is.

Érdekes volt a középréteghez tartozó kamaszok, serdülők helyzete, akiknek szinte minden szabadidejét az iskolai kötelezettségek töltötték ki, s a lakóhelyhez nem igen kötődtek. A halmozottan hátrányos helyzetű kamaszok, serdülők azonban sok szabadidővel bírtak, s szinte ki sem mozdultak a szomszédtságból. Reggeltől estig a játszótereken, az utcákon, a társasházak lépcsőházaiban csavargtak, bandákba verődve „balhézta”.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

Az idősebb emberek gyakorlatilag lakásukhoz kötöttek, elszigetelten éltek, sőtédés után nem mertek kimenni az utcára.

A Nap Klub első programkínálataival elsődlegesen a kisgyermekes családokat kereste meg. A klub létrehozásakor ugyan önálló helyiséggel nem rendelkezett, de a rendezvényeket a szomszédság „központjában” elhelyezkedő – másik civilszervezet használatában álló – helyiségeiben tarthatta meg. Ez is közrejátszhatott abban, hogy minden program „telházzal”, a szomszédság minden rétegét befogadva valósult meg.

Az első közösségeket – a Gordon Klubot – a lakótelepi és környéki középréteghez tartozó, kisgyermekes családok hozták létre, s működtették.

A társasházak kisközösségeiben központi szerepet a munkába járó középkorú középréteghez tartozó emberek játszották.

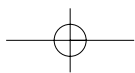
A gyermekek körében a Tehetségdonozó Műhelyt viszont elsődlegesen hátrányos helyzetű családok vették igénybe. A játszóházak programjait, a játszótéri játékokat ugyancsak a hátrányos helyzetű gyermekes családok látogatták.

A szomszédsági közösségfejlesztés első szakaszában a fórumokon, a különböző önkéntesmunka-akciókban a legaktívabb résztvevők az első társasházi közösségek, a bérlakásokban élő középréteg, valamint a Nap Klubhoz gyermekeiken keresztül kötődő középkorú szülők voltak.

A Nap Klub önállósodása, saját klubhelyiségbe való költözése magával hozott bizonyos feszültségeket is. Az új hely, bár a lakóteleptől csak néhány percnyi távolságra volt, a kerület gettósdó, lepusztuló, sajátos szubkultúrát hordozó negyedébe esett. A Nap Klub nem maradhatott közömbös a környezetében élő emberek mindennapi gondjai, problémái iránt, s az új programok egyértelművé tették a szegénység, a romák melletti kiállásunkat is. A már kialakuló lakótelepi kisközösségek egy része ezt „cserbenhagyásként” élte meg. A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek, fiatalok programjainak vállalása, ezt a konfliktushelyzetet tovább mélyítette. A Nap Klubot azonosították „klienseivel”, azokkal a gyerekekkel, fiatalokkal, akiket a középrétegű emberek csoportjai a lakóteleptől minél messzebb szerettek volna látni.

Így a közösségfejlesztés megbízói és tervezői szerepét vállaló helyi emberek, s az általuk működtetett civil szervezetek és a szomszédság állampolgáraiból létrejött új lakástulajdonosi réteg között létrejött „ti” és „mi” állapot, lényegében értékek és érdekek háborújává vált. Minden újólag létrejött társasház megküzdött saját lumpen bérlőivel, akik a közös helyiségek rombolásával, agresszivitásukkal sakkban tartották lakótársaikat. A Nap Klub programjai a környékre vonzották azokat a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeket, fiatalokat is, akik nem a lakótelepen laktak. Jelenlétük félelmet keltett az itt élőkben, s erős tiltakozást váltott ki az Ifjúsági Klub működtetése ellen. Az egyeztetések, a konfliktuskezelési próbálkozások nem hoztak eredményt. A helyzetet végül is a Nap Klub kompromisszummal (feladta a lakótelepen kívüli klubot, s a lakótelepre költözött, ahol a programok módosításával működött tovább) volt képes csak rendezni.

A közösségi vizsgálatok, majd a humán erőforrások feltérképezése a lakótelepi kisközösségek, öntevékeny csoportok megerősödését igazolta vissza. Ezekben a közösségekben – az időközben lakástulajdonossá vált, de az utóbbi években az elszegényedés jegyeit mutató – középréteghez tartozó emberek vannak többségben. „Kineve-

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

lódtek” a helyi közösségi vezetők, akiknek a többsége középkorú (40–50 év körüli), középfokú iskolai végzettségű, munkaviszonyban lévő (vagy kisvállalkozó), illetve néhány felsőfokú végzettségű nyugdíjas nő, elvétve, csak mutatóban egy-két férfi.

Ezek a vezetők vették kezükbe egyrészt a Nap Klub Egyesület irányítását, másrészt a megalakuló Szomszédügyi Tanács működtetését is. Ezzel együtt tapasztalható bizonyos mértékű polarizálódás a helyi emberek körében. Nem mindenki nézi jó szemmel a helyi vezetők kiválasztódását, ami valószínű abból a gyanakvásból ered, hogy egy-egy lakó magasabb pozíciót ért el, s ez veszélyeztetheti az egyenlőségen alapuló helyi szolidaritást. Jelenleg a helyi vezetőket szükséges segíteni abban, hogy alkalmassá váljanak konfliktusok demokratikus kezelésére, a helyi közösségek támogatására, bátorítására, a szomszédügyi érdekek megfogalmazására és képviselésére.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a több mint tíz évvel ezelőtt megkezdett közösségfejlesztési folyamat megrendelői és tervezői néhány, a lakótelepen élő értelmiségi (és baráti körükbe tartozó néhány szakember) volt. A közösségfejlesztés első lépcsőfokában a közösségépítés referencia csoportja a kisgyermekes családok, s a közösséggé formálódó társasházak lakástulajdonosai voltak. A második lépcsőfok első éveiben az eddigi referencia csoporthoz tartozó középréteg legaktívabb, legvállalkozóbb tagjai elköltöznek a lakótelepről, s fokozatosan (a Nap Klub új helyre költözésével) áttolódik a hangsúly a halmozottan hátrányos helyzetű családokra. A társadalmi változások – a lakásprivatizáció, az elszegényedés, a munkanélküliség – következtében a lakótelepen maradó középréteg tovább polarizálódik, legfőbb értékévé válik a „fennmaradás”, a lakás – az esetek többségében –, mint egyetlen vagyontárgy megőrzése. Létrejönnek, megerősödnek az új társasházak, amelyek az egyéni és a közös vagyon megőrzését, védelmét tartják legfontosabb értéknek. Ezeknek az értékeknek a mentén a közösségfejlesztő civil szervezetek bátorítják a társasházak közötti párbeszédet, érdekegyeztetést, az összefogást és a szomszéd-ság környezetének védelmét. A helyi kisközösségek, öntevékeny csoportok és civil szervezetek együtt létrehozzák a Szomszédügyi Tanácsot, s intézik a helyi ügyeiket.

Jegyzetek

- ¹ Az elemzés alapjául – a tanulmány egészében – a SWOT-analízis, illetve a gyar megfelelője, a GYELV-elemzés szolgál.
- ² Kolónia Önkormányzati Egyesület Oltalom Polgárőr Csoportja.
- ³ A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány.
- ⁴ A Demokratikus Jogok Fejlesztéséért Alapítvány.

BUDAPESTI NYILATKOZAT

Az európai civil társadalom fejlesztése a közösségfejlesztés eszközeivel

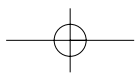
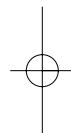
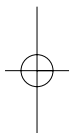
A társadalmi-közösségi részvétel esélye a demokrácia fejlődésének egyik alapvető kérdése lett Európában és itt Magyarországon is. Miközben megteremtődtek a rendszerváltást követő évtizedben a demokrácia hivatalos alapintézményei, a polgárok és közösségeik a közvetlen részvétel tekintetében egyre távolabb kerülnek a politika által kisajátított közélettől.

Ezzel a kérdéssel foglalkozott „Az európai civil társadalom fejlesztése a közösségfejlesztés eszközeivel” című konferencia, amelyet Budapesten rendeztek 2004 márciusában a 33 ország szakembereinek részvételével. A találkozó záródokumentumát „Budapesti Nyilatkozat” címmel hozták nyilvánosságra, amelyet az alábbiakban mutatunk be.

A közösségfejlesztés a helyi közösségek képessé tételére törekszik: fejleszti az emberek képességét arra, hogy aktív tagjai legyenek a társadalomnak, hogy állampolgárként részt vegyenek a saját környezetük alakításában, változtatásaiban, döntéseiben. Egyidejűleg felkészíti az intézményeket és az állami, magán és nem kormányzati szervezeteket arra, hogy párbeszédet alakítsanak ki a lakossággal az őket érintő változások közös meghatározásában és végrehajtásában.

A kirekesztés fogalmát többnyire a társadalom periferiájára került csoportok – mint a szegények, kisebbségek, fogyatékkal élők – lehetőségeinek korlátozására értjük. Ám az EU normái szerint a közéletből, a saját helyzetünket érintő döntésekből való kizsorulás ugyanúgy kirekesztésnek minősül, s így vizsgálva ma a magyar társadalom legnagyobb hányada kirekesztettnek minősülhet. E helyzet megváltoztatása nem csak az uniós csatlakozás vagy a külső forrásokhoz való hozzájutás miatt fontos, de a demokratizálódás alapkérdésévé is válik. A társadalmi részvételnek a közösségfejlesztés eszközével történő megteremtése során éppen a befogadás esélyei fejleszthetőek, és olyan új, belső erőforrások kerülnek a felszínre, amelyeknek – egyebek között – jelentős gazdasági szerepük is lehet.

Ezekre a területekre világít rá és jelez különféle szakirányokban elkerülhe-

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

tetlen közösségi megoldásokat a „Budapesti Nyilatkozat”. Miközben a konferencia szervezői a Deklarációt elküldték hivatalosan az Európai Unió elnökének, a Foglalkoztatási, Szociális és Állampolgári Ügyek Általános Igazgatóságához, a Miniszterek Bizottságának elnökéhez, az Európa Tanács ügyvezető titkárához; a résztvevő országokhoz hasonlóan a magyar szervezők, a Közösségfejlesztők Egyesületének képviselői a hazai döntéshozókhöz, a kormányzati szervezetekhez, az önkormányzatokhoz, szakmai szervezetekhez és a nyilvánossághoz fordultak a konferencia deklarációjának befogadásáért.

Fontos lenne, hogy a hazai kormányzati, ágazati, regionális és települési szintű fejlesztési politikák ne csak technikai, infrastrukturális, gazdasági elemeket tartalmazzanak. Javaslat fogalmazódott meg, hogy a különféle szintű fejlesztési elképzelésekbe hangsúlyosan építsenek be olyan részvételt fejlesztő programokat is, amelyek segítik a közösségek felkészítését a változásokra és bevonásukat a helyi kezdeményezésekbe.

Preambulum

2004. március 25–28-a között 33 uniós és unión kívüli ország 130 küldötte, közösségi munkások, kutatók, támogatók, döntéshozók, kormányzatok, társadalmi szervezetek és közösségek képviselői találkoztak és készültek fel egy nemzetközi konferencia keretében a 10 tagjelölt ország csatlakozására. A konferenciát – melynek fókuszában az európai civil társadalom fejlesztése állt a közösségfejlesztés eszközeivel – a Közösségfejlesztők Nemzetközi Egyesülete (International Association for Community Development), a Társadalmi Fejlesztés Egyesült Európai Szervezete (Combined European Bureau for Social Development) és a magyar Közösségfejlesztők Egyesülete szervezte, a Magyar Köztársasági Elnök védnöksége alatt.

A közösségfejlesztés oly módon erősíti meg a civil társadalmat, hogy a közösségi cselekvést és a közösségi perspektívákat helyezi előtérbe a társadalmi-, gazdasági- és környezetvédelmi irányelvek kialakítása során. A közösségfejlesztés a helyi közösségek képessé tételére törekszik, beleértve a földrajzilag meghatározott, a közös érdekek vagy azonos identitás, illetve a konkrét témák és kezdeményezések alapján szerveződő közösségeket is. A közösségfejlesztés a közösségi csoportokon, szervezeteken és hálózatokon keresztül fejleszti az emberek képességét arra, hogy aktív tagjai legyenek a társadalomnak, valamint felkészíti az intézményeket és az állami, magán és nem kormányzati szervezeteket arra, hogy párbeszédet alakítsanak ki a lakossággal az őket érintő változások közös meghatározásában és végrehajtásában. A közösségfejlesztés kulcsfontosságú támogatója az aktív és demokratikus társadalmi részvételnek, támogatja a hátrányos helyzetű és kiszolgáltatott helyzetben lévő közösségek autonóm véleménynyilvánítását. Olyan értékrend és alapelvek mentén határozza meg önmagát, mint az emberi jogok, a társadalmi bevonás, az egyenlőség és a sokszínűség elfogadása, amelyeket meghatározott eszköz- és ismeretrendszeren keresztül érvényesít.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

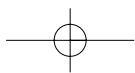
A 2004 márciusában Budapesten megrendezett konferencián résztvevő küldöttek, a társadalmi szervezetek, kormányzatok, támogatók és helyi közösségek képviselői elismerik a civil társadalom fejlesztésének az Európai Unió által meghatározott kiemelt szerepét, és hangsúlyozzák a közösségfejlesztés fontosságát ezeknek a folyamatoknak a támogatásában és az emberi jogok védelmében. A résztvevők arra kéri az Európai Unió szerveit, a nemzeti, regionális és helyi kormányzatokat, hogy kötelezzék el magukat egy társadalmi és gazdasági értelemben befogadó, sokszínű, környezetileg fenntartható és igazságos társadalom kialakítása mellett, és biztosítsák az Európai Unió, illetve tagállamai és civil társadalmi közötti társadalmi párbeszéd kialakításához szükséges struktúrákat, irányelveket és mechanizmusokat. Ehhez a közösségi részvétel morális és anyagi támogatása mellett a megfelelő színvonalú jogi, intézményi és anyagi feltételek megteremtésére is szükség lesz, különös tekintettel magára a közösségfejlesztésre.

A küldöttek hangsúlyozzák a közösségfejlesztés szerepét azoknak a mechanizmusoknak a kialakításában, amelyek elősegítik Európa minden lakosának bevonását, legyenek bár állampolgárok, állampolgárságra várók vagy bevándorlók. A résztvevők elutasítják a rasszizmus és az idegengyűlölet egyre nyíltabban jelentkező formáit, valamint a burkolt, a jelenlegi bevándorlási politikában megnyilvánuló rasszizmust is, amely létjogosultságot ad az 'Európa Erőd' jelenségnek. A konferencia résztvevői üdvözlük azt a társadalmi, gazdasági és kulturális fellendülést, amely az EU-bővítést követi majd.

A küldöttek hangsúlyozzák azon mechanizmusok kifejlesztésének szükségességét, amelyek elő tudják segíteni a jó gyakorlati példák megosztását az Európai Unión belül, s az EU és azon kívüli országok és intézmények között is (beleértve a többi európai országot is), amelyekben a közösségfejlesztés meghatározó szerepet játszik a szegénység és a társadalmi kirekesztés enyhítésében, beleértve a háborús konfliktusokat és a béketeremtést is. Végül, a konferencia résztvevői hangsúlyozni kívánják annak szükségességét is, hogy megértsük azokat a különböző módokat, amelyekeken keresztül a szegénység, a társadalmi kirekesztés és a marginalizáció hatást gyakorol a kulturális és nemzeti kisebbségek és bevándorlók életére, a városi és vidéki területek lakóira. Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a gyakorlatban a közösségfejlesztés azért küzd, hogy hangot adjon a kisebbségi perspektíváknak a törvényi szabályozás és gyakorlat kialakításakor; ezért azokban a fekete és más kisebbségi közösségek egymástól eltérő tapasztalatainak szerves részt kell képezniük.

A konferencia kulcsfontosságú célja volt, hogy egy közös nyilatkozatot fogalmazzon meg az európai közösségfejlesztésről az Európai Unió, a nemzeti kormányok és más érintett kulcsszereplők számára. Most tehát következzen e közös egyetértésen alapuló nyilatkozat szövege, amelyet a konferencia résztvevői az Ön szíves figyelmébe ajánlanak, számítva támogatására!

2004. áprilisa

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Közösségfejlesztési politika és törvényhozás európai, nemzeti és helyi önkormányzati szinten

1. Az EU Munkaügyi és Szociális Főigazgatósága kezdeményezze egy olyan átfogó EU-s irányelvi állásfoglalás 2005-ös megjelentetését, amely rávilágít a közösségfejlesztés szükségességére az állampolgári részvétel fokozása és a társadalmi tőke építése terén. A közösségfejlesztés szerepét ebben a folyamatban explicit módon kell elismertetni, a 2007-es Strukturális Alapokon keresztül és a különböző független alapokkal, alapítványokkal és civil szervezetekkel, az azok közti koordináció fejlesztésével összefüggő és fenntartható támogatási csatornákat kell biztosítani a helyi, regionális és európai közösségfejlesztő hálózatok számára.

2. 2006-ig minden nemzeti kormánynak fontolóra kellene vennie egy olyan miniszter kinevezését, aki kifejezetten a közösségfejlesztő irányelvek kialakításáért és megvalósításáért felelős, s az összes minisztériumra kiterjedő hatáskörrel rendelkezik. Arra is kérjük a kormányokat, hogy vegyék fontolóra a közösségfejlesztés törvényi szabályozását is.

3. A regionális és helyi önkormányzatoknak 2007-től kezdődően olyan éves cselekvési terveket kellene megjelentetni és végrehajtania, amelyek megfelelően körülírják az idevágó speciális intézkedéseket, beleértve a befektetéseket, valamint a közösségfejlesztő cselekvések követését és értékelését a hatékony társadalmi részvétel fokozása terén. Ezeket a terveket kiterjedt közösségi konzultáció alapján kell kialakítani.

Közösségfejlesztés, képzés, tréning

4. Ahhoz, hogy a közösségfejlesztés a leghatékonyabban járulhasson hozzá a civil társadalom építéséhez, az EU-nak közös képzési és tanulási keretrendszer kell létrehoznia, mely a közösségfejlesztés alapvető értékein, tudásanyagán és jártasságain alapszik, és a legjobb gyakorlatra épülő képzési anyagokat használja. A képzés fejlesztése jelenleg meglehetősen egyenetlen, de a már rendelkezésre álló tapasztalatokat fel lehet és kell használni a helyi körülményekhez való alkalmazkodás során.

5. A tanulás és képzés e közös keretrendszerét el kell látni forrásokkal, és az érintettekkel alulról fölfelé történő párbeszéd során adaptálni kell az egyes tagállamokban való használatra. A közös, átívelő keretrendszer nem szabad semmilyen politikai vagy gazdasági nézőpont hangsúlyozására használni.

6. A közösségfejlesztés és az aktív állampolgárság tanulásának és tanításának az élethosszig tartó tanulás és a kritikai gondolkodás folyamatának részét kell képeznie – a gyerekek és fiatalok állampolgári oktatásától egészen a közösségekkel és döntéshozókkal különböző szinteken együttműködő közösségi aktivistákig, önkéntesekig, szakemberekig. Biztosítani kell a tanulás és képzés különböző szintjei közötti előmeneteli lehetőséget.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■■

Közösségfejlesztés, elmélet és kutatás

7. Az EU és a nemzeti kormányok szenteljének több figyelmet a kutatásnak mint a közösségi részvétel eszközének, a kutatási készségek fejlesztésének a közösségekben; hogy a kutatás ugyanannyira legyen a közösségek eszköze is, mint a politikáé.

8. A kölcsönös elköteleződés és bevonódás létrejöttéhez aktív párbeszédet kell ápolni a kutatás és a gyakorlat között, minden érintett részvételével; ehhez a kutatóknak jobban el kell gondolkodniuk arról, hogy jártasságaikat hogyan tehetnék elérhetővé a helyi közösségek számára.

9. A kutatási politika EU, nemzeti és helyi szinten reagáljon ezekre a szükségletekre és alapelvekre, és nyújtson közvetlen forrásokat ennek támogatására.

10. Az EU és a nemzeti kormányok építsenek a kutatási eredményekre, amelyek jól demonstrálják a közösségfejlesztés hatékonyságát; teremtsenek hatékonyabb mechanizmusokat azon kutatási eredmények megosztására, amelyek a helyi közösségek szükségletei szempontjából fontosak.

Közösségfejlesztés és a vidék

11. A vidéki közösségfejlesztés specifikus, külön kifejezett prioritás legyen a nemzeti és uniós közösségi, szociális és gazdasági programokban.

12. A nemzeti kormányoknak és az EU-nak feladata tovább aktivizálni és fenntartani az önkéntes és közösségi cselekvést a vidéki területeken. Ennek jól kialakított vidéki infrastruktúrán kell alapulnia; mindenki számára hozzáférhető szolgáltatásokon, hatékony és megfelelő képzésen, és a közösségfejlesztés támogatásán.

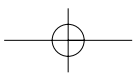
13. EU-szinten ki kell alakítani a vidéki közösségi munkások kompetenciájára vonatkozó sztenderdeket, és azok közös keretrendszerét.

14. Felismerve a vidéki közösségek előtt álló speciális kihívásokat, az EU-s és nemzeti politika nyújtson ösztönzést a vidéki közösségeknek, mobilizálva tagjaikat és forrásaikat a helyi problémák megoldására, valamint erősítve ebbéli kapacitásokat is. A folyamat részeként az EU ösztönözze a közösségek egymás közötti, valamint a közösségek és helyi önkormányzatok közötti partnerséget, és biztosítsa a helyi kezdeményezésekre reagáló megfelelő kormányzati és EU-mechanizmusok létrejöttét.

Közösségfejlesztés és városi újjáélesztés

15. Míg közös célunk egy befogadó jellegű, társadalmilag igazságos civil társadalom, a közösségfejlesztés eszközeivel történő, hatékony városmegújítás megvalósításához a kormányoknak és az EU-nak is tudatában kell lennie és el kell ismernie a különféle nemzeti vonatkozású – politikai, kulturális, történelmi stb. – összefüggéseket, és ezekre megfelelően kell reagálnia.

16. A városi újjáélesztési programok által érintett területek minden lakójának joga van a részvételhez a megújítás és a terület jövőjére vonatkozó tervezés folyamatának minden pontján, különös tekintettel a társadalmilag kirekesztett csoportokra és azokra, akik hagyományosan nem jutnak szóhoz ezekben a folyamatokban.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

17. A fenntartható és befogadó városmegújításhoz szükséges, hogy minden érintett nyitott legyen a változásra és fogadja el azt tanulási folyamatként; ehhez a közösségfejlesztésnek kulcsszerepet kell kapnia a megújítás folyamatában.

Közösségfejlesztés, fenntartható fejlődés és környezet

18. Miután felismerte, hogy egy környezetileg fenntartható társadalom nem jöhet létre egészséges és aktív közösségek nélkül (és viszont), az EU támogassa egy kézikönyv kiadását, amely azonosítja és terjeszti a fenntartható, ökológikus fejlődés és közösségfejlesztés jó gyakorlatát Európában és azon kívül.

19. Az EU nyújtson támogatást egy európai közösségfejlesztő hálózat létrehozására, ami terjeszteni tudja a fenntartható projektekkel kapcsolatos tudást, például egy európai Ötlet-bankon keresztül. A bank térképezze fel a tapasztalatokat és segítse az információcserét oly módon, amely lehetővé teszi, hogy az minél szélesebb körhöz jusson el.

20. Az EU vagy a tagállamok (szükség szerint) terjesszék ki a pénzügyi támogatást olyan helyi projektekre, amelyek integrálni kívánják a fenntartható ökológiai, társadalmi, gazdasági és közösségi fejlődést.

Közösségfejlesztés, egész életen át történő tanulás és kulturális fejlesztés

21. A felnőttoktatást ki kell terjeszteni a szakképzésen túlra is, alapvető jogként kell kezelni, és nonprofit, azaz nem gazdasági alapon kell biztosítani azt.

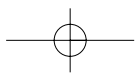
22. Az egész életen át történő tanulást a különböző irányelvekben közösségi alapú, az állampolgári oktatást is magába foglaló oktatási módként kell definiálni. Közösségi alapú modellen azt értjük, hogy a helyi készségekre, erőforrásokra, erősségekre és szükségletekre alapozunk, szem előtt tartva a nemek sajátos szükségleteit, a kulturális sokszínűséget, a fenntartható fejlődést és a társadalmi bevonást; röviden azt, hogy biztosítjuk a „a sokszínűséghez való hozzáférést és a hozzáférés sokszínűségét”.

23. Folyamatos szükséglet mutatkozik további kísérleti munkára, megbízható és fenntartható támogatási keretek között, helyi, nemzeti és európai szinten is. Ez a közép és hosszú távú támogatások és ellátás mellett való elköteleződéssel jár együtt. Az olyan programok, mint a *Grundtvig*, további fejlesztést igényelnek, nagyobb költségvetéssel, és a közösségfejlesztő szakemberek mellett hangsúlyt kell fektetni a közösségi aktivisták és helyi szervezetek nemzetek közötti mobilitására is.

Közösségfejlesztés, helyi gazdaságfejlesztés és szociális gazdaság

24. Minden nemzeti akciótervnek – beleértve a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni terveket – tartalmaznia kellene egy külön szekciót, amely meghatározza a szociális gazdaság és a helyi közösségi gazdaságfejlesztés szerepét.

25. Az Európai Unió törekedjen arra, hogy mindinkább elterjessze a már meglévő európai és Európán kívüli tapasztalatot és gyakorlatot: az EU segítse elő és támogassa a szociális gazdaság már meglévő tapasztalatainak cseréjét, különösen a csatlakozó és a csatlakozásra váró országok esetében.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

26. A helyi gazdaságfejlesztési tervek, struktúrák és irányelvek kidolgozásakor ismerjék el és kezeljék a helyi közösségeket aktív és legitim partnerként.

Közösségfejlesztés, kisebbségek, bevándorlás, rasszizmus és diszkrimináció

Bár az összes fent felsorolt irányelvnek különös figyelmet kell fordítania a különböző kisebbségek szükségleteire, ezekkel a szükségletekkel kapcsolatban felmerülnek bizonyos specifikus kérdések is.

27. Az Európai Unió biztosítsa minden polgára számára a mozgásszabadságot és a szociális biztonságot, támogassa a kohéziót és a szolidaritást a befogadó közösségek, a bevándorlók és etnikai kisebbségek között, illetve küzdjön a rasszizmus és diszkrimináció minden formája ellen.

28. Mindezen célok elérése érdekében az EU és tagállamai hozzanak létre és támogassanak olyan struktúrákat és intézményeket, amelyek a faji egyenlőség és a kultúrák közötti megértést, illetve társadalmi tudatosságot támogatják. Ezzel párhuzamosan az EU és tagállamai hangsúlyozzák ki a tágabb és sokszínűbb Európa pozitív aspektusait.

29. Az EU és tagállamai irányelveik és támogatási politikáik fejlesztésén keresztül ismerjék el, hogy az egyre sokszínűbb közösségekben a közösségfejlesztés, módszerei által, kiemelt szerepet játszik az emberek részvételen alapuló elköteleződésében. Ez a kisebbségek és a többség közötti híd építésén keresztül érhető el, beleértve a konfliktushelyzeteket is.

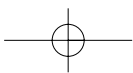
30. Szükségszerű, hogy az EU, a nemzeti kormányzatok, támogatók, valamint a közösségfejlesztő szervezetek és intézmények összehangoltan dolgozzanak együtt annak érdekében, hogy elősegítsék a határokon átívelő és nemzeti szintű összefogást a kisebbségek helyzetét érintő kérdésekben, ugyanakkor a helyi sajátosságokból adódó kihívások megválaszolásában.

További információ:

Garry Craig professzor
Közösségfejlesztők Nemzetközi Egyesülete (IACD)
e-mail: g.craig@hull.ac.uk

Margo Gorman
A Társadalmi Fejlesztés Egyesült Európai Irodája
e-mail: margogorman@eircom.net

Vercseg Ilona
Közösségfejlesztők Egyesülete Magyarország
e-mail: kofe@kkapcsolat.hu

SZOCIÁLIS ÁGAZAT, CIVIL SZFÉRA, ÖNKÉNTESSÉG

Nyitrai Imre

■ A címben szereplő fogalmakról külön-külön számos tanulmányt, értekezést ismerhettünk meg az elmúlt tíz-tizenöt esztendőben. Kialakult a szociális szféra szakmai háttere, széles körben bevezetésre kerültek a gyermekjóléti és felnőttvédelmi szolgáltatások, vagyis többé-kevésbé kialakult a magyarországi szociális háló. Ennek a „hálónak” a legköltségesebb és legkényesebb részét a szolgáltatások, a személyes gondoskodást nyújtó ellátások jelentik.

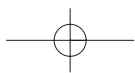
Ezzel párhuzamosan – nagyrészt a rendszerváltás eredményeként – megindult a valódi civil mozgalom. A kezdeti lendület után, sokszor sajnos átpolitizált módon, de folyamatosan bővül a valóban polgári kezdeményezések száma, aktivitása. Egyre többször választják a nonprofit formákat a különféle, többnyire jóléti szolgáltatást végző szervezetek is. A civil szervezetek negyede-harmada már a kezdetek óta szerepet vállalt a szociális, karitatív feladatokból is, s ez a szám is évről-évre bővül.

Tapasztalható viszont egyfajta „kényszer civilség” is, amely során a szociális ellátások megszervezésének költséghatékonyabb megvalósítására állami, önkormányzati szervek hoznak létre „kvázi” civil szervezeteket.¹

Az önkéntes tevékenységről viszont egy kicsit kevesebb szó esett az elmúlt években – amelyen csak csekély mértékben változtatott az a tény, hogy a 2001. esztendőt az önkéntesek nemzetközi évének nyilvánította az Egyesült Nemzetek Szervezete.

A „háttérbe” szorulás egyik magyarázataként szolgálhat, hogy míg a szociális rendszer kialakítása alkotmányos állami kötelezettség, s a civil szerveződések kialakítása is jogalkalmazói rutinná vált, addig a társadalom finomszerkezetének részét képező önkéntesség – szocialista évtizedeket követő – „újraépülése” lassabb folyamat.² Az értékrendünkbe kívülről táplált módon a szegénység kezelését az állami szegénypolitikától, míg pl. a hajléktalanság „kezelését” a rendészeti szervektől vártuk el – kevés alkalom nyílt az egymás iránti, felebaráti odafordulásra, a társadalmi felelősségvállalás személyes átélésére.

A fentiek tükrében a három fogalom összefüggése talán máris egyértelmű: a szociális szerepvállalásban egyre nagyobb terepet nyerő nonprofit szervezetek – éppen civilségükből adódóan – nyújthatják azt a természetes közeget, amely az önkéntes tevékenység legalkalmasabb területeit kézenfekvően kijelölhetik.³

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■■

Mindezek tükrében a társadalom más területeihez mérten nagyobb figyelmet kell fordítanunk arra, hogy miként is alakul az önkéntes munkavégzés helyzete ma Magyarországon, jelesen a szociális ágazaton belül.

A kutatás elindítása, háttere

A magyarországi önkéntességről alkotandó képünkhöz sajnos nagyon sok alapadat hiányzott. Látnunk kellett, hogy még soha, senki nem vizsgálta szociális szféra lehetőségeit és gyakorlatát az önkéntes munka oldaláról. Ezért egy több szálú, alapozó munkát kellett előkészítenünk 2001-ben.⁴

Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen gyakorlati tapasztalatok alakultak ki hazánkban az önkéntesek bevonására, milyen módszereket alkalmaznak az érintett szervezetek, milyen az együttműködés az önkormányzati, állami és civil szféra között az önkéntesség tervezése és szervezése tekintetében.⁵

Másodsorban úgy véltük, hogy egy teljes lefedettségű, országos mintavételezésű vizsgálattal megpróbálunk „sarokszámokat” kapni az önkéntes tevékenységről. Megpróbáljuk felmérni, hogy milyen aktívak a civil szervezetek ezen a területen, milyen formában és milyen feladatokra alkalmaznak önkénteseket, s kik is ők tulajdonképpen.

Ehhez a munkához a szociális minisztérium adatbázisát vettük alapul, abból kiindulva, hogy a szociális területen aktív szervezetek közül a legtöbben az elmúlt években minden bizonnyal pályáztak a minisztériumi lehetőségek között. Ezért először is felállítottunk egy „civil regisztert”, ahol minden – elmúlt években pályázatot benyújtó – szervezet szerepelt. Ezt követően összeállítottunk egy nem túl hosszú, vállalható mértékű energiával kitölthető kérdőívet, majd egy kísérőlevél mellékleteként több mint négyezer címre megküldtük azt. A szűkös költségvetés okán az önkéntes alapon történő kitöltésre és visszajuttatásra szorítkozhattunk, partnereink részéről mégis meglepő aktivitást tapasztalhatunk.

A megkérdezett – s időközben címet nem változtatott – szervezetek közül a lezárás időpontjáig⁶ 718-an küldtek vissza értékelhető kérdőívet, amely tizennyolc százalékos visszajuttatást eredményezett. (Az ilyen esetekben, s a közigazgatásban szokásos nyolc-tíz százalékos eredményhez mérten ez fontos jelzőszám arra, hogy a téma iránt fokozott érdeklődés és érzékenység tapasztalható.)

A kutatás mintájába tehát – nagy valószínűséggel – motivált, elkötelezett szervezetek kerültek be, akiknek van véleményük az önkéntességről, s szinte kivétel nélkül örömmel üdvözölték, hogy a kutatás témájául a szociális ágazatban szerepet vállaló civil szerveződések helyzetét választottuk.

A válaszadó szervezetek

A kutatási mintába igen nagy számban – közel háromnegyed részt – kerültek be olyan szervezetek, amelyek működésüket öt évnél korábban kezdték el (1. ábra). A 3 és 5 év közötti múlttal rendelkezők aránya is 23% volt, így elmondható, hogy zömében a hosszú évek óta működő civilek számoltak be jelentősebb tapasztalatról az önkéntes tevékenység szervezése terén. Nagy valószínűséggel tehát néhány éves tapasztalat szükséges ahhoz, hogy egy-egy szervezet kialakítsa saját módszertanát,

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

körülményeit és szervezési rendszerét az önkéntesek bevonásához, munkájuk beemeléséhez.

1. ábra.

Hipotéziseink között szerepelt az is, hogy a közösségi értékek iránt érzékenyebb, azt nyíltabban vállalók közül kerülnek ki az önkénteseket bevonó szervezetek. Ezt látszik igazolni, hogy a válaszadók harmada (2. ábra) egyesületi – azaz több személy azonos céllal, testületileg létrehozott szervezeti képződményében – formában működik, míg másik harmaduk alapítványként került bejegyzésre.

2. ábra.

Több mint hetven szervezet az egyéb kategóriába sorolta magát – ezek között nagyrészt egyházi háttérű szervezetek, egyházi közösségek állnak.

A nonprofit technikák között fontos szerepet játszanak a különféle, s általában szolgáltatás-centrikus szerződések megléte, illetve hiánya. Vizsgálatunkból kiderül, hogy a válaszadók közül (3. ábra) háromszáz fölött van azok száma, akik önkormányzattal, más civilekkel egyaránt rendelkeznek szerződéses együttműködéssel. Mindössze a válaszadók hat-hét százaléka nyilatkozta, hogy egyáltalán nem rendelkezik szerződéssel – ezek túlnyomó része sajnos az egyházi szervezetek közül került ki.

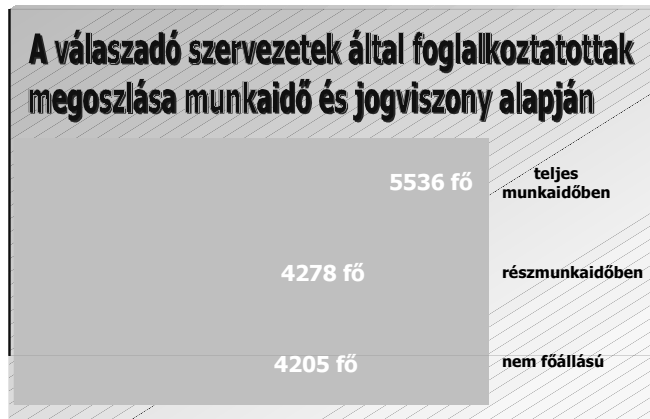

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

3. ábra.

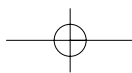
Az együttműködések döntő része az önkormányzatokkal és más civilekkel alakul ki (4. ábra). Ezt a fajta aktivitást a megélhetés szülte – ma még a szociális ágazat finanszírozásának nagy része nem érhető el közvetlenül, csak egy-egy önkormányzati szerződés felhatalmazásával, illetve közvetve a polgármesteri hivatalokon keresztül eljuttatva. Másrészt az is látható, hogy a szervezetek egymás irányába is igen nyitottak, s erejüket, biztonságukat az összefogásban találják meg.

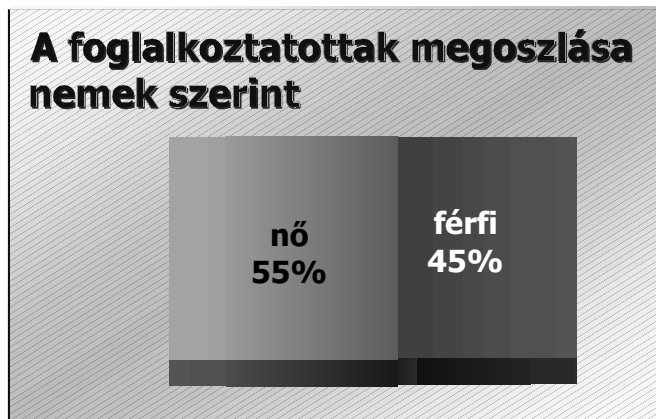
4. ábra.

Kezdeti előfelvetéseink között szerepelt, hogy valószínűleg a választott aktivitási terület, tevékenységi-profil is befolyásolja, hogy kik végeznek munkát önkéntesek bevonásával, s kik használják ki ezt a lehetőséget kevésbé.

Ennek részbeni igazolását mutatja, hogy a legtöbb szervezet a szegényeket, elcsúszottakat, hátrányos helyzetűeket jelölte meg célcsoportként (5. ábra), s második legtöbb említést a közösségi tevékenység szervezése kapta. A közösségi gondozás, a szegények felé fordulás klasszikus formái az önkéntesek bevonásának, s jó területei a szervezhető foglalkoztatásnak.

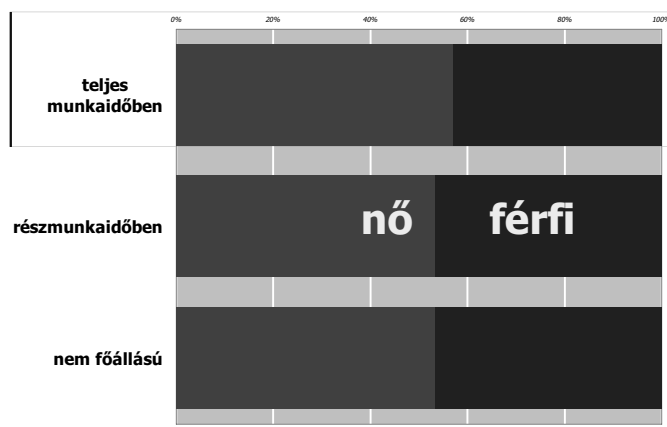
■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

5. ábra.

Kisebb meglepetést okozva a következő csoportba három – társadalmi kirekesztődésben, veszélyeztetettségben lévő – célcsoport került: a fogyatékosok, a rászoruló gyermekek és az idősek.⁷ A társadalmi esélyegyenlőség megteremtésében – az állami szerepvállalás mellett – igen jelentős, sokszor elsődleges szerepet kap az az értékrend, az a miliő, amely az esélyegyenlőség megteremtését támogatja, vagy gátolja. Ennek formálásában a civil szervezeteknek is hatalmas jelentősége van – a legfontosabb közvetítő közeg lehet a „többségi” és az egyenlő esélyekért küzdő csoportok között.

Alacsonyabb említésszámmal, de a lelki gondozás is megjelenik a főbb tevékenységi formák között – itt az önkénteseknek igen nagy szerep juthat. Már csak azért is, mert a legtöbb időt, türelmet, energiát a másik ember mentális támogatása igényli, s ezt a – sokszor más területen dolgozó – önkéntesek többnyire könnyebben, tisztábban és konfliktusmentesebben végezhetik. (A mindennapjaiban is ke-

6. ábra.

mény „nyomás” alatt lévő szociális munkással, gondozóval szemben az önkéntesnek megadatik, hogy tisztábban, kívülről, a „kilépés” lehetőségét bármely pillanat-

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

ban fenntartva kerülhessen közelebb egy-egy esethez. Ezt a sajátos helyzetet számos gondozási folyamatban jól nyomon követhetjük.)

A megkérdezett szervezetekben tizennégyezer fő fölötti számban állnak alkalmazásban fizetett munkatársak, s harmaduk főállásban is innen szerzi jövedelmét, míg négyezer fő fölött van az alkalmanként fizetett személyek száma (6. ábra).

A kutatásunk során gondos figyelmet próbáltunk fordítani a nemek közötti arányok vizsgálatára is. Éppen ezért a foglalkoztatottak nemek szerinti megoszlását is vizsgáltuk, amely alig tér el a foglalkoztatásban álló összes polgárra vonatkozó aránytól: kissé nagyobb számban nők alkotják a civil szervezeteknél állásban lévők csoportját (7. ábra). Arányosítás után sem változik a helyzet: fő- és mellékállásban, illetve rész-munkaidőben azonos arányú férfit és nőt alkalmaznak a válaszadók (8. ábra).

7. ábra.

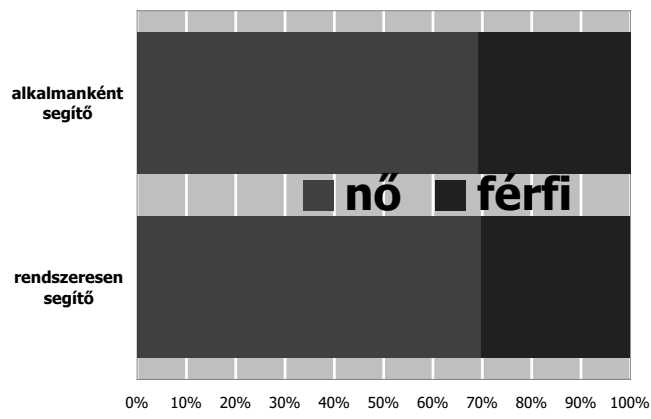

8. ábra.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Az önkéntesekről

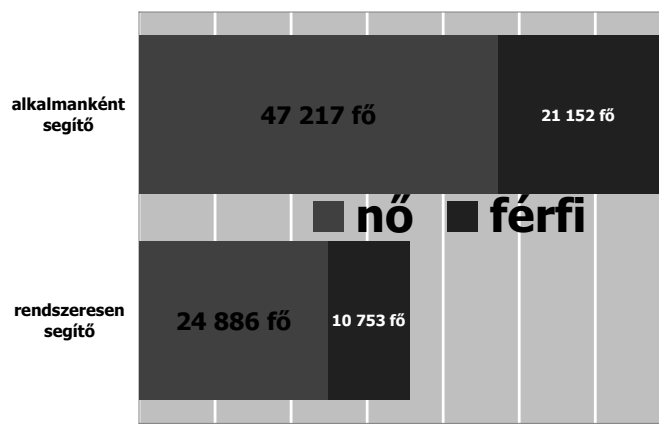
A legtöbb szervezet több mint öt-hat éve foglalkozik önkéntes tevékenység szervezésével, önkéntesek bevonásával.⁸ Viszonylag egyenletes megoszlás mellett, a szervezetek „életkorával” szoros korrelációban adtak választ erre a kérdésünkre (9. ábra).

9. ábra.

A sokéves tapasztalat kialakította azokat a tipikus tevékenységi formákat, amelyben a legjobban be tudják vonni az önkénteseket.

Ennek tükrében bátran kijelenthetjük, hogy korántsem alárendelt, értéktelen munkakörök „jutnak” az önkénteseknek. Legtöbbször szervezési, adminisztratív (irodai) és szakmai (szakismeretet igénylő) feladatot látnak el, s csak kisebb, elenyésző mértékben kell fizikai, vagy egyéb munkát végezniük (10. ábra).

10. ábra.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

Az önkéntességről szóló kutatások némelyike elkészíti az ún. „jellemző önkéntes” profilt, amelyben – a körülményekhez képest – leírást készít arról, hogy kik azok, akik a leginkább részt vállalnak az önkéntes, karitatív munkákból.

Ennek a „profilnak” az egyik – gyakori – eleme, hogy ki milyen rendszerességgel végez(het) ilyen munkát. Ezt egyrészt az igények (kereslet), másrészt a lehetőségek (kínálat) befolyásolják.

Vizsgálatunkban a megkérdezettek arról számoltak be, hogy százezer fő fölötti számban foglalkoztatnak önkénteseket, s harmadukat rendszeresen, míg kétharmadukat alkalmanként segítő szerepkörben (11. ábra).

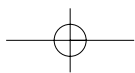
11. ábra.

Csekélyebb számú válasza támaszkodva, de azt is megtudhatjuk, hogy milyen iskolai végzettségek mellett vállalnak munkát az önkéntesek (12. ábra). Szemmel láthatóan kiugróan magas a diplomások száma, több mint az összes érettségivel rendelkező.

12. ábra.

Ez az adat további alátámasztásul szolgál ahhoz a hipotézisünkhöz, hogy az önkéntes munka egyfajta értékválasztáshoz is kötődik.⁹

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

Tovább vizsgálva a kérdéskört láthatjuk, hogy az érintett önkéntesek kétharmada főállással rendelkező, munkában, alkalmazásban álló felnőtt. Ez az arány részben eltér a várt eredményektől, hiszen az önkéntes munka – más, európai példákat ismerve – egyfajta áthidalást is jelenthet a tanulmány megkezdése, elvégzése, illetve a munkába állás, valamint a nem túl idős korban inaktív vá válás időszakában (13. ábra). Nálunk ezzel ellentétesek a tendenciák: csak az önkéntesek negyede inaktív (tanuló, nyugdíjas, munkanélküli).

13. ábra.

A kutatás másik fontos pontja volt, hogy mennyire állja meg a helyét az a kijelentés, hogy az önkéntes tevékenységben résztvevők közül sokan maguk is érintettek, vagyis az adott munka során egyfajta „önsegítésként” is értelmezhető munkájuk.

Erre a kérdésünkre a válaszadók felénél is többen jelezték egyértelműen, hogy az önkéntesek többsége maga is érintett egy-egy programban, amelyben maga is ténykedik (14. ábra). Sok esetben – különösen, hogy negyedrészt szakmai jellegű feladatot látnak el – az önkéntesek „bentragadnak” a szakmában, azaz a megfelelő képzések elnyerése után az adott szakmában – vagy az adott szervezetnél akár – fizetett munkát vállalnak. Erre a fajta szerves „szakmai” beilleszkedésre támaszkodva könnyebben képezhetők és motiválhatók az önkéntesek.

14. ábra.

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■

Ezt alátámasztja, hogy – szinte az előző adattal megegyező mértékben – képzésről is beszámolnak a civilek: az önkéntesek 56%-a részt vehet valamifajta képzésben, többnyire a civilek saját szervezésében (15. ábra).

15. ábra.

A férfiak és a nők az önkéntes tevékenységben

Már az alkalmazásban állókat vizsgálva is kitértünk a férfiak és nők közötti megoszlások vizsgálatára, ám eddig jellemzően eltérő adatot, jelentős különbségeket nem láthattunk.

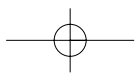
Annál érdekesebb képet kaphatunk viszont, ha az önkéntes feladatot ellátók teljes létszámának nemek közötti viszonyát tekintjük: a teljes létszám 69%-ában találunk hölgyeket az adatokban (16. ábra).¹⁰

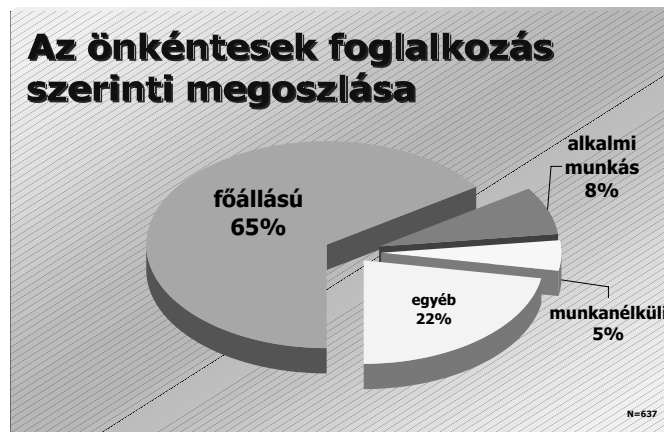
16. ábra.

A segítség, munkavégzés gyakoriságát szemlélve mind abszolút (17. ábra), mind arányosított (18. ábra) értékében vizsgálva nagyobb szerep jut a nőknek, mint a férfiaknak.

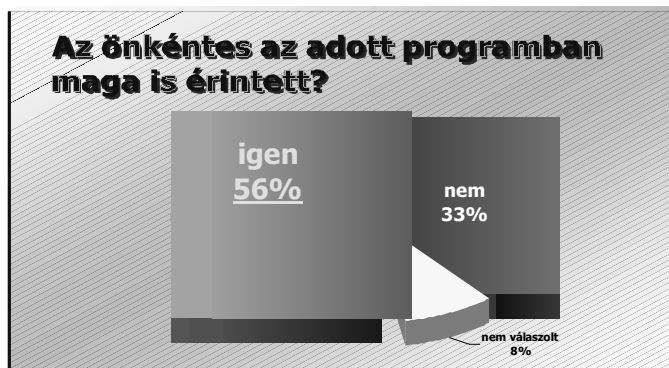
Ennek magyarázatára csak részben szolgál a „főállásban-mellékállásban pénzt kell keresni” modell elterjedtsége, hiszen az önkéntesek foglalkozási csoportok sze-

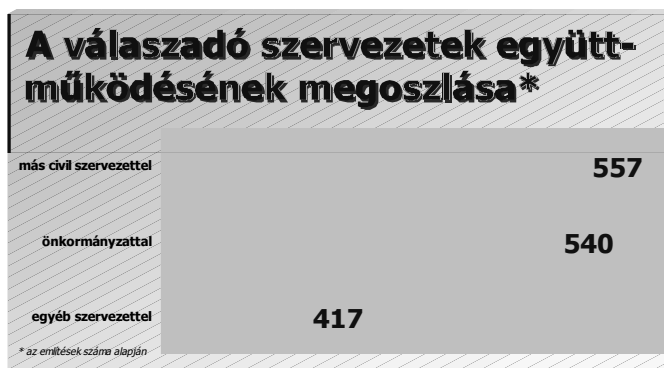
■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

17. ábra.

18. ábra.

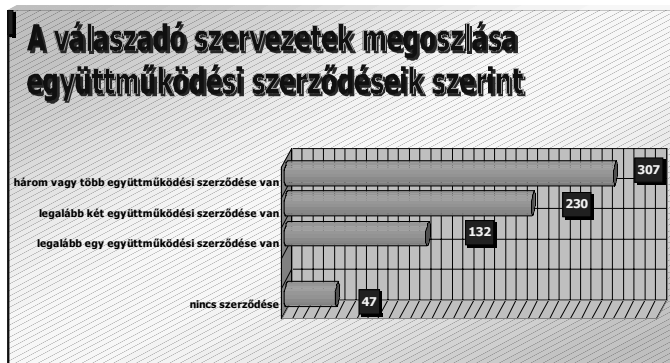

19. ábra.

rinti megoszlása mást mutat. Azt láthatjuk (19. ábra), hogy a nem főállású, illetve nem aktív önkéntesek között ugyanúgy magasabb a nők aránya, mint az aktív keresőknél, vagyis az inaktív férfiak – inaktivitásukból fakadó lazább „időgazdálkodásuk” ellenére – nem lesznek aktívabbak az önkéntességben. Ettől csak az arányosított szá-

KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ■■

20. ábra.

mokat (20. ábra) szemlélve látunk eltérést: az alkalmi munkából élők között a férfiak és nők aránya közelítőleg megfelel a teljes populációban található arányoknak.

Összefoglaló

A kutatás „kemény adatainak” értékelése után azt erősíthetjük meg, hogy az önkéntes tevékenység szervezése, rendszerszerű szemlélete, népszerűsítése és elterjesztése iránt igen nagy érdeklődés mutatkozik a szociális szférában aktív civil szervezetek között.

Komoly szerepet szánnak és értelmes munkát kérnek a civilek az alkalmazott önkéntesektől, s ezt legtöbbször képzéssel segítik is.

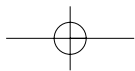
A nők – láthatóan – nagyobb szerepet vállalnak az önkéntes munkavégzés során, s a – zömében látott példák alapján – a főállás betöltése, s valószínűleg a „családi műszak” mellett önkéntes munkát is szívesebben vállalnak.

Zömében diplomás, tanult emberek jelennek meg az „önkéntes profilban”, s ez befolyásolja a jövőbeni feladatainkat is, újfajta kihívást jelentve a módszertan megalkotásakor.

Az önkéntes munkavégzés tipikus területeként a szegények, elesettek helyzetének jobbítása, valamint az adott közösség életének javítása jelenik meg. Ez azt mutatja, hogy a mindenkori hatalom, kormányzat a társadalmi felelősségérzet közvetítő-közegeként a jövőben is – talán egyre nagyobb mértékben – számíthat az önkéntesekre.

Jegyzetek

¹ Azért „kvázi” civil, mert sokszor pusztán csak a szervezeti formája és gazdálkodási módja szerint sorolható a nonprofit szférába. Sok esetben csak a foglalkoztatottak közalkalmazotti (nagyobb terhet jelentő) jogviszonyi formájától kívánt egy-egy ellátás-szervezésre kötelezett fenntartó megszabadulni illetően módon.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

² A „létező szocializmus” igen sokféle formát talált ki a valódi önkéntesség helyett: a kommunista felajánlás, a '80-as évek végéig ismert „kommunista szombat” kötelezettsége éppen az önkéntes jelleget törték keresztbe. (Ezzel párhuzamosan az egyházi karitatív munkát szinte teljesen lehetetlenné tette a szocialista rendszer.) A központilag szervezett, számon kért, megbecsülést és valódi érték-tartalmat nem hordozó akciók után évtizedesenél is nagyobb lemaradást kell felszámolni. A bevésződött attitűdöket csak az értékrend lassú változása befolyásolhatja pozitív irányba.

³ Ez korántsem jelenti az ideális állapotot. Nagyon nagy szükség volna hazánkban is a forprofit és a közsféra nagyobb nyitottságára, befogadó készségére az önkéntes tevékenység tekintetében. Az önkéntes munka presztízsének emelése, elterjesztése, a kereslet és a kínálat találkozási pontjainak kialakítása sokat segíthetne ezen a helyzeten.

⁴ A bemutatott kutatást a Szociális és Családügyi Minisztérium támogatta és rendelte meg.

⁵ A kutatásról megjelent – ám kéziratként, nem forgalmazott – kötetben olvasható tanulmányok nyújtják azt a tapasztalatot, amelyet két helyszínen, egy kisvárosi és szórvány-településsel, valamint egy nagyvárosi, polgáriassultabb környezetben vizsgáltak a megbízott szakértők. Ezt a kötetet a NIOK könyvtárában lehet elérni, fellelni.

⁶ 2001. szeptember 30.

⁷ Kissé meglepett, hogy a szervezetek kevesebb, mint öt százaléka jelezte, hogy a férfiak és nők esélyegyenlőségének kérdésével is foglalkozna.

⁸ Kutatásunk során nem kívántunk teljes definíciót nyújtani az „önkéntesség”, az „önkéntes tevékenység” fogalmakra. Ennek az volt az oka, hogy mi magunk is nyitottan szerettünk volna meglátásokhoz, benyomásokhoz jutni a fogalom leírásának, szociális szférára vetített felfogásának kialakítása során. Éppen ezért okozhat némi meglepetést, hogy nem csekély számban mondták a válaszadók, hogy több mint 22 éve (!) alkalmaznak önkénteseket – ami azt jelenti, hogy a 80-as éveket megelőzően már szerveztek, toboroztak és foglalkoztattak önkénteseket..

⁹ Újfent nem lebecsüléseként a pusztán általános iskolai végzettségű, valamint jelenleg is tanuló nyolcezer önkéntesnek, de a különbségek kiugrónak, s az iskolázottsági – általános – mutatókhoz képest pedig teljesen szignifikánsnak tűnnek.

¹⁰ Ennek megokolására viszonylag közhelyeszerű válaszokat adhatunk: a férfiak munkamegosztásban (jövedelem-termelésben) elfoglalt helye nem teszi lehetővé akkora mértékű önkéntes munka ellátást, mint a nők esetében, illetve a nők sokkal nagyobb érzékenységet mutatnak a társadalmi, kisközöségi problémák és azok megoldása iránt. De ez az adat arra mutat jelzést, hogy sokkal több férfit is meg lehet (kell) szólítani a jövő önkéntes-bevonási módszereinek.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

érvényesítsék az esélyegyenlőség elveit, tegyenek a társadalmi kirekesztés ellen, és vállaljanak aktív szerepet a fenntartható társadalmi fejlődés biztosításában.

Ezeknek a szemléletbeli változásoknak természetesen Magyarországon is érezhető a hatása. Nemcsak azért, mert nálunk is jelen vannak a multinacionális vállalatok, és az uniós követelmények a magyar vállalatokra is érvényesek, hanem azért is, mert a vállalatok társadalmi felelősségének elismerése egyáltalán nincs ellentmondásban az itthoni tradíciókkal. A munkavállalókról való szociális gondoskodás, az általuk alakított kulturális és szabadidős köröknek, valamint a székhelytelepülés hasonló szervezeteinek nyújtott támogatások a II. világháború előtt Magyarországon éppoly elterjedtek voltak, mint a jóval fejlettebb országokban (Kuti, 1998). Ezeket a hagyományokat történetesen az államszocializmus is tiszteletben tartotta, sőt, bizonyos értelemben még tovább is fejlesztette (Jagasics, 2001). Mindez nem múlt el nyomtalanul; a vállalati magatartásra máig is hatással van, annál is inkább, mert a rendszerváltás időszakában számos munkahelyi szociális és kulturális intézményt alapítvánnyá vagy egyesületté szerveztek át. A nonprofit szektorra vonatkozó statisztikai adatok (Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1996 és 2002 között megjelent kötetek) a vállalati adományok folyamatos növekedését mutatják.

Indokolt tehát részletesebben is elemezni a vállalatok adományozói magatartását, feltárni a civil szférának nyújtott támogatások körülményeit és indítékait. Az ilyen elemzések empirikus megalapozását szolgálja az a felmérés, amelynek eredményeit ez a tanulmány összefoglalja.

Kérdések és feltevések

Mindenek előtt szükségesnek látszik leszögezni, hogy a Nonprofit Kutatócsoport által 2004. tavaszán elvégzett vizsgálat nem versenytársa és nem alternatívája a nonprofit szervezetek teljes körű megkérdezésén alapuló statisztikai megfigyelésnek. A KSH adatai (amikor 2005. első félévében hozzáférhetővé válnak) a miénknél pontosabb becslést adnak majd a nonprofit szervezetekhez eljutó vállalati támogatások összegéről és tevékenységi megoszlásáról. Ugyanakkor a statisztika semmit nem árul el az „adományozói oldalról”. Nem derül ki belőle, hogy a nonprofit szervezetek bevételei között vállalati támogatásként regisztrált összegek a cégek szűkebb vagy tágabb körétől, a nagyobb vagy a kisebb, a fővárosi vagy a vidéki, a falusi vagy a városi, a hazai vagy a külföldi tulajdonú vállalkozásoktól érkeznek-e; még kevésbé az, hogy milyen megfontolások alakítják az üzleti szféra támogatási döntéseit.

A vállalatok reprezentatív mintavételen alapuló vizsgálata² éppen ez utóbbi kérdések megválaszolására ad lehetőséget. Ennek megfelelően az általunk elemzett két legfontosabb kérdéskör a következő:

Mennyire elterjedt Magyarországon a vállalati jótékonykodás? Milyen a vállalatok tényleges adományozói magatartása? Mi jellemzi a támogatást nyújtó és az attól elzárkózó vállalkozásokat?

Milyen célok, értékek és indítékok vannak hatással ennek a magatartásnak az alakulására? Milyen szorosak és mennyire civilizáltak a kapcsolatok a potenciális adományozók és a támogatást keresők között?

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

A szakirodalomból leszűrhető tanulságok és az előzetes tájékozódás során szerzett ismeretek alapján megfogalmazható néhány előzetes feltevés, ellenőrzésre váró hipotézis. Ezek a következők:

1. A magyar vállalatok jelentékeny része hajlandó arra, hogy pénzbeli és/vagy természetbeni támogatással segítse a nonprofit szervezeteket.

2. Támogatási döntéseik során a vállalatok mérlegelik a kérelmezők általános reputációját, jóhírért, az ajánlott program minőségét, valamint a hatékony és sikeres megvalósítás valószínűségét. Minél nagyobb egy vállalat, annál valószínűbb, hogy a jótékonyági programokkal kapcsolatban is megfogalmazódik a professzionális végrehajtás követelménye, bár a támogatások elosztásában azért a nem bürokratikus, illetve a személyi tényezők, sőt még a véletlenek is nagy szerepet játszhatnak.

3. A vállalat első számú vezetőjének (tulajdonosnak, ügyvezető igazgatónak) számottevő befolyása van a támogatáspolitikák alakítására. Minél kisebb a vállalat, annál valószínűbb, hogy maguknak a segítségben részesített nonprofit szervezeteknek a kiválasztását is a vezetők személyes preferenciái határozzák meg.

4. A vállalati döntéshozók indítékai mutatnak bizonyos rokonságot az egyéni adományozók motivációjával. Ugyanakkor a piaci szférában dolgozó vezetők értékrendje különbözhet is az átlagemberétől. Számukra valószínűleg fontosabb a racionális viselkedés és a formai követelmények betartása, mint az egyéni adományozók esetében.

5. A vállalatok adományozási prioritásai általában függenek az adott cég tevékenységétől. Konkrét célcsoport híján, a fogyasztói piac felé orientált vállalatok valószínűleg olyan nonprofit szervezetek felé irányítják támogatásaikat, amelyek rendezvényeik (például fesztiválok, könnyűzenei koncertek, sportversenyek stb.) jóvoltából széles tömegeket érnek el, s így a támogatóként való megjelenés növeli a cég és/vagy a márka ismertségét.

6. Kevésbé direkt kapcsolat feltételezhető a piaci érdek és a támogatási tevékenység között azokban az esetekben, amikor a cég számára a tekintélynek és megbízhatóságnak kiemelkedő jelentősége van az ügyfelek megszerzésében és megtartásában (például bankok, biztosítók), valamint akkor is, ha a vállalat valami okból megrendült presztízsének helyreállítására törekszik. A presztízsnövelő adományozás célcsoportját valószínűleg nem a populáris rendezvények alkotják, hanem inkább a magas kultúra és a tudományos kutatás területén működő nonprofit szervezetek. A támogató ilyenkor ritkán számít közvetlen megtérülésre, bár korántsem kizárt, hogy ami rövid távon mecenatúráként jelenik meg (például kortárs képzőművészeti tárgyak megvásárlása), az hosszabb távon kiváló befektetésnek bizonyul, vagy például a tudományos kutatások rövid távon az adományozó erkölcsi tőkéjét növelő támogatása – némi áttétellel – a későbbiekben anyagi előnyökhöz is vezet.

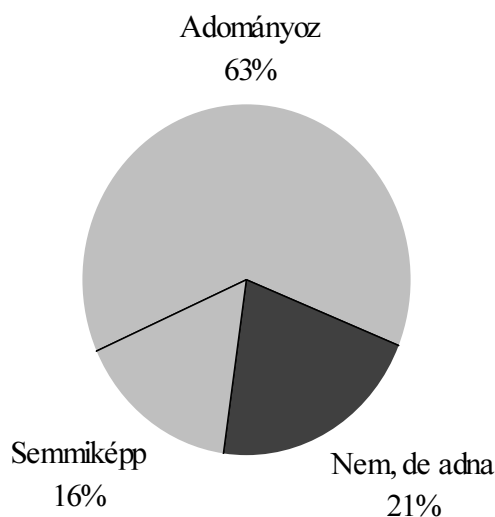
7. A szűkebb környezet (székhelytelepülés, kistérség) segítségét célzó vállalati adományok feltehetőleg gyakoribbak azoknál a cégeknél, amelyek kisebb településeken működnek. Minél jobban átlátható helyi közösségbe ágyazódik be egy vállalat, annál kevésbé lehet közömbös számára, hogy ez a környezet milyen: akadályozza-e vagy segíti a tevékenységét; kedvező vagy kedvezőtlen feltételeket teremt-e a működéséhez; vonzó életlehetőségeket kínál-e a vezetőinek és munkavállalóinak, vagy megnehezíti mindennapjaikat.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Ezeknek a feltevéseknek a megerősítése vagy cáfolata – reményeink szerint – fontos támpontokat adhat ahhoz, hogy a vállalati támogatók és a segítségre szoruló civil szervezetek jobban megértsék egymást, tudatosabban és sikeresebben fejlesszék kapcsolataikat.

A vállalatok adományozási hajlandósága

2003-ban a magyar vállalatok közel kétharmada vallotta magát adományozónak³ (1. ábra). 16 százalékuk mondta azt, hogy nem támogatott és semmiképp nem is támogatna nonprofit szervezeteket. A vállalatok egyötöde nem nyújtott ugyan támogatást, de nem zárta ki, hogy a későbbiekben valamilyen módon bekapcsolódjon a jótékonykodásba.⁴

1. ábra.

A vállalatok megoszlása adományozási hajlandóságuk szerint

Legnagyobb arányban, közel négyötöd részben az igazi (1 milliárd Ft-nál magasabb árbevétellel dolgozó) nagyvállalatok támogatták a nonprofit szervezeteket.⁵ Az átlagostól jócskán elmaradt ugyanakkor a kisebb (20 millió Ft-ot meg nem haladó forgalmú) vállalkozások támogatási aktivitása. Körükben a támogatók aránya mindössze 56 százalék volt, s közel egyötödük a jövőre nézve is kizárta a jótékonykodás lehetőségét (1. táblázat).

Ezek az eredmények figyelemreméltó párhuzamosságot mutattak annak a korábbi kutatásnak a megállapításaival, amelyet Zsolnai László (1997a, 1997b) és munkatársai bonyolítottak le a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem „Versenyben a világgal” programjának keretében. E felmérés adataiból az derült ki, hogy a megkérdezett nagyvállalatok körülbelül négyötöde költött jótékonyági célokra. Ez az arányszám szinte tökéletesen megegyezik azzal a 77,7 százalékos aránnyal, amelyet az 1 milliárd Ft-nál magasabb árbevétellel rendelkező vállalatok körében mértünk.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■

Vállalati jellemzők	Adományozott	Később adományozna	Semmiképp nem adományozna	Összesen
<i>Vállalatmagnság (árbevétel-kategóriák)</i>				
20 millió Ft alatt	56,4	24,8	18,8	100,0
20 milliótól 1 milliárd Ft-ig	72,5	15,1	12,4	100,0
1 milliárd Ft felett	77,7	8,6	13,7	100,0
<i>Gazdálkodási forma</i>				
Részvénytársaság	80,5	10,3	9,2	100,0
Korlátolt felelősségű társaság	62,2	21,1	16,7	100,0
Egyéb jogi személy vállalat	84,2	10,3	5,5	100,0
<i>Településtípus</i>				
Budapest	61,8	21,1	17,1	100,0
Város	63,2	19,9	16,9	100,0
Község	67,4	21,1	11,5	100,0
<i>Tulajdonosi szerkezet</i>				
Állami tulajdon	69,6	11,7	18,7	100,0
Belföldi magánszemély tulajdona	62,8	21,3	15,9	100,0
Belföldi társaság tulajdona	74,0	18,2	7,8	100,0
Külföldi tulajdon	41,9	12,4	45,7	100,0
Vegyes tulajdon	64,1	22,4	13,5	100,0

1. táblázat.

A vállalatok adományozási hajlandósága területi és szervezeti jellemzők szerint, %

Az adományozási hajlandóság településtípusok közötti különbségei részben megfeleltek a várakozásainknak, részben azonban meglepetést tartogattak. A községekben működő vállalkozások – előzetes feltevéseinkkel összhangban – lényegesen nagyobb arányban támogatták a nonprofit szervezeteket, mint a városi és különösen a fővárosi székhelyű vállalatok. Alig több mint egytizedük zárkózott el teljesen a jótékonykodástól. (Ugyanez az arány a városi cégeknél 17 százalék volt.)

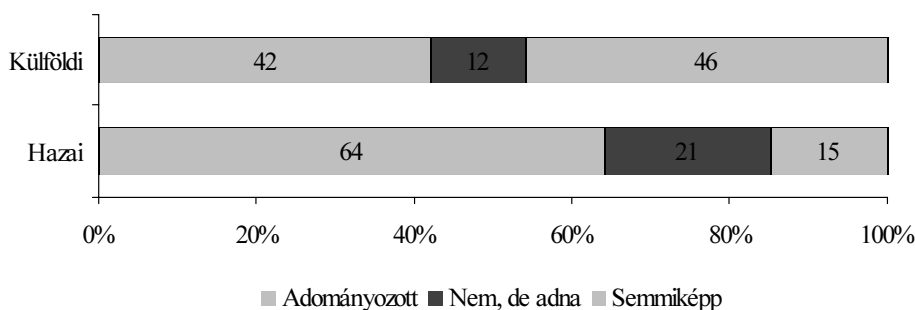
A magyarázat kézenfekvő. A helyi közösséggel való szoros együttélés nyilvánvalóan együtt jár a gondok közvetlen átélésével és a problémák megoldásáért érzett felelősséggel. A kapcsolati háló bizonyára erősebb, a civil szervezetek és vezetőik feltehetőleg ismertebbek, a nyújtott támogatások felhasználása is jobban áttekinthető, mint a nagyobb településeken. A helyi cégek vezetői nagy valószínűséggel személyesen és családjukon keresztül is kapcsolódnak az iskolai alapítványokhoz, a szabadidős és kulturális egyesületekhez. Aligha kerülhetik el, hogy az utóbbi években egyre nagyobb számban létrejövő falufejlesztő alapítványokban, falusi turizmust elősegítő egyesületekben, polgárőrségekben és egyéb, a bővülő pályázati lehetőségek kihasználására létrehozott civil kezdeményezésekben szerepet vállaljanak. Ez utóbbiak támogatásához számos esetben gazdasági érdekeik is fűződnek.

Mindennek lényegében az ellenkezője érvényes a fővárosban, ahol a gazdasági és a társadalmi szerepkörök sokkal inkább szétválnak, a kapcsolatok lazábbak, s így a támogatási tevékenység is sokkal személytelenebb. Természetesnek tekinthetjük, hogy a városi székhelyű cégek ebből a szempontból valahol „félúton” vannak a budapesti és a falusi vállalatok között.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Az előbbiektől aligha függetlenek azok az előzetes feltevéseinkkel merőben el-
lentétes arányszámok, amelyek a tulajdonosi szerkezet adományozási hajlandóság-
ra gyakorolt hatását mutatják. A közvélekedésben kimondva-kimondatlanul, de
szilárdan jelen van az az előítélet, mely szerint a „vadkapitalizmus” körülményei
között újonnan létrejövő magyar vállalkozói rétegnek kisebb gondja is nagyobb a
jótékonykodásnál.⁶ A közösségi, szolidaritási elven alapuló szemlélet, a felelősség-
teljes támogatói magatartás sokkal inkább elvárható azoktól a külföldi vállalkozá-
soktól, amelyeknek – a fejlett világ kiegyensúlyozottabb fejlődési pályáit járva – több
módjuk volt az adományozói kultúra kifejlesztésére.

Felmérésünk eredményei mindkét feltevést csattanósan cáfolják (2. ábra). A
hazai vállalkozások között éppen másfélszeres az adományozók aránya, mint a
külföldi cégek körében. Mi több, ez utóbbiak közel fele nemcsak hogy 2003-ban
nem adományozott, de a jövőben sem nyújtana támogatást. Ez a teljes elzárkózás
a hazai tulajdonú vállalatoknak csak 15 százalékát jellemzi.

2. ábra.

Adományozási hajlandóság a hazai és a külföldi tulajdonú vállalatok körében

A magyarázat valószínűleg rendkívül egyszerű. A közvéleményben kialakult
képet néhány magas összegeket adományozó multinacionális vállalat nagy publici-
tást kapó, igényes, koncepciózus támogatási tevékenysége⁷ befolyásolja. Mögöttük
azonban háttérben marad egy sor olyan külföldi cég, amelynek nincs apparátusa a
beérkező kérelmek elbírálásához, a felhasználás ellenőrzéséhez és a végrehajtott
programok határfokának méréséhez. A távolság, a társadalmi-kulturális kötődések
hiánya, a bizalmatlanság és a nyelvi nehézségek mind-mind szerepet játszhatnak
abban, hogy e cégek tulajdonosai vonakodnak a magyarországi jótékonykodástól.

A nem adományozó vállalatokkal folytatott interjúkból származó következő
szemelvények jól mutatják, hogy ez a tulajdonosi attitűd a hazai ügyvezetők egy
részében erős ellenérzéseket kelt. Számukra valószínűleg napi frusztráció forrása,
hogy a tulajdonos utasítására mereven el kell zárkózniuk a helyi civil szervezetek
programjainak és működésének támogatásától. Ez a feszültség a „miért nem?”
kérdésre adott alábbi válaszokból könnyen kiérezhető:

Tulajdonosváltás után a külföldi tulajdonosok nem költenek erre.

Nagyon messze van a tulajdonos, a helyi viszonyok nem érdeklik.

Multi cég leányvállalata. Az anyacég nem támogatja az itteni adakozásokat.

A külföldi tulaj nem engedi.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

Ezek a válaszok azt sugallják, hogy a külföldi vállalkozások egy része még nem illeszkedett be a magyarországi társadalmi környezetbe, inkább viselkedik előkelő idegenként, mint felelős társadalmi szereplőként. Ennek a közvéleményre gyakorolt hatásait a médiában egyelőre ellensúlyozzák a komoly adományozási tevékenységet végző külföldi nagyvállalatokról szóló híradások; anyagi szempontból pedig az utóbbiak által nyújtott támogatások magas összege bőven „kiköszörüli a csorbát”. A jelenség ennek ellenére aligha értelmezhető máshogy, mint olyan problémaként, amelyre az érintetteknek saját jól felfogott érdekükben is előbb vagy utóbb megoldást kellene találniuk.

Miért nem ad, aki nem ad?

A „miért nem?” kérdésre kapott válaszok (2. táblázat) azonban korántsem csak a külföldi vállalatok számára kínálnak megfontolásra érdemes tanulságokat. Éppen ellenkezőleg, döntő többségük olyan belső problémákra hívja fel a figyelmet, amelyekkel a hazai nonprofit és üzleti szervezeteknek kell megbirkózniuk.

Ok	Megoszlás, %
A vállalat pénzügyi helyzete nem engedi meg az adományozást	61,7
A tulajdonos vagy a menedzsment elvi okokból elzárkózik a támogatástól	10,4
A kérelmezők iránti bizalomhiány, rossz tapasztalat, zavarbaejtően sok kérelem	8,2
A vállalat más szintű vagy más típusú támogatásokat nyújt	7,9
Átmeneti gazdasági/szervezeti ok (például új a cég, beruházás, átszervezés zajlik)	6,2
A vállalat nem kapott támogatási kérelmet	5,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

2. táblázat.

A támogatást nem nyújtó vállalatok megoszlása az adományozástól való tartózkodás oka szerint

Összességében akár biztatónak is tekinthetjük, hogy a nem adományozó vállalatok 62 százaléka anyagi okokkal (a piac pangásával, a megrendelések csökkenésével, a cég csődközeli helyzetével stb.) magyarázta a támogatások elmaradását. További 6-6 százalék átmeneti okokra (beruházásokra, átszervezésekre stb.), illetve arra hivatkozott, hogy 2003-ban egyáltalán nem kapott nonprofit szervezetektől kérelmeket. 8 százalék volt azoknak a válaszadóknak az aránya, akik azt mondták, hogy cégük közvetlenül nem támogat ugyan civil szervezeteket, de valamilyen más módon folyik náluk jótékonykodás. (Ez a „más mód” leggyakrabban azt jelentette, hogy a vállalat tulajdonosai, menedzserei és/vagy alkalmazottai magánemberként adományoztak, de ide soroltuk azokat az eseteket is, amikor a támogatáspolitikai döntéseket távoli vállalati központokban, a helyiek tudta és megkérdése nélkül hozták meg.)

Elvi okokból a vállalatok körülbelül egytizede mondott nemet a beérkező kérelmekre, ezen belül 9 százalék egyszerűen a jótékonykodás gondolatát utasította el, s egy százaléknyi hivatkozott arra, hogy a szociális gondok megoldása az állam feladata lenne. Az indoklásnak sokszor igen erős volt az érzelmi és indulati töltése:

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Ezért a pénzért megdolgoztunk, és más se kunyeráljon, mindenkinek annyi legyen amennyiért megdolgozott!

Minket senki nem támogatott, amikor szükségünk volt rá, ezért mi sem támogatunk senkit. Az adótörvények különben sem teszik ezt lehetővé, nem gazdaságos az adományozás.

Nem bízom az emberekben, sok a szélhámos. Az adónkból az államnak kellene olyan helyre adni, ahol nagy szükség van rá.

A fenti szemelvényekkel kapcsolatban fontosnak látszik megjegyezni, hogy az újsütetű vállalkozóknak tulajdonított önzésre és érzéketlenségre az általunk megkérdezettek körében igen kevés példát találtunk. Még az adományozás gondolatát indulatosan elutasítók jelentős részéről is az derült ki, hogy sebzett, régi sérelmek nyomait hordozó, napi gondokkal küszködő emberek. Megfogalmazásaik azt mutatják, hogy lelkiismeretükkel talán nem is olyan könnyű elszámolniuk a rászoruló kéréseik visszautasításakor.

Szintén figyelemre méltó, hogy az állami szerepvállalás számonkérése nem feltétlenül jár együtt az adományozás megtagadásával. A támogató cégek körében (ahol pedig a „miért nem?” kérdését értelemszerűen nem tettük fel) szintén számos megkérdezett spontán módon jelezte, mennyire sajnálatosnak és szégyenletesnek tartja, hogy ennyi adománnyra van szükség, s az állam az elemi szociálpolitikai feladatok megoldásának anyagi fedezetét sem biztosítja. Az adománykereső civil szervezetek szempontjából ez azt jelenti, hogy még a jótékonyági megoldásokat elvi okokból ellenző vállalatok meggyőzése sem teljesen reménytelen próbálkozás.

Még fontosabbak a gyakorlatban dolgozók számára azok a zavarról és bizalmatlanságról tanúskodó, sokszor sajnos rossz tapasztalatokon alapuló bírálatok, amelyeket interjúalanyaink magukról a nonprofit szervezetekről és adománygyűjtési módszereikről, magatartásuk civilizálatlanságáról fogalmaztak meg:

Mert előző évben becsaptak minket.

A bíróságot jártuk miatta; akit támogattunk, egy szélhámos volt.

Az adományt kérők nem értnek az adományozáshoz, kiábrándító a butaságuk, hozzá nem értésük.

Rengetegen vannak, erőszakosak.

Nyűgössé vált, már zaklatásnak érezzük. Sok a megkeresés, és ellenőrizhetetlen!

A végén már nem tudtunk szelektálni, annyian kerestek, hogy adjunk támogatást.

Külön emberre lenne szükség ahhoz, hogy ezeket az ügyeket kezelje, de ezt nem engedhetjük meg magunknak.

Különösen fontosnak látszik, hogy az adományozó vállalatok a jelek szerint nincsenek sokkal jobb véleménnyel a nonprofit szervezetekről és támogatósszerző kampányaikról, mint a nem adományozók. Az általuk spontán megfogalmazott bíráló megjegyzések arra figyelmeztetnek, hogy a hazai adománygyűjtés fejlődése valószínűleg fordulóponthoz érkezett, vagy legalábbis nem lehet messze az az idő, amikor az extenzív növekedés lehetőségei elfogynak, és radikális minőségi változtatásokra lesz szükség.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■

A civil kezdeményezésű adománygyűjtés a kilencvenes évek elején Magyarországon majdhogynem a nulláról indult. Azóta intenzív tanulási és professzionizálódási folyamat zajlott le. A kézikönyvek egész sora (Adirondack, 1999; Bódi, 1999; Csizmár és Nemoda, 2001; Mit érdemes tudni..., 2003; Mura-Mészáros és Papszt, 2003; Sátor és Kapás, 1999; Smith és szerzőtársai, 1997; Török, 1995) látja el útmutatással és gyakorlati tanácsokkal a támogatási piac szereplőit. Egyetemi és főiskolai kurzusokon, hosszabb-rövidebb tréningeken tanítják az adományszerzéshez és pályázatíráshoz szükséges ismereteket. Egymást érik az adománygyűjtő kampányok. Ezek egy részét ma már jól képzett, a nonprofit és a reklámszakmában egyaránt járatos szervezők, menedzserek irányítják.

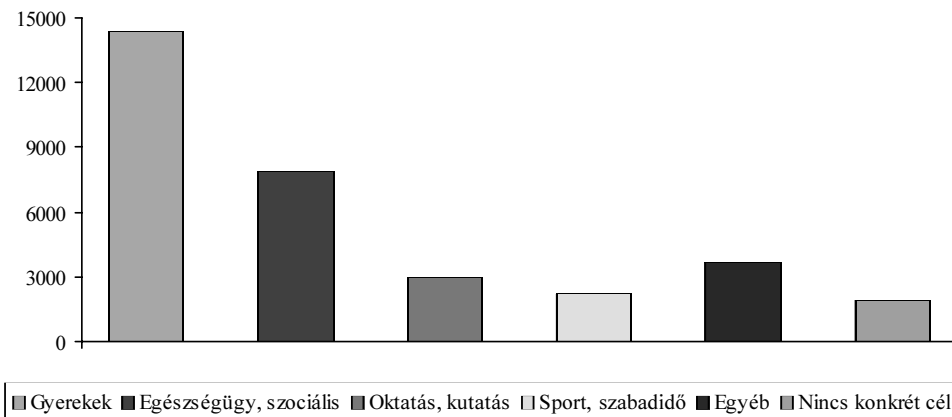
Ami továbbra is hiányzik (ezt interjúalanyaink is nagyon világosan kifejezésre juttatták), az

- a támogatást kérők megbízhatóságának, hitelességének garantálása;
- az adományszerzés etikai normáinak lefektetése;
- a betartásukhoz szükséges szabályozási, szervezeti, infrastrukturális feltételek megteremtése.

Ezeknek a lépéseknek a megtétele elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a nonprofit szektor továbbra is számíthasson a vállalati és a magánadományozók, illetve a személyi jövedelemadó 1 százalékáról rendelkező állampolgárok (remélhetőleg növekvő) támogatására.

Mire adna, aki adna?

Mint a korábbiakban már említettük, a 2003-ban nem adományozó vállalatok több mint fele úgy nyilatkozott, hogy a későbbiekben hajlandó lenne a nonprofit szervezetek támogatására. Ezek döntő többsége azt a célcsoportot, tevékenységi területet is megjelölte, amelyre adományait legszívesebben irányítaná (3. ábra).

3. ábra.

A későbbi adományozásra hajlandó vállalatok száma támogatási céljaik szerint

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Több mint 40 százalékuk a gyerekek (ezen belül valamelyest nagyobb arányban a beteg gyerekek) támogatását tekintette olyan célnak, amelynek érdekében anyagi áldozatokra is hajlandó volna. További egynegyedük számára az egészségügyi és a szociális ellátás (ezen belül inkább az egészségügy) jelentette azt a területet, amelyet a későbbiekben támogatnának. Az oktatást és a sportot már viszonylag kevés, a nonprofit szervezetek többi tevékenységi területét (a település- és gazdaságfejlesztést, környezetvédelmet, kultúrát, jogvédelmet stb.) pedig elenyésző számú vállalat említette. Némileg meglepő, hogy a szakmai és gazdasági érdekképviselőt ebben a körben „egyetlen szavazatot sem kapott”.

Ezek a célmegjelölések feltűnő párhuzamosságot mutatnak annak a felvételnek (Vajda-Kuti, 2000) az eredményeivel, amelynek során a lakosság 1 százalékos felajánlásokkal kapcsolatos attitűdjét és magatartását vizsgáltuk. Úgy tűnik, hogy a jelenleg még nem adományozó vállalatok vezetői és menedzserei nem annyira vállalatuk szempontjából gondolták végig a támogatáspolitikai lehetőségeit, hanem inkább „magánemberként”. Valószínűsíthető, hogy a cégükhöz beérkező támogatási kérelmekre is hasonló módon reagálnak.

Ebből az következik, hogy vállalatuk az adományozóvá válás első lépését feltehetően a hagyományos jótékonyág mintáit követve teszi majd meg. A támogatást kereső nonprofit szervezetek közül tehát elsősorban azok számíthatnak ennek a vállalati körnek a támogatására, amelyek a filantrópia hagyományos területein működnek, s főleg akkor, ha benyújtott kérelmeikben a gyermekek érdekében végzett munkájukra helyezik a hangsúlyt.

Biztató jelnek tekinthetjük, hogy a ma még nem adományozó vállalatok mintegy egyötöde meg tudott nevezni olyan nonprofit szervezetet, amelyet szívesen támogatna. Különösen sokan említették közülük a nagynevű gyermekintézmények és kórházak alapítványait, a konkrét betegségek gyógyítását célzó nonprofit szervezeteket, valamint a Vöröskeresztet, a Máltai Szeretetszolgálatot és az SOS Gyermekfalut. Ugyanakkor számos kisebb, nyilvánvalóan a vállalat székhelytelepüléséhez kötődő egyesület és alapítvány neve is felmerült.

A konkrét szervezet megnevezésére nem vállalkozó megkérdezettek egy része körvonalazta, hogy milyen is legyen a leendő támogatott. Közülük legtöbben a számukra jól ismert, lehetőleg helyi szervezetek között kívánják megtalálni civil partnereiket. Követelményként említették még a támogatásra aspiráló szervezet megbízhatóságát és politikamentességét⁸ is.

A megfogalmazott támogatási célokkal összhangban álltak azok a válaszok is, amelyeket arra a kérdésre kaptunk, hogy milyen feltételek teljesülésére lenne szükség a kedvező támogatási döntéshez.

Milyen feltételekkel támogatnának a ma még nem adományozók?

A 2003-ban nem, de a jövőben esetleg adományozó vállalatok közel háromnegyede nem kötötte a nonprofit szervezetek által teljesítendő feltételekhez a majdani támogatást (3. táblázat). 12 százalékuk semmilyen feltételt nem fogalmazott meg, 61 százalékuk pedig csupán saját gazdasági helyzetének javulását nevezte meg olyan körülményként, amely hatással lesz támogatói tevékenységének alakulására.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

Feltétel	Megoszlás, %
A vállalat pénzügyi helyzetének javulása	60,9
A támogatást kérő szervezetek átláthatósága, a pénzfelhasználás ellenőrizhetősége	18,2
Az adományozás adókedvezményeinek növekedése	3,6
Jó színvonalú, támogatásra érdemes célokat megjelölő kérelmek beérkezése	2,9
A vállalat jóhírének növelésére alkalmas támogatási lehetőségek	2,7
A vállalat semmilyen feltételt nem szab	11,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

3. táblázat.

A jövőbeni támogatás feltételei a ma még nem adományozó vállalatok körében

A vállalatok közel egyötöde változatos formákban utalt arra, hogy támogatói hajlandóságát számottevően fogja befolyásolni a kérelmező nonprofit szervezetek gazdálkodásának átláthatósága és az adományozott összeg felhasználásának nyomon követhetősége:

*Biztosított legyen az átláthatóság, ne tudják becsapni a vállalkozókat!
Fontos, hogy a támogatott megbízható legyen, a vállalat ismerje a tevékenységét, belelásson az ügyeibe.*

Részletes leírást várunk a kért támogatásról, annak céljáról, eredményéről, a program megvalósulásáról, és hogy kiknek segítenek ezáltal.

A kérelmező pontosan határozza meg, hogy mire kér adományt; legyen rá „garancia” hogy a pénz jó helyre kerül, visszajelzés legyen a kapott adományról.

Többet szeretnénk tudni az adományozott összeg felhasználásáról, vagy valamiféle igazolást arról, amire elköltötték a pénzt.

Fontos, hogy a kérelmező alapítvány bejegyzett legyen, többet lehessen tudni a tevékenységéről, gazdasági múltjáról, kapcsolatrendszeréről, céljairól.

Tökéletes leinformálhatóság kellene, adatbázis, alapítványokat nyilvántartó forrás, mert sok a megkeresés, és már bizalmatlanok vagyunk.

Egyaránt 3 százalék körüli volt a vállalatok három további csoportjának az aránya. Közülük az első a támogatások adókedvezményeinek növekedésétől tenné függővé későbbi adományozói tevékenységét, sőt azt az igényt is megfogalmazta, hogy a vállalatok számára is dolgozzanak ki az 1 százalékos szja felajánlásokékozhasonló rendszert.⁹

Az adóból jobban le lehessen írni az adományt!

Ösztönzőleg hatna, ha az adóból leírható lenne az adomány, tehát ha például olyasmi keret lenne, mint a magánszemélyek 1%-a.

A második csoport egyszerűen értelmes, jó célok megjelölését és a civilizált megkeresést várná el a kérelmezőktől, a harmadik viszont arra is igényt tart, hogy a támogatásra ajánlott programok reklámértékkel bírjanak, hozzájáruljanak a vállalat jóhírének, presztízsének növekedéséhez.

Értelmes legyen a cél és meggyőző a megkeresés!

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Valamifajta reklámértéket mindenképpen elvárunk a támogatottól, viszontszolgáltatást szeretnénk. Akkor támogatnánk, ha ez kölcsönösen előnyös. A mi cégünknek is legyen haszna belőle!

Fontos, hogy a cég neve megjelenjen bizonyos helyeken – reklámérték.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy – a már most is adományozó közel kétharmadon túl – a vállalatok további egyötöde viszonylag könnyen megnyerhető lenne a nonprofit szervezetek támogatásának. Ahhoz azonban, hogy az ilyen törekvések sikerrel járjanak nemcsak az adományszerzés stratégiáján és technikáin kell sokat javítani, hanem a vállalati motivációk és magatartási minták megismerésére is szükség van. Ebben segíthet a már ma is adományozó cégek támogatási tevékenységének részletesebb elemzése.

Kik azok az adományozók, és milyen támogatásokat osztanak?

Mint a korábbiakban már kimutattuk (1. táblázat), a vállalati adományozók nagyobb valószínűséggel kerülnek ki

- a nagy-, mint a kisvállalatok;
- a belföldi, mint a külföldi tulajdonú cégek;
- a vidéki, mint a fővárosi vállalkozások közül.

A játékonysági hajlandóság pusztán tényén túl azt is érdemes azonban megvizsgálunk, hogy az adományozók csoportján belül milyen a különböző típusú vállalatok számbeli és pénzügyi súlya (4. táblázat).

Vállalati jellemzők	A vállalatok számának A pénzadományok összegének megoszlása, %	
	<i>Vállalatmagnyság (árbevétel - kategóriák)</i>	
20 millió Ft alatt	52,2	19,9
20 milliótól 1 milliárd Ft-ig	44,5	35,4
1 milliárd Ft fölött	3,3	44,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>Tulajdonosi szerkezet</i>		
Belföldi tulajdonú vállalatok	97,6	71,1
Külföldi tulajdonú vállalatok	2,4	28,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>Vállalati székhely</i>		
Főváros	40,8	62,3
Vidék	59,2	37,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

4. táblázat.

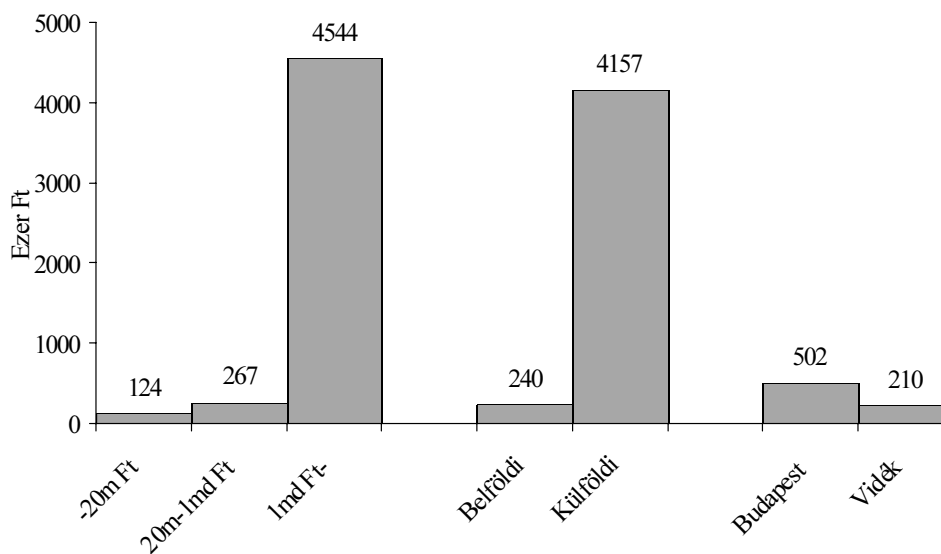
Az adományozó vállalatok és az általuk nyújtott pénztámogatások megoszlása vállalatméret, tulajdonosi szerkezet és területi elhelyezkedés szerint

Adataink azt mutatják, hogy – bármelyik szempontból végezzük is az összehasonlítást – az adományozó vállalatok számbeli aránya és az általuk nyújtott támogatás összes adományon belüli súlya fordított kapcsolatban van egymással.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■

Magyarán: a teljes adományozói kör alig több mint 3 százalékát kitevő nagyvállalatok osztották szét a támogatások közel 45 százalékát. A 2 és fél százaléknyi külföldi adományozóra a kiosztott pénz 29 százaléka jutott. A 41 százaléknyi budapesti vállalat által nyújtott támogatások értéke megközelítette a teljes adományösszeg kétharmadát.

A vállalati támogatásokra aspiráló civil szervezetek szempontjából ez azt jelenti, hogy adományszerzési stratégiájuk kialakítása során mindhárom említett szempontot (vállalati méret, tulajdonosi szerkezet, székhely) érdemes mérlegelniük. Ahol sok a szereplő, és magas az adományozási hajlandóság, ott bizonyára könnyebb támogatót találni, de ez egyúttal az az adományozói kör, amelytől viszonylag alacsony összegek várhatók (4. ábra). A kisszámú, „nehezen becserkészhető nagyok” jöndulatának a megnyerésére kisebb az esély, de ha mégis sikerül, akkor a tőlük kapott segítség jóvoltából számottevően javulhat a nonprofit szervezet anyagi helyzete.

4. ábra

Az egy adományozó vállalat által kiosztott pénztámogatás átlagos összege vállalatméret, tulajdonosi szerkezet és területi elhelyezkedés szerint

Az adománygyűjtők szempontjából szintén fontosnak látszik az a kutatási eredmény, mely szerint a támogatottak száma nem nő arányosan a kiosztott összegekkel. Az egy adományozó vállalatra jutó kedvezményezett átlagos száma a nagyvállalatoknál bizonyult a legmagasabbnak, de a 8-at ott sem haladta meg. Ez mindössze kétszerese volt a legkisebb vállalatok körében mért 4-es átlagnak.

Felmérésünk eredményei szerint a vállalatok 2003-ban összesen 31,6 milliárd Ft támogatást nyújtottak a nonprofit szervezeteknek. Ez a becslési eredmény tökéletesen beleillik abba az idősorba, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal 1994 és 2000 közötti teljes körű nonprofit felvételeinek adataiból állítottunk össze (5. táblázat). Ha ehhez az idősorhoz trendvonalat¹⁰ illesztünk (5. ábra), és a trend alapján előrejelezzük a 2003-ra várható értéket, akkor az így kapott becslés nem esik messze a

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

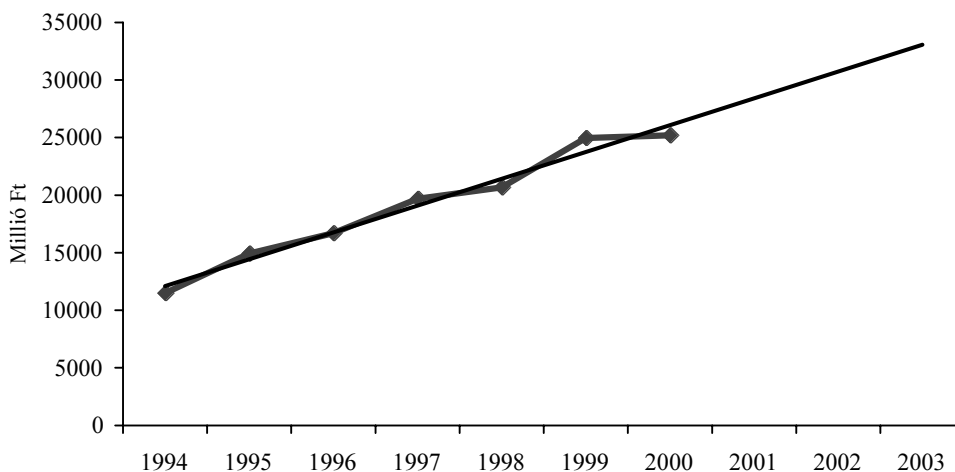
saját reprezentatív adatgyűjtésünkből származó értéktől. Ez az egybeesés módszer-tanilag annál is inkább fontos, mert az adományozói és a támogatotti oldalról való mérések a legritkább esetben hoznak ilyen mértékben hasonló eredményt.¹¹

Év	Támogatott nonprofit szervezetek száma	Adományok összege, millió Ft
1994	9 279	11 484,1
1995	10 703	14 936,9
1996	11 276	16 693,2
1997	11 782	19 680,2
1998	12 255	20 683,4
1999	12 677	24 961,9
2000	11 952	25 207,5

5. táblázat.

A vállalati támogatásban részesülő nonprofit szervezetek számának és az adományok összegének alakulása, 1994–2000

Forrás: A Nonprofit szervezetek Magyarországon című KSH kiadvány 1996 és 2002 között publikált kötetei

5. ábra

A vállalati adományok összegének alakulása, 1994–2000

Forrás: A Nonprofit szervezetek Magyarországon című KSH kiadvány 1996 és 2002 között publikált kötetei

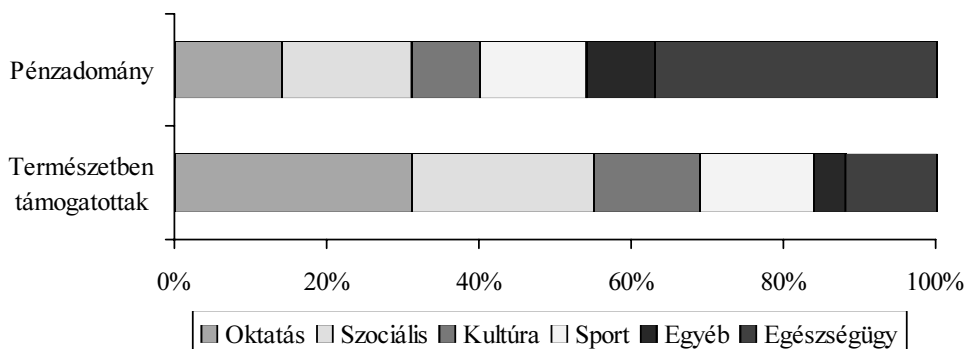
Az adományok tevékenységi területek közötti megoszlása (6. ábra) lényegében ugyanazokat a prioritásokat tükrözi, amelyek a 2003-ban nem adományozó, de a későbbiekben támogatásra hajlandó vállalatok képviselőitől kapott válaszokból kirajzolódtak. A ténylegesen adományozók körében is az egészségügy élvezte a legnagyobb támogatottságot (arányszámában ezúttal – kérdezéstechnikai okokból – a beteg gyerekek gyógyításával foglalkozó alapítványoknak nyújtott adományok is benne szerepeltek). Az egészséges gyerekeknek szánt összegek nyilvánvalóan megoszlottak a szociális, az oktatási, a sport, a szabadidős és a kulturális nonprofit szervezetek között.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

Ebből a szerkezeti hasonlóságból levonható az a következtetés, hogy az adományozó és a nem adományozó vállalatok között nincsenek számottevő értékrendbeli különbségek. Mindkét csoportra jellemző, hogy támogatóként alapvetően a hagyományos jótékonyági mintákat követi. Érdekes viszont, hogy a természetbeni támogatásban részesített nonprofit szervezetek összetétele valamelyest különbözött a pénzadományokétól.¹²

A természetbeni támogatások jellegzetességei

Ebből a támogatási formából elsősorban az oktatási nonprofit szervezetek (minden valószínűség szerint az iskolai alapítványok) részesedtek. A pénztámogatások megszerzésében oly sikeres egészségügyi alapítványok e tekintetben az utolsó helyek egyikére szorultak. Ez főleg azért meglepő, mert – a kórházak állapotát ismerve – azt feltételezhetnénk, hogy az egészségügy igen jó hasznát láthatja szinte mindazoknak a termékeknek, amelyekkel a vállalatok a nonprofit szervezeteket támogatni szokták.

6. ábra.

A pénzadományok összegének és a természetbeni támogatásban részesített nonprofit szervezetek számának megoszlása tevékenységi terület szerint

Azt gondolhatnánk, hogy a különbségek oka a különböző szereplők eltérő prioritásaiban rejlik, de az adatok azt mutatják, hogy a pénztámogatást és a természetbeni támogatásokat nyújtó vállalatok között igen erős átfedések vannak. 2003-ban az adományozó vállalatoknak mindössze 6 százaléka korlátozta természetbeni támogatásokra a segítségnyújtást. A természetben támogatók elsöprő többsége egyúttal pénzt is adott. Ezt – mint egyik interjúalanyunk némiképp keserűen megjegyezte – a támogatást kérők „el is várták”.

Nem igazán tudunk természetbeni juttatást adni, hacsak a tudásunk nem kellene... De mindenkinek inkább a pénz kell.

A természetbeni támogatás leggyakoribb formája a saját termékek és szolgáltatások felhasználása volt. A fogyasztási cikket gyártó vállalkozások a jelek szerint

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

hajlottak arra, hogy olyan civil szervezeteket támogassanak, amelyek szoros kapcsolatban állnak a termékeik vásárlóközönségének tekintett fogyasztókkal. Ugyanakkor a kérdőívhez fűzött adatszolgáltatói kommentárokból az is megfigyelhető volt, hogy a segítőszándék esetenként némi szakmai büszkeséggel is keveredett.

A saját termékeinket szívesen felajánljuk minden rászorulóknak... A kérelmezők nagyon szeretik a fűszereinket!

84 adag ebéd egész évben minden nap, és 15 adag reggeli a Máltai Szeretetszolgálatnak.

A készleten levő és a (sokszor kifejezetten adományozási céllal) vásárolt termékek felajánlása valamelyest elmaradt a saját produktumokétól, de még mindig számottevő gyakoriságú volt. Lényegesen ritkábban fordult elő, hogy a vállalatok ingyenes vagy kedvezményes ingatlanhasználattal, szállítóeszközök ideiglenes átengedésével, irodai és kommunikációs eszközeik használatának engedélyezésével segítették a nonprofit szervezeteket. (Ez utóbbiakkal kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy a dolgozókhöz közeli alapítványok, egyesületek telefon-, fax-, irodaszer- és postaköltségeiből a munkáltatók valószínűleg sokkal többet fedeztek, mint amennyiről a vezetés tudomást szerzett, s így a kérdéseink megválaszolása során beszámolhatott.)

A természetbeni támogatás formája	Megoszlás, %
Saját terméket, szolgáltatásukat ajánlották fel	38,3
Készleten levő vagy kifejezetten a támogatott számára vásárolt árut, reprezentációs és ajándéktárgyakat ajánlották fel	28,9
Ingyenes vagy kedvezményes ingatlan-, iroda-, járműhasználatot, irodai és kommunikációs szolgáltatásokat nyújtottak	18,2
Szakmai, szellemi támogatást, könyvelést, adminisztratív segítséget nyújtottak	14,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

6. táblázat.

A természetbeni támogatások különböző formáinak említési gyakorisága az összes említés százalékában

A legritkábban előforduló természetbeni segítségnek a szakmai, szellemi támogatás, a könyvelési és adminisztratív terhek átvállalása számított. Nem zárható azonban ki, hogy a kérdőívünkön felsorolt példák túlságosan is egy irányba terelték a válaszadók gondolkodását. Erre utal, hogy a következő két esetet interjúalanyaink csak érdekességként említették meg. Fel sem merült bennük, hogy az akciók kedvezményezettjeinek adományszerzési munkájában mindkét kezdeményezés komoly szakmai, segítséget jelentett.

Az amerikai tulajdonos ötlete volt, hogy rajzpályázatot szervezzünk gyerekeknek. A rajzokra a dolgozók licitáltak, a bank pedig megduplázta az összeget. Az egész jótékony célra ment.

A cég kezdeményezésére a dolgozónak az eltört munkaeszköz árát be kell fizetnie egy olyan alapítványnak, amelyet a cég nem támogat.

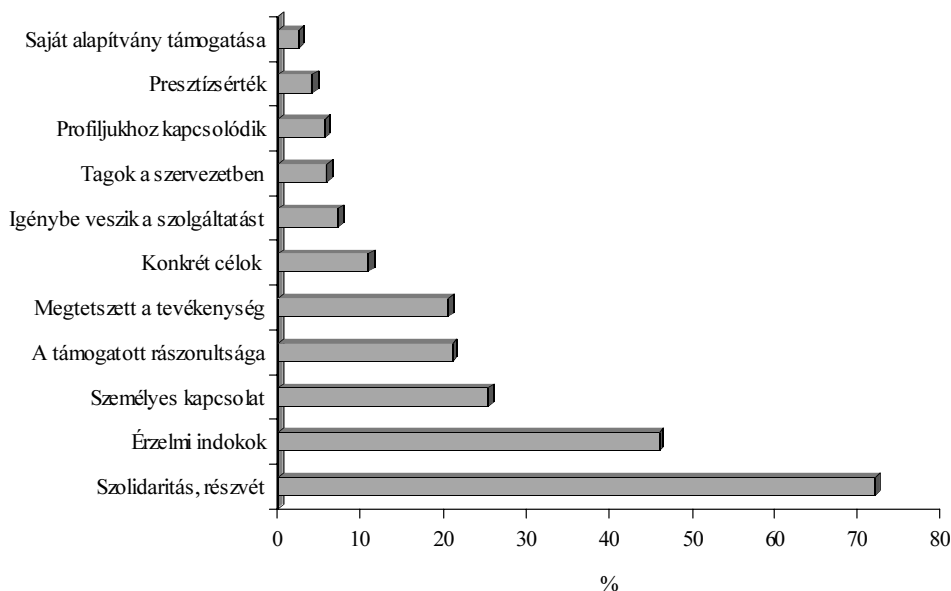
Összességében elmondhatjuk, hogy bár a természetbeni támogatások kultúrája fejlődőben van, ezen a területen adataink szerint valószínűleg sok még a tartalék.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■

Ezek kiaknázásának – mivel a felhasználás ellenőrzése kevésbé problematikus – sokkal kevesebb akadálya van, mint a pénzbeni adományok növelésének.

Aki ad, miért ad?

Az adományozás indítékait tudakoló kérdésünkre kapott válaszok teljes összhangban vannak a „keményebb mutatók” alapján kialakult képpel. A támogatások minden másnál gyakrabban, a megkérdezettek közel négyötöde által említett motívuma a rászorulókat iránt érzett szolidaritás és részvétel volt.

7. ábra.

Az adományozás különböző indítékait említő vállalatok összes adományozón belüli aránya

Mi több, még a második helyre is az érzelmi indokok kerültek, ezeket a megkérdezettek közel fele említette. A támogatók negyede tartott fenn valamilyen személyes kapcsolatot a vállalati adományokban részesített nonprofit szervezetekkel. Itt már nyilvánvalóan játszottak bizonyos szerepet az érdekek is, de esetenként a kapcsolatnak komoly érzelmi háttere volt.

A tulajdonos gyereke sportol, a vállalat a sportegyesületet támogatja. Az egyik vidéki versenyre a tulaj autóval levitte a gyereke egyik sporttársát is. Útközben karamboloztak, meghalt a 12 éves gyermek. Azóta minden évben emléktárgyat rendeznek, amelyen ők a főtámogatók.

A támogatott szervezetek rászorultságát, a vészhelyzetek (például iskolabezárás, ingatlan életveszélyessé válása stb.) elhárításának szándékát az interjúalanyok egyötöde említette. Hasonló arányban szerepelt a támogatás indokaként az, hogy

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

a döntéshozónak egyszerűen megtetszett a civil szervezet tevékenysége, vagy valamelyik programja, rendezvénye.

A racionális megfontolások – legalábbis a megkérdezettek megítélése szerint – rendkívül csekély szerepet játszottak a támogatások odaítélésében. A konkrét célokkal való azonosulás, a kedvezményezett szervezet szolgáltatásainak igénybevétele, vagy a jótékonyági tevékenységnek a cég profiljához illő megválasztása csak elvétve fordult elő az adományozás indoklásában. Kuriózusként ide kívánkozik az egyik interjú során lejegyzett mondat:

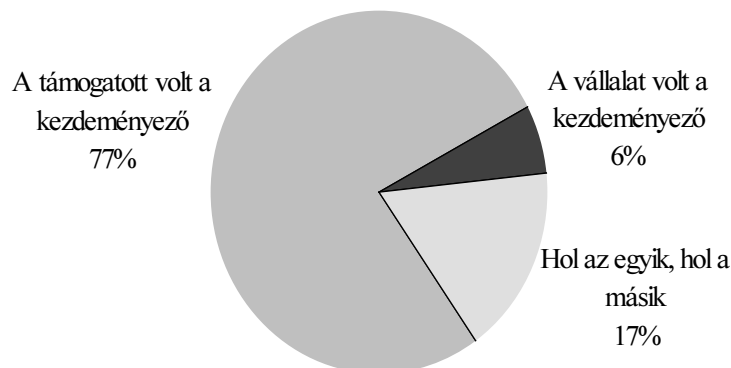
A minisztériumból ideszóltak, hogy jónéven vennék, ha egy szakmai szervezet rendezvényét támogatnánk. (Némi gondolkodás után hozzáteszi) A szakmát azért támogatja az ember.

Különösen meglepő, hogy mennyire kevés vállalat tartotta fontosnak a presztízsértékű rendezvények, híres, kiváló szervezetek támogatását. Komoly mélyinterjú kutatásokra lenne szükség annak kiderítéséhez, hogy a vállalati érdekek valóban ennyire csekély szerepet játszik-e a támogatási döntésekben. Természetesen az is elképzelhető, hogy a vállalatvezetők nem érzékelik az adományozásban rejlő reklámértéket, esetleg valami „szemérmesség” tiltja, hogy a filantrópiával kapcsolatban gazdasági megfontolásokról essék szó.

Ennek a kérdésnek a tisztázása azért is szükséges lenne, mert az adománygyűjtő akciók csak akkor lehetnek sikeresek, ha szervezőik a megfelelő „hívószavakat” használják, ha már kérelmeik megfogalmazása és benyújtása során sikerül hangot találniuk a potenciális támogatókkal.

A kapcsolatok létrehozása és fenntartása

Ez a kapcsolatteremtés természetesen nem a kérelmezők monopóliuma, de adataink azt mutatják, hogy az első lépést az esetek többségében mégiscsak nekik kell megtenniük. Az adományozásra a vállalatok több mint háromnegyedénél úgy került sor, hogy a kapcsolatfelvétel során a későbbi támogató volt a kezdeményező fél.

8. ábra.

Az adományozó vállalat és a támogatott közötti kapcsolatfelvétel kezdeményezői

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

A vizsgálat egyik legnagyobb meglepetése, hogy ez a kapcsolatfelvétel milyen nagy arányban történt előzetes ismeretség nélkül, levélben, személyesen vagy telefonhívás útján.

Kapcsolatfelvételi mód	Az adott kapcsolatfelvételi módot említők aránya, %
A korábban ismeretlen szervezet képviselői személyesen vagy írásban jelentkeztek	50,0
A vállalatnak már korábban is volt hivatalos kapcsolata a támogatott nonprofit szervezet(ek)kel	40,0
A vezetők, munkatársaik vagy barátaik, ismerőseik személyesen ismerték a szervezetet	33,6
A támogatást kérő szervezet telefonon jelentkezett	25,5
Konkrét cél támogatásához maga a vállalat keresett nonprofit szervezetet	8,0
Szórólapot vagy címzett, de személytelen írásos kérelmet kaptak	5,6
Médiában megjelent hirdetés, felhívás, híradás, riport hatására támogattak	4,9
Korábban ismeretlen szervezet a vállalat által meghirdetett pályázaton jelentkezett	1,5

7. táblázat.

A kapcsolatfelvétel módjait említő vállalatok összes adományozón belüli aránya

Természetesen nem önmagában a professzionális adománygyűjtés beindulása a meglepetés, hanem az, hogy ezek a személytelen módszerek az egyébként nagyon is gyanakvó vállalkozók körében ilyen hamar elfogadottá és sikeressé tudtak válni. Az a tény, hogy a vállalatok (beleértve a kis településeken működőket is) több mint fele adományozott a székhelytelepülésen kívülről, sokszor csak telefonon jelentkező ismeretlen szervezeteknek, még akkor is meghökkentő, ha tudjuk, hogy az újdonságnak néha lehet ilyen hatása.

Ugyanakkor azzal is számolni kell, hogy a kezdeti bizalom könnyen eljátszható. A civil szervezeteknek komoly erőfeszítéseket kellene tenniük azért, hogy tiszta helyzetet teremtsenek, és hozzásegítsék a vállalati adományozókat a nonprofit világban való eligazodáshoz. Kérdőíveink tanúsága szerint jelenleg igen nagy a fogalmi zűrzavar. A megkérdezettek jelentős része nem tudta megkülönböztetni a közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú státusú egyesületeket és alapítványokat a köztestületektől, közalapítványoktól és közhasznú társaságoktól. Sőt, sokan nonprofit szervezetként említették (és támogatták) a szájjal és lábbal festő művészek alkotásairól készült képeslapokat árusító multinacionális for-profit vállalatot is.

Egyes civil szervezetek érzékelhető erőfeszítéseket tettek a vállalati adományozóikkal kiépített kapcsolatok stabilizálása érdekében. A vállalatok egytizedének képviselőit sikerült legalább alkalmasszerűen bevonniuk vezető testületeik munkájába (8. táblázat). Rendezvényeikre az adományozó cégek mintegy 70 százaléka kapott meghívásokat.

Megnevezés	Vállalati részvétel a támogatott nonprofit szervezetek vezetőségében	Meghívások a támogatott nonprofit szervezetek rendezvényeire
Igen	7,7	62,5
Esetenként	3,1	8,3
Nem	89,2	29,2
Összesen	100,0	100,0

8. táblázat.

A támogatottakkal való közvetlen kapcsolattartás elterjedtsége

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Nem voltak viszont teljesen elégedettek a támogatók a civil szervezetektől kapott köszönetnyilvánításokkal és visszajelzésekkel:

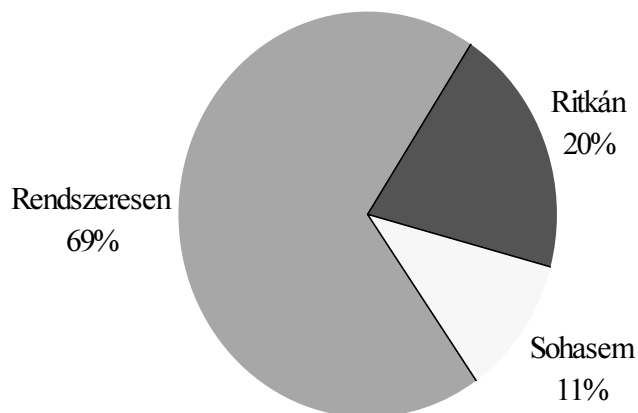
A segítséget természetesen megköszönik, de a későbbi eredményekről, a pénz felhasználásáról már nem szerzünk tudomást.

Visszajelzés, köszönet csak akkor van, amikor már a következő támogatást kérik. Sokszor csak amennyi az adóigazolásban van.

Csupán a legközelebbi kére skor mondják, hogy már kaptak, köszönik, és most is kérnek.

Úgy látszik, keveset adunk, nem tartják fontosnak a visszajelzést.

Ezek a szemrehányások figyelmeztetésül szolgálhatnak, csakúgy, mint a 9. ábrában szereplő arányszámok.

9. ábra.

A visszajelzés, köszönet gyakorisága

Az adományozó vállalatoknak nem egészen 70 százaléka kap rendszeres visszajelzéseket a támogatottaktól. Egyötödüknek ritkán, 11 százalékuknak sohasem köszönik meg a segítséget. Bár ezek az arányok sokkal kedvezőbbek, mint azok, amelyeket 10 évvel ezelőtt a lakossági adományokra vonatkozó kutatás (Czakó és szerzőtársai., 1995) során mértünk, önmagukban mégis lehangolóak. Az adományozás kultúrájának fejlődését a köszönetnyilvánítás kultúrájának hiánya komolyan gátolhatja.

Összefoglalás, következtetések

Kutatási eredményeink a tanulmány bevezetőjében megfogalmazott előzetes feltevéseknek csak egy részét igazolták:

1. A magyar vállalatok jelentékeny részéről (közel kétharmadáról) valóban az derült ki, hogy hajlandó pénzübeni és/vagy természetbeni támogatással segíteni a nonprofit szervezeteket.

2. A nonprofit szervezetek támogatására vonatkozó döntések főleg a szolidaritási elv mentén és érzelmi alapokon születnek. A vállalatok csak ritkán mérlegelik objektív kritériumok szerint, a vállalati érdekek figyelembevételével a kérelmezők jóhírét és az ajánlott program minőségét.

3. A vállalat első számú vezetőjének (tulajdonosnak, ügyvezető igazgatónak) nem egyszerűen számottevő, hanem döntő és szinte kizárólagos befolyása van a támogatáspolitikák alakítására. A segítségben részesített nonprofit szervezetek kiválasztását még a viszonylag nagyméretű vállalatoknál is a vezetők személyes preferenciái határozzák meg.

4. A vállalati döntéshozók indítékai rendkívül szoros rokonságot mutatnak az egyéni adományozók motivációjával. Egyelőre igen kevés jele van annak, hogy értékrendjük számottevően különbözne az átlagemberétől, hogy fontosabb lenne számukra a racionális viselkedés és a formai követelmények betartása, mint az egyéni adományozók esetében.

5. A vállalati adományozási prioritásai nem mutatnak szoros összefüggést az adott cég tevékenységével. A támogatások nagy része a gazdaság valamennyi területéről az egészségügyi és a szociális szférába áramlik.

6. A presztízs-növelés az adományozás indítékai között csak az utolsó előtti helyet foglalja el.

7. A szűkebb környezet (székhelytelepülés, kistérség) segítségét célzó vállalati adományok valóban gyakoribbak azoknál a cégeknél, amelyek kisebb településeken működnek. A helyi közösségbe való beágyazódás érzékelhetően növeli az adományozási hajlandóságot.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a magyarországi vállalatok körülbelül félmillióton vannak azon a fejlődési pályán, amelynek stációját Burlingame (2001, 93–94. old.) a vállalati jótékonyosság négy különböző modelljének egymást követő megjelenésével írja le.

A neoklasszikus modell abból indul ki, hogy a vállalatnak elsődleges célja az üzleti hatékonyság növelése, tehát adományai is csak annyiban indokoltak, amennyiben (például azok reklámértékének köszönhetően) hozzájárulnak ennek a hatékonyságnak a növeléséhez.

A politikai modell abban látja a nonprofit szervezeteknek nyújtott támogatások hasznát, hogy azok erősítik a vállalatok politikai pozícióit, és adott esetben az állami akarattal szemben is ellensúlyt teremtenek.

Az etikai modell azon alapul, hogy a piaci szektor gazdasági hatalma egyúttal társadalmi felelősséget és kötelezettségeket is jelent, amelyeknek altruista akciók útján lehet eleget tenni.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Mindezekhez képest valódi paradigmaváltást jelent a vállalatokat érintettként, kockázatviselőként definiáló modell, mely szerint a piaci szervezetek elválaszthatatlan részei a társadalom szövetének, így elemi érdekük, hogy annak épségéért mindent megtegyenek, többek között a civil szerveződések is segítsék.

A mai magyar gyakorlatot elsősorban az etikai modell határozza meg. A vállalatok alapvetően szolidaritási megfontolásokból adományoznak, s egyelőre még nem jutottak el annak tudatosításáig, hogy a hagyományos jótékonyágon túl kockázatviselőként is érdemes a környezetükben felmerülő társadalmi problémák megoldásáért anyagi áldozatokat és felelősséget vállalniuk.

Valamennyi (civil, üzleti és állami) szereplő közös erőfeszítésére lenne szükség ahhoz, hogy a sok vitathatatlan jószándék találkozásából a szektorok jelenleginél hatékonyabb és intenzívebb együttműködése alakuljon ki.

Irodalom

- ADIRONDACK, SANDY** (1999): *Mindennapi receptek civil szervezeteknek*. Budapest: Nonprofit Információs és Oktató Központ.
- BÓDI GYÖRGY** (1999): *Gazdálkodni kell!* Szeged: Rendezvényház Kht.
- BURLINGAME, DWIGHT F.** (2001): Corporate philanthropy's future. In: Helmut K. Anheier and Jeremy Kendall (eds.) *Third Sector Policy at the Crossroads*. London, New York: Routledge.
- CSIZMÁR GÁBOR ÉS NEMODA ISTVÁN** (2001): *Hogyan szerezzünk pénzt?* Adománygyűjtési, forrásteremtési tanácsok nonprofit szervezeteknek. Budapest: KJK- KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- CZAKÓ ÁGNES, HARSÁNYI LÁSZLÓ, KUTI ÉVA ÉS VAJDA ÁGNES** (1995): *Lakossági adományok és önkéntes munka*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal és Nonprofit Kutatócsoport.
- DRUCKER, PETER F. AND KANEKO IKUJO** (1994): *Crossover between the nonprofit and business sectors*. Tokyo: The Sasakawa Peace Foundation.
- FLAHERTY, SUSAN L. Q.** (1991): The voluntary sector and corporate citizenship in the United States and Japan. *Voluntas*, 2/1.
- HARSÁNYI ESZTER ÉS RÉVÉSZ ÉVA** (2003): *A vállalati adományozás modelljei és gyakorlata*. (Kézirat) Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- JAGASICS BÉLA** (2001): Civil történet. *A nonprofit szektor a '90-es években*. Tanulmányok. Zalaegerszeg: Landorhegy Alapítvány.
- KATZ, JEFFREY P., SWANSON, DIANE L. AND NELSON, LYNDISAY K.** (2001): Culture-based expectations of corporate citizenship: a proportional framework and comparison of four cultures. *The International Journal of Organizational Analysis* 9/2.
- KOVÁCS ATTILA** (2003): *Various aspects of BSR*. (Manuscript) Geneva: UNECE
- KUTI ÉVA** (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak...* A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami kezekből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- KUTI ÉVA** (2003): *Kinek a pénze, kinek a döntése?* Bevételi források és döntéshozók a nonprofit szektor finanszírozásában. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- LAKI MIHÁLY ÉS SZALAI JÚLIA** (2004): *Vállalkozók vagy polgárok*. Budapest: Osiris.
- Mit érdemes tudni az adományozóknak a nonprofit kutatásokról?* (2003), Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- MURA-MÉSZÁROS LEVENTE ÉS PAPSZT MIKLÓS** (2003): *Üzleti adományozói kalauz*. Kutatási jelentés. (Kézirat) Budapest: Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány és Szociális Innováció Alapítvány.
- Nonprofit szervezetek Magyarországon*. 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000 (1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002). Budapest: KSH.
- PORTER, MICHAEL E. AND KRAMER, MARK R.** (2002): The competitive advantage of corporate philanthropy. *Harvard Business Review*.
- Promoting a European framework for corporate social responsibility* (2001) - Green Paper. Brussels: European Commission Directorate-General for Employment and Social Affairs.
- SÁTOR BALÁZS ÉS KAPÁS DOROTTYA** (szerk.) (1999): *Üzleti adományozói adattár*. Budapest: Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány.

- SMITH, BUCKLIN & ASSOCIATES** (1997): *Átfogó nonprofit menedzsment*. Budapest: CO-NEX Könyvkiadó.
- TÖRÖK MARIANNA** (szerk.) (1995): *Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára*. Budapest: Nonprofit Információs és Oktató Központ – Soros Alapítvány.
- USEEM, MICHAEL** (1991): A vállalati jótékonyág, In: Kuti Éva és Marschall Miklós (szerk.): *A harmadik szektor*. Tanulmányok. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- VAIDA ÁGNES ÉS KUTI ÉVA** (2000): Állampolgári „szavazás” közpénzekről és civil szervezetekről, In: 1%. *„Forintszavazatok” civil szervezetekre*. Tanulmányok. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- ZSOLNAI LÁSZLÓ** (1997a): A versenyképesség társadalmi vonatkozásai – A 8. projekt zárótanulmánya, BKE, Vállalatgazdaságtan tanszék. *Műhelytanulmány sorozat*, PZ1. kötet.
- ZSOLNAI LÁSZLÓ** (1997b): Versenyképesség és etika – A versenyképesség etikája alprojekt zárótanulmánya, BKE, Vállalatgazdaságtan tanszék, *Műhelytanulmány sorozat*, Z2. kötet, Budapest.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal Civil Kapcsolatok Igazgatóságának megbízásából a Nonprofit Kutatócsoport Egyesület végezte. A vizsgálat szakmai előkészítésében részt vettek: Harsányi Eszter, Pintérné Grósz Dojna, Révész Éva és Szabó Tibor. A kutatás zárójelentésének teljes szövege és táblaanyaga megtalálható a www.civil.info.hu és a www.nonprofitkutas.hu honlapokon.
- ² Az empirikus felvétel nem arányos reprezentatív mintavételen alapult. A mintát a vállalatok nagysága (árbevételi kategóriák) szerint rétegeztük. Kérdőbiztosaink a felvétel során összesen 2053 vállalattól kaptak információkat. Közülük 601 nem adományozott. 1452 adományozónak vallotta magát, de interjúra csak 804 vállalat képviselői voltak hajlandók. A kérdezés során kapott eredményeket a vállalatok méretére és székhelytelepülésére vonatkozó információk felhasználásával teljeskörűsítettük. A tanulmányban mindvégig a felszorzott adatok és a belőlük számított mutatók szerepelnek.
- ³ Adományozónak azokat a vállalatokat tekintettük, amelyek 2003-ban saját bevallásuk szerint minden ellenszolgáltatás nélkül pénzbeli és/vagy természetbeni támogatást nyújtottak valamilyen nonprofit szervezetnek. A vizsgált vállalatok körébe csak az önálló jogi személyként bejegyzett gazdálkodó szervezeteket (részvénytársaságokat, korlátolt felelősségű társaságokat, szövetkezeteket stb.) vontuk be. Amikor a tanulmányban vállalatokat említünk, mindig ezekről a szervezetekről lesz szó.
- ⁴ A 2003-ban nem adományozók 30 százaléka a korábbi években már legalább egyszer (ezen belül 10 százalék többször is) nyújtott támogatást nonprofit szervezeteknek.
- ⁵ Ezzel szorosan összefügg, hogy a – definíció szerint a nagyvállalati körbe tartozó – részvénytársaságok adományozási hajlandósága szintén messze nagyobb volt az átlagosnál.
- ⁶ Ennek a vélekedésnek a téves voltát Laki Mihály és Szalai Júlia (2004) nemrégiben publikált kutatási eredményei meggyőzően bizonyítják.
- ⁷ Mint a későbbiekben (4. ábra) látni fogjuk, a külföldi vállalatok által nyújtott támogatások átlagos összege messze meghaladja a hazai cégektől származó adományokét.
- ⁸ Igaz, egy olyan interjúalany is akadt, aki szerint vállalkozása a kormány megdöntésén fáradozó nonprofit szervezetet szeretne támogatni.
- ⁹ Az interjúalany valószínűleg nem hallott arról, hogy ilyen rendszer - a helyi önkormányzatok döntése nyomán - számos vidéki városban működik. A lényege az, hogy a vállalkozók a helyi iparűzési adó előre meghatározott százalékát az általuk kiválasztott helyi civil szervezetnek utalhatják át.
- ¹⁰ A lineáris trendegyenlet b paramétere szerint a nonprofit szektornak nyújtott vállalati támogatások értéke évente átlagosan 2328,9 millió Ft-tal emelkedik.
- ¹¹ Azt egyelőre természetesen csak remélhetjük, hogy a 2003-ra vonatkozó KSH adatgyűjtés szintén „trendközeli” eredményeket fog hozni.
- ¹² Igaz, itt módszertanilag az lett volna a tökéletes megoldás, ha a természetbeni adományok értékének mutatójával dolgozhattunk volna.

AZ ÁLLAMI PÁLYÁZATI RENDSZER TAPASZTALATAI

a civil szervezetek szemszögéből

Nizák Péter

Közreműködő szakértők: Bullain Nilda, Kalas György és Nagy Ádám

Háttér

Az alábbiakban összefoglalt kutatás az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya megbízásából, 2004 januárjában készült el. Jelen tanulmányban a kutatás kivonatát, fő megállapításait közöljük, illetve összefoglalást adunk a kutatási jelentés egyes – a szélesebb közönség érdeklődésére is számot tartó – fejezeteiről. A kutatás teljes terjedelmében a www.civil.info.hu című honlapon olvasható.

I. A kutatás célja, tárgya

Kutatásunkban a civil szervezetek számára hozzáférhető, fejezeti hatáskörben, nem normatív, nem címzett, nem egyedi döntéssel odaítélt, tehát pályázati úton kiosztott támogatások rendszerét vizsgáltuk, a 2003-as évre vonatkozóan. A kutatás nem érintette a civil szervezetek által a költségvetésből más módon, közvetlenül (normatív támogatásként, címzetten, egyedi döntésen alapuló, elkülönített állami pénzalapokból származó) és közvetetten (vám, adó, illeték kedvezmények) elért forrásokhoz kapcsolódó kérdéseket. A kutatás nem vizsgálta az állami forrásokat újraosztó közalapítványok tevékenységét sem. A minisztériumokhoz kapcsolódó pályázatok mellett a vizsgálat kiterjedt viszont a civil szervezetek számára is hozzáférhető alapprogramok tevékenységére.

A vizsgált területre vonatkozóan – mind a döntési mechanizmusokat, mind a támogatások összegét tekintve – a központi nyilvántartásokból kevés adat állt rendelkezésünkre. A Nonprofit Kutatócsoport Egyesület (NP) vizsgálata, valamint az Állami Számvevőszék vonatkozó jelentései alapján azt azonban megállapíthatjuk, hogy a nonprofit szektor állami költségvetésből származó bevételeinek körülbelül 10%-ához, tehát jelentős összeghez, nyílt pályázat útján jutnak a szervezetek. Ez a NP a KSH adatbázisán alapuló adatai szerint 2000-ban 18.3 milliárd forintot jelentett, de tar-

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

talmazta az elkülönített állami pénzalapok által elosztott támogatások összegét is.¹ Ebből következően azt is megállapíthatjuk, hogy a nonprofit szervezetek központi költségvetésből származó bevételeinek körülbelül 90%-a nem nyílt pályázat útján, hanem más módon (normatív, címzett támogatás, egyedi döntés) jut el a szervezetekhez.² A vizsgált területhez kapcsolódó érdekes adalék az is, hogy a fejezeti hátskörben meghozott támogatási döntések nagyobb, körülbelül 60%-ra tehető hányada egyedi döntésen alapul.³

Az összehasonlító elemzésünkhöz használt minta majdnem teljes körű volt, a civil szervezetek számára is hozzáférhető pályázatot kiíró minisztériumok közül csak az Egészségügyi Szociális és Családügyi Minisztérium (ESZCSM), és az Informatikai és Hírközlési Minisztérium nem szerepelt a vizsgálatban.⁴

II. A kutatás fázisai, módszerei

A kutatás három fázisból állt, melyek a következők voltak:

- a.) A vonatkozó joganyag vizsgálata.
- b.) Az egyes minisztériumok pályázati dokumentációinak összehasonlító elemzése.
- c.) Az elemzés alapján konkrét javaslatok, megoldási módok megfogalmazása.

Ahhoz, hogy az állami pályázati rendszerrel kapcsolatos javaslatainkat a későbbiekben meg tudjuk tenni, először is tisztáznunk kellett a fejezeti kezelésű előirányzatok terhére kiírt, minisztériumokhoz kapcsolódó pályázatok jogszabályi háttérét. Ennél a fázisnál főleg arra koncentráltunk, milyen jogszabályok (törvények, rendeletek) képzik az alapját a kiírt pályázatoknak, illetve megvizsgáltuk az egyes minisztériumok pályázatok szabályzó rendeleteit, utasításait, illetve belső szabályzóit.

A második fázisban az egyes minisztériumok pályázati rendszerét tekintettük át. Ezt összehasonlító elemzéssel végeztük, azaz hasonló szempontok alapján vizsgáltuk meg, az egyes minisztériumok pályázati gyakorlata mennyire követi a jogi szabályozást, mennyiben tér el tőle, illetve alkalmaz-e esetleg indokolatlan szigorító feltételeket a jogszabályokhoz képest. Megvizsgáltuk, az egyes pályázati dokumentációk mennyire térnek el egymástól, lehetséges-e egy közös sztenderd megállapítása.

A kutatást jogi, pénzügyi és nonprofit szakértők segítségével végeztük. A jogszabályi háttér tisztázásában, a javaslatok megfogalmazásában fő partnerünk az Európai Nonprofit Jogi Központ, személy szerint Bullain Nilda volt. Az egyes ágazati minisztériumok pályázati gyakorlatának elemzésében, és a javaslatok megfogalmazásában nyújtott szakértői segítséget dr. Nagy Ádám és dr. Kalas György.

A kutatás a pályázatok meghatározó hatályos jogszabályok és a minisztériumi pályázati rendszerekhez tartozó dokumentumok vizsgálatára épült. A dokumentumok döntő részét az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya bocsátotta rendelkezésünkre, de forrásként felhasználtuk a minisztériumok honlapjait és a pályázatokhoz kapcsolódó, nyilvánosan megjelent dokumentumokat, pályázati kiírásokat, beszámolókat is.

A javaslatok kidolgozásában a feldolgozott anyagokon, dokumentumokon túl a fent említett szakértői véleményekre, valamint a vonatkozó ÁSZ jelentésekre, illetve a Független Támogatók Fóruma által megtartott problémafeltáró fórumorozat eredményeire támaszkodtunk.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

III. A pályázatra vonatkozó alapkövetelmények

A kutatás egyik fő eleme az állami pályázattási rendszer jogszabályi hátterének⁶ vizsgálata volt. A kutatás alapján megállapítottuk azt, hogy az államháztartáson kívüli szervezetek pályázati úton történő támogatása – mint előirányzatok felhasználásának módja – sem az Áht.-ban, sem annak rendeletében, sem a költségvetési törvényekben nincs átfogóan szabályozva.

A jogszabályok alapján összegyűjtöttük, hogy – értelmezésünk szerint – a közpénzek felhasználására, illetve a támogatásokra, pályázatra vonatkozó törvények, rendeletek milyen alapkövetelményeket támasztanak a pályázatok kiíróra és a támogatottakra vonatkozóan azon pályázatok esetében, melyeket a fejezet kezelője saját kompetenciájába tartozóan ír ki (pályázati úton használva fel az előirányzatot), és melyek felhasználását nem szabályozzák egyéb, speciális jogszabályok. Ezek a követelmények a következők:

III. I. A kiíróra vonatkozóan

Az állami pályázattató szerv a pályázat kiírásakor köteles figyelembe venni a fejezet kezelője (miniszter) által a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vonatkozóan előírt szabályokat.

Az Áht. 49. § o) pontja alapján a fejezet felügyeletét ellátó szerv vezetője köteles évente (február 15-ig) elkészíteni a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználásának szabályait.

Az állami pályázattató szerv köteles a rendeltetésszerű felhasználást és elszámolást biztosítani.

Áht. 13/A szerint az államháztartás alrendszeréből finanszírozott vagy támogatott szervezetek számára számadási kötelezettséget kell előírni a részükre céljelleggel jutott összegek rendeltetésszerű felhasználásáról. A finanszírozó köteles ellenőrizni a felhasználást és a számadást.

Az Áht. 24. § (4) előírja, hogy a fejezeti kezelésű előirányzatok kizárólag a költségvetésben meghatározott célra használhatók fel.

Az Áht. 121/B § (5) szerint a fejezet felügyeletéért felelős szerv pénzügyi ellenőrzést végez a fejezet költségvetéséből egyéb szervezetek és magánszemélyeknek nyújtott támogatás felhasználásának rendeltetés- és szabályszerűsége tekintetében.

Támogatott nyilatkozatának biztosítása, hogy az adóhatóságok felhasználhatják bizonyos adatait.

Áht. 13/A § (4) szerint a támogatás igénylőjének előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges, hogy bizonyos adatait (név, cím, adószám, adó és társadalombiztosítási azonosító jel) az adóhatóságok felhasználhassák. Ennek hiányában támogatás nem adható.

Annak ellenőrzése, hogy a támogatott szervezetnek nincsen köztartozása.

Az Áht. 13/A § (5) alapján köztartozás esetén támogatás nem folyósítható.

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

A pályázatot kiíró köteles a támogatás tényét nyilvánossá tenni.

Az Áht. 15/A §-a tartalmazza azt a kitételt, hogy nem normatív támogatások kedvezményezettjeinek nevét, a támogatás célját, összegét, megvalósítási helyét a támogatást odaitéllő szerv hivatalos lapjában vagy honlapján közzé kell tenni.

III. 2. A támogatottra vonatkozóan

A támogatott szervezetnek hozzá kell járulnia, hogy az adatait a támogató az adóhatóságok felé nyilvánosságra hozhatja.

Áht. 13/a § (4) szerint a támogatás igénylőjének előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges, hogy bizonyos adatait (név, cím, adószám, adó és társadalombiztosítási azonosító jel) az adóhatóságok felhasználhassák. Ennek hiányában támogatás nem adható.

A támogatott szervezetnek nem lehet köztartozása.

Az Áht. 13/A § (5) alapján köztartozás esetén támogatás nem folyósítható.

A támogatott szervezetnek a pénzt az Áht. szabályai szerint kell felhasználnia, azaz a támogatás felhasználásakor eleget tesz a számviteli törvény és a vonatkozó kormányrendeletek² előírásainak.

Áht. 119. § (3) h) pont alapján az államháztartás számvitele kiterjed az abból támogatásban részesülő államháztartáson kívüli szervezetek esetében a támogatás elszámolásának és felhasználásának részletes szabályaira és beszámolási kötelezettségeire.

Áht. 13/A szerint az államháztartás alrendszeréből finanszírozott vagy támogatott szervezetek számára számadási kötelezettséget kell előírni a részükre céljelleggel jutatott összegek rendeltetésszerű felhasználásáról.

A rendeltetés- és célelleszen felhasznált összegek adók módjára behajthatók, azaz a szervezetet visszafizetési kötelezettség terheli, és ezen tartozása végrehajtás alapjául szolgálhat.

Áht. 13/A § (2) alapján a támogatások jogszabálysértő vagy nem rendeltetésszerű felhasználása esetén a felhasználót – külön jogszabályokban meghatározottak szerint⁸ – visszafizetési kötelezettség terheli.

A támogatásból történő áru és szolgáltatás beszerzés esetén, ha a közbeszerzés feltételei fennállnak, a támogatott szervezet a felhasználás során köteles alkalmazni a közbeszerzésre vonatkozó törvény előírásait (azaz, ha egyéb feltételek fennállnak – pl. értékhatár – a közbeszerzés alapján kell kiválasztania a közreműködő szolgáltatót / beszereznie az árut).

Kbt. 1. § szerint a törvény hatálya alá tartozik a 2. § (1) d.) pont szerint a támogatásban részesített – de államháztartáson kívüli – szervezet a támogatásból megvalósított beszerzés tekintetében.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Összegezve tehát, a pályázat kiírójának olyan szabályozókat kell hoznia, melyek biztosítják, hogy az általa támogatásként odaítélt összegek felhasználása szakmai és pénzügyi oldalon egyaránt rendeltetésszerű és ellenőrizhető legyen, valamint köteles a támogatás tényét nyilvánosságra hozni. Annak a szervezetnek, mely a fent meghatározott fejezeti kezelésű előirányzatokból pályázati úton támogatást kap, bizonyítania kell, hogy nincsen köztartozása (adóhatósági nyilatkozatok), bele kell egyeznie, hogy adatait az adóhatóságok felé közli, és a támogatást az államháztartás számvitelének vonatkozó követelményei szerint kell felhasználnia.

Látható, hogy a kiírókra roppant kevés konkrét követelmény vonatkozik. Ez, a gyakorlatot tekintve, sok komoly probléma forrása. Elég, ha a nyilvánosságot, a támogatások folyósításának menetét említjük. A kérdés másik oldala az, hogy a gyakorlatban igen gyakran tapasztalható követelményekkel szemben az ilyen típusú pályázati támogatások esetében törvényi és rendeleti szinten nincs például utófinanszírozási követelmény, nem kell a pályázónak önrészt felmutatnia, nem kell pályázati díjat fizetnie (a fejezet kezelője mindezeket saját hatáskörben döntheti el). Kérdéses az is, hogy a pályázónak / támogatottnak például kell-e teljességi nyilatkozatot tennie, be kell-e mutatnia az aláírási címpéldányt, vagy a 30 napnál nem régebbi, bíróságtól kért alapító okiratot.⁹ A fentiekre sincs sem törvényi, sem Ámr. előírás, bár elfogadjuk, hogy a „rendeltetésszerű felhasználás” biztosításának követelménye tartalmazhatja a fenti követelményeket.

IV. A minisztériumok pályázattási gyakorlata

A kutatás során az egyes minisztériumok pályázattási gyakorlatát is részletesen elemeztük. Az elemzés a minisztériumok által követett általános pályázattási gyakorlatára is kiterjedt, de főleg a 2003. évben a civil szervezetek kiírt számára vagy általuk is hozzáférhető pályázatokra vonatkozott. A minisztériumok gyakorlatának elemzését összehasonlító módon végeztük, azaz azonos tematika alapján vizsgáltuk a pályázattási gyakorlatot, illetve a konkrét pályázati kiírásokat.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a minisztériumok pályázattási gyakorlata nem egységes, következetes, de alapvetően az Ámr. előírásait követi. A pályázattási gyakorlat részletes elemzése azonban alátámasztotta, hogy a minisztériumok a pályázatok lebonyolításakor nem csak az Ámr. vonatkozó részeit, hanem a 78.§ – 93.§ szakaszai által részletesen szabályozott, az azonos támogatási célt szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok, illetve az elkülönített állami pénzalapok pénzeszközök felhasználására vonatkozó speciális szabályokat is alkalmazzák.

E szabályok vonatkoztatása az összehangolás alá nem eső fejezeti kezelésű előirányzatokra indokolatlan, hiszen sem az Áht. sem az Ámr., sem más jogszabály nem követeli azokat meg. Ennek oka valószínűleg az, hogy a terület valóban szabályozatlan, és a minisztériumok egyéb szabályozás hiányában a fenti területekre vonatkozó szabályok univerzális használata mellett döntöttek.¹⁰

IV. I. A pályáztatásra, pályázatokra vonatkozó jogszabályok, belső szabályzók, a pályázat kezelője

A 2003-as évben az egyes minisztériumok különböző megoldásokat alkalmaztak a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására, és így az egyes előirányzatok pályázati úton történő felhasználására vonatkozóan:

Miniszterelnöki Hivatal (MeH): A MeH-ben a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználását, a pályázati rendszert is beleértve, utasítás szinten szabályozták, ezen kívül egyes fejezeti kezelésű előirányzatokra¹¹ külön rendelet, másokra utasítás vonatkozott.

Külügyminisztérium (KüM): Az előirányzatok kezelésére vonatkozóan a KüM 2003-ban külön rendeletet alkotott, mely a pályázatok lebonyolítását is szabályozza.

Belügyminisztérium (BM): A pályázatok kezelését 2003-ban nem szabályozta rendelet vagy utasítás, nem készült belső, minisztériumi szabályzat sem, a pályázati kiírások, útmutatók, bírálati lapok, elszámolásminták, szerződésminták az egyes pályázatokhoz külön készülnek.

Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM): A pályázati keretek felhasználására 2003-ban nem született külön jogszabály, ám az agrár és vidékfejlesztési előirányzatok felhasználását kormány és FM rendelet is szabályozza, melyek a pályázatokra vonatkozó szabályzókat is tartalmazzák.

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM): A NKÖM-ben a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vonatkozó általános rendelet 2003-ban nem született, de a minisztérium részletes belső szabályzattal rendelkezik a pályázatok kezelésének belső rendjére és a fejezeti kezelésű előirányzatok pályázati úton történő felhasználására vonatkozóan. Emellett, az Nemzeti Kulturális Alapprogramról (NKA) szóló törvényből adódóan, az NKA törvény végrehajtási rendeletében szabályozzák a pályázati rendszer alapjait.

Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium (GYISM): A GYISM esetében a Gyermek és Ifjúsági Alapprogramról szóló (GYIA) törvény alapján készült ISM rendelet szabályozza a pályázati rendszert; ennek keretei között a Mobilitás, mint pályázatkezelő szerv részletes pályázati kézikönyvet készített.

Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium (KvVM): A KvVM az azonos támogatási célt szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok, illetve az elkülönített állami pénzalapok pénzeszközei felhasználásának speciális szabályait meghatározó című Ámr. fejezet alapján 2003-ban a hozzá tartozó két fejezeti kezelésű előirányzat – a környezetvédelmi alap célfeladatok (KAC) és a vízgazdálkodási célelőirányzat (VICE) – felhasználására vonatkozóan rendeleti és utasítási szinten részletesen szabályozta a pályáztatás folyamatát. Ehhez további pályázati anyagok és útmutatók készültek a pályázók számára.

Honvédelmi Minisztérium (HM): A fejezeti kezelésű előirányzatok kezelésére vonatkozó HM rendelet a HM Központi Pénzügyi és Számviteli Hivatal (HM KPSZH) hatáskörébe utalja a Társadalmi szervezetek támogatása jogcímcsoport, valamint a feladatfinanszírozáson kívülre juttatott pénzeszközök felhasználásának szabályozását. Ily módon a HM KPSZH feladata a pályázati követelményrendszert kidolgozása.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Gazdasági és Közlekedési Minisztérium (GM): A GM 2003-ban átfogó rendeletet alkotott az egyes fejezeti kezelésű előirányzatokkal kapcsolatos eljárási rendről. A pályázatok kezelését a rendelet határozta meg.

Egészségügyi Szociális és Családügyi Minisztérium (ESZCSM), Oktatási Minisztérium (OM), Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium (FMM): Az ESZCSM, az OM és az FMM esetében a 2003. évre vonatkozó jogszabályt illetve egyéb szabályozást a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vagy a pályázati rendszerre nézve nyilvánosan hozzáférhető helyen (CD jogtár, internet) nem találtunk, ami nem zárja ki, hogy született utasítás vagy belső szabályzó a pályázati támogatások szabályozására.

IV. 2. Pályázati kiírások civil szervezetek részére

A Minisztériumok közül 2003-ban csak a Pénzügyminisztérium és az Igazságügyi minisztérium nem írt ki a civil szervezetek számára is hozzáférhető pályázatot. Az egyes minisztériumok a meghirdetett pályázati lehetőségeket és a kiosztott támogatásokat tekintve különböző mértékben tekintették partnernek, célcsoportnak a civil szervezeteket. A civil szervezeteket alapvető partnereknek / célcsoportnak tekintő minisztériumok voltak 2003-ban a vizsgáltak közül az FVM, a KvVM, a GYISM, az OM, az NKÖM és a MeH. A KüM kevés, de komoly programok lehetőségét magában foglaló pályázati lehetőséget biztosított a szervezetek számára, az FMM inkább intézményein, illetve közalapítványokon keresztül¹² támogatta a civil szervezeteket, míg a BM, a HM és a GM mind a támogatási összegeket, mind a meghirdetett pályázatokat tekintve nem sorolható a civil szervezeteket kiemelt partnernek / célcsoportnak tekintő minisztériumok közé.

Általános megállapításként fontos leszögezni, hogy több minisztériumnál¹³ a pályázatok „szektorsemlegesek”, azaz a tendencia az, hogy állami, üzleti és civil szervezetek számára is hozzáférhetőek a lehetőségek. A kizárólag a civil szervezetek számára hozzáférhető támogatások általában a működési célt szolgáló költségvetési támogatások az egyes fejezeti kezelésű előirányzatok közül. Ez a tendencia azt jelenti, hogy a civil szervezetek éles versenyhelyzetben vannak, kemény feltételeknek kell megfelelniük, viszont komoly forrásokhoz juthatnak hozzá.

IV. 3. A pályázatok meghirdetése, hozzáférhetősége

A minisztériumok által 2003-ban meghirdetett pályázatok hozzáférhetőségét tekintve elmondhatjuk, hogy azokban a minisztériumokban, melyekben a fejezeti kezelésű előirányzatok, illetve a pályázati rendszerek megfelelően szabályozottak voltak, külön szabályzók vonatkoztak a pályázatok meghirdetésére.¹⁴ Általában a lehetőségek a minisztériumi és pályázatfigyelő szervezetek honlapjain, közlönyökben, az egyes minisztériumokhoz tartozó szaklapokban kerültek meghirdetésre, azaz a nyilvánossági szempontoknak megfeleltek. Más kérdés, hogy a lehetséges pályázók számára az informálódás komoly erőfeszítést igényel, hiszen nincs olyan központi hely, portál, ahol a költségvetésből finanszírozott pályázatok megtalálhatók lennének.

IV. 4. A pályázók köre

Ennél a pontnál újra fontos leszögezni, hogy látható tendencia a pályázatok „szektorsemlegessége”, azaz az állami, üzleti és civil szervezetek számára is hozzáférhető a lehetőségek többsége. A közvetlenül a civil szervezetek számára kiírt pályázatok esetében általában szakmai (az adott területen tevékenykedő szervezetek), kevesebb esetben jogi (társadalmi szervezetek vagy alapítványok) preferenciákat, szűkítéseket alkalmaztak a kiírók.

Érdekes tapasztalat, hogy a minisztériumi (főleg a szektorsemleges kiírások) esetében a közhasznú vagy a kiemelkedően közhasznú minősítés elenyésző számban játszott szerepet, mint a pályázók körét behatároló, leszűkítő szempont.

IV. 5. A pályázati folyamat időrendje

Ez a pont az egyik legproblematisabb. A pályázatok lebonyolításának ütemezését, időrendjét, a pályázat kiíróra vonatkozó határidőket vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy a pályázatok szabályzó jogszabályok, belső szabályzók a legritkább esetben tartalmaztak konkrét határidőket a pályázatok kiírására, a döntések időpontjára, a szerződések megkötésére, a támogatások utalására, tehát a pályázatok lebonyolításának időrendjére vonatkozóan.

Ennek megfelelően a kiírások általában csak a beadási határidőket és – bár nem minden esetben – a döntések időpontját határozták meg, a szerződéskötésekre, a támogatások utalásának időpontjára (tehát a programok megkezdésére) vonatkozóan nem tartalmaztak vállalásokat a kiíró részéről. Úgy ítéljük meg, ez neuralgikus pontja az állami pályázatoknak: a támogatott szervezetek sokszor hónapokat várnak a döntésekre, de még inkább a támogatások folyósítására, és így a programok megkezdése is tolódik, rosszabb esetben ellehetetlenül. Még a támogatási szerződések megkötése sem garancia a támogatások utalására, hiszen a minisztériumok többsége a támogatási szerződésben az utalásra vonatkozó határidőt nem tüntetett fel.

IV. 6. A pályázatok bírálata

A döntések mechanizmusa, a pályázatok bírálata szintén gyenge pontja az állami pályázati rendszernek. Elméletben minden rendben van, a minisztériumok által kiírt pályázatokat többségében tárcaközi, szakértői bizottságok bírálják el, melyek azonban nem átlátható rendszerben, nem világos preferenciák mentén, a célcsoportok, szakmai testületek képviselőit nem bevonva, így szakmailag kifogásolhatóan döntenek.

A döntési mechanizmusok pontos, a fenti pontok megoldásának igényével történő szabályozása csak néhány minisztériumnál (pl. KvVM) történt meg, illetve főként az alapprogramok (NKA, GYIA) működésénél figyelhető meg.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

IV. 7. A pályázati dokumentáció

Ebben a kategóriában is igen nagy volt az egyes minisztériumok gyakorlata között a különbség. A fejezeti kezelésű előirányzatokat rendeletben, a pályázati feltételeket utasításokban vagy belső szabályzóknak behatároló minisztériumok, alprogramok (MeH, KvVm, KüM, NKA, stb.) esetében a fenti szabályzók kitértek a felhívások, pályázatok, szerződések tartalmára is, míg a fentieket nem vagy ilyen mélységig nem szabályozó minisztériumoknál (pl. HM, FMM) a pályázati dokumentációk mindig az adott kiírásokhoz készültek csupán.

Több minisztérium, alprogram a „központosítás” gyakorlatát követi, azaz saját vagy pályázatkezelő szervezete által működtetett sztenderdizált belső intézmény és pályázati rendszert épített ki. (KvVM, NKÖM, NKA, GYISM, stb.) Ezekre a rendszerekre a pályázattalási folyamat, valamint a pályázati dokumentáció egységesítése a jellemző, azaz a pályázati folyamatra azonos feltételrendszer vonatkozik, a pályázati dokumentáció pedig sztenderdizált felhívásokból, kiírásokból, útmutatókból, adat vagy űrlapokból áll. Ez követendő, de jogszabályban nem megfogalmazott követelmény, kivéve a KvVM kezelésében lévő KAC fejezeti kezelésű előirányzatot, mely összehangolásban érintett előirányzat, azaz, az Ámr. 78.§ – 93.§ szakaszai határozzák meg a fejlesztési támogatások KAC előirányzatból való felhasználását.

IV. 8. Formai és adminisztratív követelmények

A formai és adminisztratív követelmények tekintetében szintén nagy különbségek mutatkoztak a minisztériumok gyakorlatában, de általánosságban elmondható, hogy a pályázókra vonatkoztatott követelmények tekintetében a kiírók az Áht és az Ámr. és azon belül is főleg a rendelet 78.§ – 93.§ szakaszai által részletesen szabályozott, az azonos támogatási célt szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok, illetve az elkülönített állami pénzalapok pénzeszközeinek felhasználására vonatkozó speciális szabályokat alkalmazták.¹⁵

Eszerint a pályázóknak teljességi nyilatkozatot kellett tenniük, bizonyítaniuk kellett, hogy nincs adótartozásuk, be kellett nyújtaniuk a bejegyzésükről szóló bírósági dokumentumot, aláírási címpéldányukat, nyilatkozatot arra vonatkozóan, hogy ÁFA visszaigénylésre jogosult-e a szervezet, hogy az államháztartás egyéb alrendszereiből kapott támogatás esetén a támogatással szerződés szerint elszámolt, stb. A minisztériumok között nagy különbség a követelményekkel kapcsolatban inkább az volt, hogy eltérő gyakorlatot alkalmaztak a tekintetben, a pályázóknak a fentieket a pályázat beadásakor vagy csak a szerződéskötéskor kellett-e teljesíteniük. A szerződések tekintetében szintén nagy volt a különbség, csak néhány minisztérium szabályozta a szerződések tartalmát rendelet vagy utasítás szintjén.

A pályázati díjak, önrészek megkövetelésének szempontjából szintén különböző gyakorlatokkal talákoztunk. Értelmezésünk szerint a fejezet kezelőjének (a pályázat kiírójának) kompetenciájába tartozik annak eldöntése, hogy a pályázati díjhoz tartozik-e pályázati díj vagy önrész követelménye. A tapasztalatok azt mutatják a pályázati díjak, és önrészek követelménye alapvetően a pályázati támogatások nagyságától és jellegétől (pl. beruházások) függ, általában tehát a nagyobb támogatá-

sok elnyerésének lehetősége, illetve a támogatás jellege hozta magával a fenti követelményeket. Volt azonban példa arra is, hogy egyes minisztériumok (pl. GYISM) majdnem minden pályázatnál pályázati díjat állapítottak meg, amit ráadásul a pályázati programok tartalma nem indokolt.

V. Főbb megállapítások

A kutatás eredményeit a következőkben fogalmazhatjuk meg:

1. Az állami pályáztatási tevékenységet meghatározó jogszabályi háttér fő elemei a közpénzek felhasználására vonatkozó törvények, rendeletek, így az 1992. évi XXXVI-II. törvény az államháztartásról (Áht.), a 217/1998. (XII.30.) kormányrendelet az államháztartás működési rendjéről (Ámr.), az 1995. évi XL. törvény a közbeszerzésekről (Kbt.), az éves költségvetési törvények, valamint a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vonatkozó jogszabályok és egyéb speciális, egyes fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vonatkozó jogszabályok, miniszteri rendeletek.

A kutatás alapján megállapíthatjuk azt, hogy az államháztartáson kívüli szervezetek pályázati úton történő támogatása – mint előirányzatok felhasználásának módja – sem az Áht.-ban, sem annak rendeletében, sem a költségvetési törvényekben nincs átfogóan szabályozva. A fejezeti kezelésű előirányzatok kezelőjének kompetenciája, hogy az egyébként más, egyes fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vonatkozó jogszabályokban nem szabályozott fejezeti kezelésű előirányzatot pályázat útján használja-e fel, és ha igen, milyen módon. A kezelő rendeletben vagy utasításban (vagy mindkettőben) szabályozhatja ezen fejezeti kezelésű előirányzatok (vagy azok egy részének) pályázati úton történő felhasználását.

A gyakorlatot tekintve megállapíthatjuk, hogy a fenti fejezeti kezelésű előirányzatok (melyek alá tartoznak általában a civil szervezetek által elérhető pályázatok is) pályázati úton történő felhasználásakor a minisztériumok – egyéb szabályozás hiányában – általában az Ámr. 78.§ – 93.§ szakaszai által részletesen szabályozott, az azonos támogatási célt szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok, illetve az elkülönített állami pénzalapok pénzeszközeinek felhasználására vonatkozó speciális szabályokat alkalmazták, melyek vonatkoztatása a rendelet hatálya alá nem eső fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználásakor indokolatlan, hiszen sem az Áht. sem az Ámr., sem más jogszabály nem követeli azokat meg.

2. A kutatás alátámasztotta, hogy a minisztériumok pályáztatási gyakorlata nem egységes, következetes, bár alapvetően az Ámr. fenti előírásait követi. A 2003-as évben az egyes minisztériumok különböző szinten szabályozták, illetve különböző megoldásokat alkalmaztak a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására, és így az egyes előirányzatok pályázati úton történő felhasználására vonatkozóan.

A kutatás alapján kijelenthetjük, hogy a minisztériumok többségénél a pályázatok „szektorsemlegesek”, azaz a tendencia az, hogy állami, üzleti és civil szervezetek számára is hozzáférhetőek a lehetőségek. A kizárólag a civil szervezetek számára hozzáférhető támogatások általában a működési célt szolgáló költségvetési támogatások az egyes fejezeti kezelésű előirányzatok közül. Ez a tendencia azt jelen-

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

ti, hogy a civil szervezetek éles versenyhelyzetben vannak, kemény feltételeknek kell megfelelniük, viszont komoly forrásokhoz juthatnak hozzá. Véleményünk szerint ez a tendencia egészséges irányú, megfelel az európai trendnek, ezért úgy látjuk nem a kizárólag civil szervezetek felé kiírt pályázatok szabályozásának problémája vetődik fel alapkérdésként, hanem az államháztartáson kívüli szervezetek (melybe a fentiek szerint a civil szervezetek egyre hangsúlyosabban beletartoznak) pályázati úton történő támogatásának általános szabályozása.

3. A kutatás alátámasztotta, hogy az államháztartáson kívüli szervezetek pályázati úton történő támogatásának, tehát az állami pályázatok jogszabályi háttérének átfogó jogi szabályozására alapvető szükség van, így ezen belül (nem e mellett) a civil szervezetekre vonatkozó szabályozók kidolgozására is. Az állami pályázatok jogszabályi háttérére, egységesítésére vonatkozó megoldási módok alapvetően kormányzati szintű stratégiai kérdések, mindenesetre összefoglalóan kijelenthetjük, hogy a terület átfogó szabályozásához, és az egységes, de minisztériumi szinten központosított pályáztatási gyakorlat kialakításához alapvetően az Áht., és az Ámr. módosítása látszik célravezetőnek.

Az állami pályáztatási rendszer vizsgálata során felmerült problémákat a következőkben csoportosíthatjuk: a pályázati kiírások, a pályázati folyamathoz kapcsolódó határidők, a pályázatok elbírálása, döntési mechanizmusok, a finanszírozási feltételek, az adminisztrációs terhek illetve a nyilvánosság és a társadalmi kontroll kérdései. Értelmezésünk szerint a fenti problémák átfogó kezelését az Áht. és az Ámr. szükséges módosításai tartalmazhatják, mely elvek alapján dolgozhatják ki a minisztériumok saját pályázati rendszerüket.

VI. Javaslatok

A kutatás megállapította, hogy szükséges lenne a fenti problémákat kezelő, átfogó jogi szabályozás, mely az Áht. irányelvei alapján, az Ámr. 78.§ – 93.§ szakaszai által szabályozott, az azonos támogatási célt szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok, illetve az elkülönített állami pénzalapok pénzeszközeinek felhasználására vonatkozó speciális szabályokat tartalmazó fejezetéhez hasonlóan szabályozná a különös (speciális) jogszabályok alá nem tartozó fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználását, hiszen kutatásunk alapján a civil szervezetek által hozzáférhető pályázati támogatások döntő része ezek alá az előirányzatok alá tartozik. A fenti módosítások tartalmazhatnák tehát a különös (speciális) jogszabályok hatálya alá nem tartozó fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználásának módjára, időkereteire, tartalmára és a civil szervezetek kedvezményeire vonatkozó részletes szabályozókat.

Nem látjuk azonban szükségesnek és célravezetőnek a pályáztatási rendszerek kormányzati szintű, teljes intézményi, technikai, formai központosítását vagy az EU támogatásokhoz kapcsolódó rendszerrel történő összekapcsolását, illetve összevonását. A kutatás tapasztalatai azt mutatják, rendszertanilag az állami pályázatok részletes jogi szabályozásán alapuló minisztériumi szintű központosítás gyakorlata lenne az optimális. A további ésszerűsítések érdekében minisztériumi szinten központosított pályázatkezelési rendszerek egyes elemeit (pályázati felhívások közpon-

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

ti megjelentetése, pályázók központi nyilvántartása) kellene csak kormányzati szinten központosítani. Az így kialakított rendszer lehetővé tenné, hogy az egyes ágazati minisztériumok megőrizzék szakmai irányításukat az általuk kezelt előirányzatokból származó támogatások felett, ugyanakkor nagyban segítené a potenciális pályázók tájékozódását, hozzáférését és hatalmas adminisztratív terhektől szabadíthatná meg mind a pályázat kiíróit, mind a pályázókat.

VI. 1. Részletes javaslataink

1. Az államháztartáson kívüli szervezetek pályázati úton történő támogatásának, tehát az állami pályázatok jogszabályi hátterének átfogó jogi szabályozására alapvető szükség van, így ezen belül (nem e mellett) a civil szervezetekre vonatkozó szabályozók kidolgozására is. A terület átfogó szabályozásához, és az egységes, de minisztériumi szinten központosított pályázattatási gyakorlat kialakításához alapvetően az Áht., és az Ámr. módosítása látszik célravezetőnek.

2. Szükséges tehát a fenti problémákat kezelő, átfogó jogi szabályozás, mely szabályozná a különös (speciális) jogszabályok alá nem tartozó fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználását.

3. Rendszertanilag az állami pályázatok részletes jogi szabályozásán alapuló minisztériumi szintű központosítás gyakorlata lenne az optimális. A további ésszerűsítések érdekében minisztériumi szinten központosított pályázatkezelési rendszerek egyes elemeit kellene csak kormányzati szinten központosítani.

VI. 2. Az Áht. és az Ámr. javasolt módosításai

A fentiek alapján összefoglaljuk javaslatainkat az Áht. és az Ámr. módosítására. Javaslataink alapvetően az összehangolásban nem érintett fejezeti kezelésű előirányzatokra vonatkoznak, de néhány megállapítás az azonos támogatási célt szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok, illetve az elkülönített állami pénzalapok pénzeszközeinek felhasználására vonatkozó speciális szabályokat is érinti.

Az Áht. javasolt módosításai:

Áht. 24. § bekezdése annak (4) pontja tegye kötelezővé a fejezeti kezelésű előirányzatokkal kapcsolatos pályázattatási rend szabályainak rögzítését, valamint rögzítse a fejezetből nyújtott támogatási lehetőségek előzetes nyilvánosságra hozatalának követelményét.

Az Ámr. javasolt módosításai:

Az Áht. 24. § bekezdés fenti módosítása alapján: Határozza meg, hogy a minisztériumok csak kivételesen indokolt esetekben, a fejezeti kezelésű előirányzatok szabályzatában meghatározott körülmények és feltételek között adhassanak egyedi, tehát a pályázati út mellőzésével történő támogatási döntést.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Határozza meg, melyek a fejezeti kezelésű, egyéb speciális jogszabályok alá nem eső előirányzatok támogatásként való felhasználására vonatkozó általános szabályok.

Tegye kötelezővé az egyes fejezeti kezelésű előirányzatok terhére meghirdetett pályázatok várható időpontjára vonatkozó, a fejezet kezelőjének hatáskörében meghozott szabályozás szükségességét.

Határozza meg a pályázati kiírások tartalmára (pályázati cél, pályázók köre, a támogatás felhasználási jogcíme, hozzáférhető teljes forrás összege, az elnyerhető pályázati támogatások összege, a finanszírozás módja, a pályázat kötelező tartalmi elemei, a pályázatok beküldésének határideje, módja, feltételei, az elbírálás módja, rendje, a pályázati folyamat időkerete, stb.), valamint azok hozzáférhetőségére vonatkozó (meghirdetés módja, ideje, helye) feltételeket.

Határozza meg a pályázat tartalmi (a pályázó azonosító adatai, az elérni kívánt pályázati cél megnevezése, leírása, a tervezett feladatok felsorolása és leírása, a program összköltsége, az igényelt támogatás összege, a megvalósítás és finanszírozási igény időbeli ütemezése) követelményeit.

Határozza meg a pályázati folyamat beadási határidőtől a támogatás folyósításáig tartó időkeretét (maximum 120 nap).

Követelje meg a fejezeti kezelésű előirányzatok terhére lebonyolított pályázatok során a nyilvános és átlátható döntési rendszerek működtetését.

Adjon lehetőséget a fejezeti hatáskörben kiírt pályázatok lebonyolításánál a civil szervezetekre alkalmazható pályázati díjmentességre, önrész felmutatásának és a finanszírozás formájának speciális szabályaira, és vonatkozó kedvezmények nyújtására.

Szabályozza a támogatás elnyerésének feltételeit, beleértve azon követelményeket is, melyek meghatározzák a szükséges dokumentumokat, nyilatkozatokat, méghozzá olyan módon, hogy azokat csak a szerződéskötés feltételeként kérhessék a kiírók.

Kötelezze a fejezet kezelőjét, hogy a pályázatok lebonyolításakor építse ki, szabályozza a támogatás majdani célcsoportjának bevonására, a párbeszédre, társadalmi kontrollra vonatkozó mechanizmusokat.

VI. 3. Az állami pályázati rendszerre vonatkozó további javaslataink

A minisztériumok az Áht. és az Ámr. fenti módosításai alapján:

Rendeleti szinten szabályozzák a kezelésükbe tartozó fejezeti kezelésű előirányzatok pályázati úton történő felhasználását, oly módon, hogy az határozza meg a pályázati folyamat időrendjét, a finanszírozás formáit, a kedvezményezettek körét. Tartalmazza továbbá a támogatás célcsoportjának bevonására, a nyilvánosságra és a döntéshozatali mechanizmusra vonatkozó szabályozást, az egyes fejezeti kezelésű előirányzatok terhére meghirdetett pályázatok várható időpontjának feltüntetését, adjon iránymutatást a kiírások tartalmára, hozzáférhetőségére, a pályázat tartalmára, a támogatás és a szerződéskötés követelményére vonatkozóan.

Alakítsanak ki minisztériumi szintű, központosított pályázati rendszert, mely a pályázati gyakorlat fenti részletes szabályozásán alapul. Egységesítsék a pályázatok formai követelményeit, ehhez kapcsolódóan vezessenek be sztenderdizált, központi adatlapokat, szerződéseket, minisztériumon belül kialakított vagy külső intézmény keretében alakítsák ki a pályázatok egységes technikai kezelését.

A kormányzat a pályázati rendszer „civilbarátabbá” tétele érdekében:

Alakítson ki olyan nyilvántartási rendszert, mely központi szinten lehetővé teszi a nyilvántartásban szereplő pályázók, illetve a támogatottak számára azt, hogy az előírt nyilatkozatokat, dokumentumokat, melyek egyébként változatlan tartalmúak lennének, csak az adatok módosulása esetén kelljen az egyes pályázatokhoz benyújtaniuk vagy teremtse meg annak feltételeit, hogy a minisztériumok a szerződéskötéshez szükséges adatokat az adott hatóságoknál ellenőrizhessék, illetve azoktól közvetlenül kérhessék meg.

Hozzon létre olyan információs központot, melynek feladata a minisztériumi pályázatok teljes körű figyelemmel kísérése és az arról való információnyújtás.

A megvizsgált jogszabályok:

1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.)
 1989. évi XXXVIII. törvény az Állami Számvevőszékről (Ász tv.)
 1992. évi XXXVIII. törvény az államháztartásról (Áht.)
 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról (Atv.)
 1993. évi XXIII. törvény a Nemzeti Kulturális Alapprogramról (NKA tv.)
 1995. évi XL. törvény a közbeszerzésekről (Kbt.)
 1995. évi LXIV. törvény a Gyermekek és Ifjúsági Alapról, a Nemzeti Gyermekek és Ifjúsági Közalapítványról, valamint az ifjúsággal összefüggő egyes állami feladatok ellátásának szervezeti rendjéről
 217/1998. (XII.30.) kormányrendelet az államháztartás működési rendjéről (Ámr.)
 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről (Kh tv.)
 2/1999. (IX.24.) ISM rendelet a Gyermekek és Ifjúsági Alapprogram és a Regionális Ifjúsági Irodák működéséről (GYIA r.)
 13/1999. (VIII.27.) NKÖM rendelet a Nemzeti Kulturális Alapprogramról szóló
 1993. évi XXIII. törvény végrehajtásáról (NKA vr.)
 2000. évi CXXXIII. törvény a Magyar Köztársaság 2001. és 2002. évi költségvetéséről
 224/2000. (XII.19.) kormányrendelet a számviteli törvény szerinti egyes egyéb szervezetek beszámoló készítési és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól
 249/2000. (XII. 24.) kormányrendelet az államháztartás szervezeti beszámolási és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól
 2002. évi LXII. törvény a Magyar Köztársaság 2003. évi költségvetéséről
 27/2002. (V. 17.) OM rendelet A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok céljára rendelt előirányzat felhasználásának és kezelésének szabályairól
 290/2002. (XII.27.) kormányrendelet az agrár és vidékfejlesztési támogatások igénybevételének általános feltételeiről
 2003. évi XXIV. törvény a közpénzek felhasználásával, a köztulajdon használatának nyilvánosságával, átláthatóbbá tételével és ellenőrzésének bővítésével összefüggő egyes törvények módosításáról (Üvegseb tv.)
 3/2003. (I.24.) FVM rendelet az agrárgazdasági és vidékfejlesztési célok 2003. évi költségvetési támogatásáról
 2/2003. (III.7.) KvVM rendelet a Környezetvédelmi alap célfeladatok fejezeti kezelésű előirányzat felhasználásának és ellenőrzésének szabályairól (KAC r.)
 9/2003. (II.26.) HM rendelet a 2003. évi fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználásának rendjéről
 5/2003. (V.20.) MeHVM rendelet a kistérségi támogatási alap cél-előirányzat felhasználásának részletes szabályairól
 40/2003. (VI.19.) GM rendelet az egyes fejezeti kezelésű előirányzatokkal kapcsolatos eljárási rendről
 17/2003. (VII. 22) KüM rendelet a Külügyminisztérium fejezetnél az egyes fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználásának szabályairól

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

Megvizsgált további források

0228. sz. Állami Számvevőszéki jelentés a közalapítványoknak és az alapítványoknak az 1998–2001. évek között juttatott nem normatív központi költségvetési támogatás felhasználásának ellenőrzéséről
0237. sz. Állami Számvevőszéki jelentés a társadalmi szervezeteknek és köztisztviselőknek juttatott költségvetési támogatások ellenőrzéséről
- Mobilitás Pályázati Kézikönyv
- Nemzeti Kulturális Alap Szervezeti és Működési Szabályzata
- NKÖM „A pályázatok kezelésének belső rendje”, illetve „A fejezeti kezelésű előirányzatok pályázati úton történő felhasználásának elszámoltatási rendje” című belső szabályzatai
- Pályázati Útmutató a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium 2003. évi „Zöld Forrás” Programjának környezet és természetvédelmi célú fejlesztéséhez

Jegyzetek

- ¹ A központi költségvetés és a nonprofit szektor kapcsolatának vizsgálata - Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, Kutatási zárójelentés, 2003. május. 8. oldal.
- ² 0228. sz. Állami Számvevőszéki jelentés a közalapítványoknak és az alapítványoknak az 1998–2001. évek között juttatott nem normatív központi költségvetési támogatás felhasználásának ellenőrzéséről, 6–10. oldal; 0237. sz. Állami Számvevőszéki jelentés a társadalmi szervezeteknek és köztisztviselőknek juttatott költségvetési támogatások ellenőrzéséről, 13., 30. oldal.
- ³ 0237. sz. Állami Számvevőszéki jelentés a társadalmi szervezeteknek és köztisztviselőknek juttatott költségvetési támogatások ellenőrzéséről, 36. oldal.
- ⁴ A Pénzügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium nem írt ki 2003-ban civil szervezetek által is hozzáférhető pályázatot.
- ⁵ A közpénzek felhasználására vonatkozó törvények, rendeletek, így 1992. évi XXXVIII. törvény az államháztartásról (Áht.), a 217/1998. (XII.30.) kormányrendelet az államháztartás működési rendjéről (Ámr.), az 1995. évi XL. törvény a közbeszerzésekről (Kbt.), az éves költségvetési törvények, valamint a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vonatkozó jogszabályok és egyéb speciális, egyes fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználására vonatkozó jogszabályok.
- ⁶ 249/2000. (XII. 24.) Korm. Rendelet az államháztartás szervezeti beszámolási és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól; valamint a 224/2000. (XII.19.) kormányrendelet a számviteli törvény szerinti egyes egyéb szervezetek beszámoló készítési és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól.
- ⁷ 1990. évi XCI. törvény az adózás rendjéről 97 § c) szerint az „adótervezés: az esedékességkor meg nem fizetett adó és a jogosulatlanul igénybe vett költségvetési támogatás”, így a törvény adóvégrehajtásra vonatkozó rendelkezései az ilyen támogatásra is vonatkoznak.
- ⁸ Mérvadó példa lehet, hogy az ún. egy százalékos törvény (1996. évi CXXVI. törvény A személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról) 1997 évi módosítása során (1997. évi CXXIX. tv. 6 §) eltörölték a rendelkezések kedvezményezettjeinek azon kötelezettségét, hogy a törvény feltételeinek való megfelelést, így pl. a köztartozás hiányát is, közokirattal igazolják. Ehelyett elegendő a kedvezményezett szervezetek részéről teljes bizonyítóerejű magánokiratba foglalt nyilatkozat megtétele is.
- ⁹ Van ahol ez indokolt, például a KvVM esetében, a KAC fejlesztési célú támogatásainak felhasználásakor.
- ¹⁰ Kistérségi alap.
- ¹¹ Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
- ¹² Főként FVM, KvVM, NKÖM, GYISM, OM
- ¹³ Pl. KÜM, NKÖM, GYISM stb.
- ¹⁴ Ez a KvVM kezelésében lévő KAC előirányzat fejlesztési támogatásainak felhasználásánál természetesen indokolt volt.

KÖRNYEZETI KONFLIKTUSOK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE ÉS MECHANIZMUSA

Lányi András

■ Az alábbiakban egy hároméves kutatómunka tanulságait próbáljuk összegezni. 1997-től 99-ig a természeti, illetve az épített környezet sorsát érintő, egymástól igen különböző konfliktusok lefolyását igyekeztünk hosszabb-rövidebb ideig nyomon követni. (Az egyes eseteket külön tanulmányok írják le.)

A konfliktusok keletkezése

A „környezeti kérdés” ahogyan a nyilvánosság előtt megjelenik, rendszerint nem eredendő oka, hanem inkább tünete és következménye tartósan fennálló vagy régóta érlelődő ellentéteknek, melyek gyökereit az érintettek gazdasági törekvéseiben, az érdekérvényesítési és életstratégiák különbözőségében, ezek társadalmi meghatározottságában, vagy a szereplők közti politikai kommunikáció (s a döntéshozatali mechanizmusok) jellegzetességeiben kell keresnünk. Az ilyen ellentétek azonban eseteinkben mindaddig észrevétlen maradnak – azaz nem tudatosulnak, nem fogalmazódnak meg és nem öltik nyilvános konfliktus alakját –, amíg következményeik a környezetre és az emberi egészségre gyakorolt befolyásuknál fogva nem válnak tűrhetetlenné valamely érintett csoport számára. A lappangó társadalmi konfliktust ekkor ez utóbbiak aktivizálódása teszi manifesztté, ami olyan látszatot kelt, mintha a környezeti hatások megítélése körül forogna és környezetvédelmi eszközökkel kezelhető volna. Ami e konfliktusok környezeti hatását illeti, e tárgyban végzett megfigyeléseink eredményét szematikusan úgy foglalhatjuk össze, hogy amikor a különféle fejlesztési, technológiai vagy urbanizációs alternatívák között választanak, ezek várható hatása a környezeti feltételekre ma még szinte sosem játszik érdemleges szerepet. Az utóbbiakban potenciálisan érintett csoportok képviselői nincsenek jelen a döntéseknél, és nem is értesülnek megfelelő módon a döntési folyamat menetéről és körülményeiről.

Amikor pedig a környezeti hatásokat felismerik, azok már csak a korábban beindult folyamatok kerékkötőiként jönnek számításba. Így alakul ki a helyzeteknek a környezetvédőkre nézve roppant előnytelen elrendezése, mely szerint ők azok, akik

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

mindig csak akadályozni próbálják azt, amit mások létrehoznának, s a környezet védelme nem egyéb, mint merő akadémikuskodás.

Mire a társadalmi párbeszéd kezdetét veszi, az események már a korábbi döntések és fejleményeik által kiszabott kényszerpályán mozognak. Nem állnak többé rendelkezésre a probléma megoldásának alternatív lehetőségei, sőt, gyakran az eredeti cél is homályba vész.

A nyilvánosság előtt a tervezett vállalkozások először az előzetes környezeti hatástanulmány vitáján jelennek meg. A tervtanulmányok azonban már egy meghatározott fejlesztési alternatíva igazolására készülnek, akkor, amikor a fejlesztési célok, valamint a célravezető megoldások mérlegelése lezárult és a politikai döntéshozó testületek elkötelezték magukat a választott megoldás mellett. Sőt, üzleti partnereiket is megtalálták, és azokkal szemben kötelezettségeket vállaltak. A beruházó érdekei természetesen nem a probléma megoldásához, hanem egy bizonyos megoldáshoz fűződnek. A hatástanulmányokat a beruházó készítteti, egyedül őt terheli törvényes kötelezettség, hogy álláspontját szakvéleményekkel támassza alá. A hatástanulmánynak ugyan minden esetben több lehetséges alternatívát kell tartalmazni, a gyakorlatban azonban ennek a törvényes kikötésnek alig van jelentősége, hiszen a megrendelés minden esetben annak az egy megoldásnak az alátámasztására szól, amelyhez a megrendelő-beruházó érdekei fűződnek. Így még véletlenül sem fordulhat elő olyan környezeti hatástanulmány, amely ne azt bizonyítaná, hogy a tervezett beruházás a környezetre nézve ártalmatlan vagy kifejezetten előnyös. A hatástanulmányt elbíráló szakhatóság mindig a választott képviseleti testület által helyeselt és a beruházó által igazolt tervekről mond véleményt. Tapasztaltuk, hogy az esetek túlnyomó többségében erős nyomásnak van kitéve. Gyakorlatilag szinte semmi sem ösztönzi arra, hogy a hatástanulmányban szereplő adatokat érdemben ellenőrizze. A beruházás értelmének vagy alternatíváinak mérlegelésére pedig végképp nincs jogosítványa.

Környezet és modernizáció

Eseteink többségében a környezeti ártalmak és kockázatok forrása egy-egy új beruházás, technológiaváltás, fejlesztési elhatározás. A kezdeményezők vállalkozók vagy önkormányzatok. Az indítékok között a terület hasznosítása, jövedelemszerzés, az ellátás javítása, egy szolgáltatás fejlesztése szerepel. A döntéshozatal törvényes folyamata elvben sem, a gyakorlatban pedig még kevésbé tartalmazza a környezeti szempontok érvényesítésének biztosítékait. Ezek képvisellete rendszerint a „magasabb szempontokban” és a jogalkalmazásban járatlan lakossági csoportokra marad. Az ismert ügymenet garantálja, hogy mire ezek élhetnének demokratikus jogaikkal, akkorra már eldöntött kérdésekkel, rendezett ügyekkel, megkötött szerződésekkel találják szemközt magukat. A célkitűzésben, az értéksőbbbségek megállapításában, az eszközök és partnerek megválasztásában nem vehettek részt: számukra csak a tiltakozás marad.

Így keletkezik az a szerencsétlen látszat, mintha a környezeti érdekek mindig csak más, fontosabb érdekek rovására érvényesülhetnének, s nem azokkal összhangban. Pedig a környezetre nézve káros, de „elkerülhetetlen” vagy „már eldön-

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

tött” megoldások sok esetben gazdasági irracionális, politikai diszfunkció, abszurd jogalkalmazás vagy egyszerűen csak felelőtlenség és meggondolatlanság következményei. A „környezeti probléma” pedig csupán végső megjelenési formája ezeknek a társadalmi anomáliáknak. Amennyiben modernizáció alatt valóságos innovációt értünk, és nem azt, hogy a száz vagy kétszáz évvel ezelőtt élt modernizátorok által kijelölt pályán haladunk tovább, akkor bátran kijelenthetjük, hogy napjainkban a modernizáció nevezetét nem érdemli meg más, csakis a környezet minőségét fenntartó vagy javító fejlesztés, a környezetbarát ipartelepítés, áttérés új, szelidebb technológiákra, a fajlagos energia- és anyagfelhasználás csökkentése, reciklikációs rendszerek kialakítása stb. A környezetszociológia és környezetgazdaságtan kutatói számára alighanem az volna a legizgalmasabb kérdés, hogy mi minden akadályozza Magyarországon az efféle, huszonegyedik századi értelemben is modern modernizációt. Jelen vizsgálódásaink során azonban nem ilyen esetekkel foglalkozunk.

Nevezzük hát nevén azokat a körülményeket, amelyek a vizsgált esetekben a fejlesztési igényeket környezetellenes pályára terelték.

1. Rövid távú gazdasági előnyök feltétlen elsőbbsége a döntések körül.

2. „Future-in-the past” – időközben elavult vagy időszerűtlen fejlesztési koncepciók merev, bürokratikus érvényesítése, tekintet nélkül a megváltozott körülményekre. (Valamennyi út-ügy ilyennek bizonyult: Madách sétány, Mártonlak utca, Szombathely.)

3. Környezeti kockázataik felismerése nyomán vált közüggé olyan beruházások elfogadtatása vagy elutasítása, amelyek ettől függetlenül, saját eredeti céljaik szempontjából is elhibázottnak bizonyultak. Ezzel kapcsolatban utaltunk korábban a környezeti konfliktusok származékos jellegére és indikátor szerepére. (A fenti három mellett a Korvin téri szálloda és mélygarázs is ide sorolandó.)

4. A nyilvánvaló környezeti adottságokat figyelmen kívül hagyó ipartelepítés. (Százhalombatta, solymári téglagyár, külszíni fejtés Pécsbányán, veszélyes hulladéklerakó Vácrátóton.)

5. A környezetvédelmi előírások, illetve a döntéshozatal menetét szabályozó rendelkezések tudatos kijátszása (bevásárlóközpont a pécsi Béke-parkban, solymári téglagyár, vácrátóti hulladéklerakó). Kedvező jel, hogy a környezetromboló és egészségkárosító vállalkozások többnyire csak törvénysértés vagy rosszhiszemű jogértelmezés árán valósulhatnak meg. Kedvezőtlen, hogy megvalósulnak; a törvényt rendszeresen kijátsszák, és a jogorvoslat úgyszólván elérhetetlen.

6. Végül a demokratikus döntéshozatal elveinek sérelme, a nyilvánosság megkezdése, a tényleges társadalmi részvétel és ellenőrzés lehetőségének korlátozása vagy kijátszása igen gyakori kísérőjelensége a környezeti konfliktusoknak (is). A környezetkárosítás és a bürokratikus abszolutizmus közötti szoros korreláció azokat igazolja, akik azt vallják, hogy a társadalmi részvétel és a korrekt tájékoztatás önmagában a környezetvédelem leghathatósabb politikai eszköze. Ezek azonban, mint láttuk, pusztán jogi eszközökkel nem kényszeríthetők ki, valóságos politikai klímaváltozás nélkül.

Az esettanulmányok többségében a kezdeményezők nem magánvállalkozók, hanem helyi önkormányzatok voltak. Általában a környezetet érintő gazdasági természetű döntésekre ezek rendelkeznek a legnagyobb befolyással (közterületek

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

hasznosítása, beruházások szabályozása, engedélyezése). Figyelemre méltó, hogy ezek a testületek valamennyi megismert esetben az általuk hivatalból képviselt sokféle érdek közül a piaci értelemben felfogott gazdasági érdeket részesítették előnyben. Lényegében mint bevétel-érdekeltségű szervezetek viselkedtek. Úgy találtuk, hogy a környezeti érdekek érvényesítésének egyik legfőbb akadálya ma az, hogy az önkormányzatok rákényszerülnek, hogy minden más érdekre való tekintet nélkül bevételeik növelését tekintsék az elsőrendű szempontnak döntéseiknél. Nehéz volna nem észrevenni az összefüggést a választott köztestületek piacelvű működése és a versengő magánszereplők piackerülő viselkedése között. A piacgazdaság a haszonelvű magatartást ösztönzi, de közömbös aziránt, hogy a haszon piaci tevékenységből vagy más forrásból származik. Merőben más stratégiát kell követnie a vállalkozónak, ha közvetlenül a piaci értékesítéstől függ, mint ha gazdasági eredményessége állami-önkormányzati támogatások, hitelek, hitelgaranciák, kedvezmények és előnyös megrendelések megszerzésén múlik. Feltevésünk szerint a posztállami Magyarországon általában, de különösen az infrastrukturális területen az utóbbiakra irányuló stratégia hoz több sikert.

Az adminisztratív és politikai testületekben ugyanolyan eleven a bürokratikus újraelosztás hagyománya, beidegződései, fortélyai, nem utolsósorban annak hivatástudata és éthosza, mint a minap privatizált gazdasági szereplőknél. Nemegyszer a kapcsolatok rendszere is a régi, érintkezésük begyakorlott, részben személyes ismeretségen alapul. Fontos tényező ebben, hogy nálunk a közszolgáltatások privatizálása rendszerint magának a közszolgáltató vállalatnak a privatizálásával történt, s ez gyakorlatilag alig érintette privilegizált helyzetüket (pl. hulladékkezelés, energiaszolgáltatás, távközlés, infrastrukturális tervező- és beruházó tevékenység stb.) A helyzet legkézenfekvőbb következménye e tevékenységek piac- és költségérzékenységének alacsony foka.

A beruházó, amikor egy vállalkozás gazdaságosságát mérlegeli, elsősorban nem a piaci megtérülés esélyeivel számol, hanem közpénzek megszerzésének lehetőségével. A gazdaságosság követelménye továbbra sem a piacon jelentkező spontán igényekhez való alkalmazkodást jelent, nem az erőforrásokkal való takarékoskodást és nem a teljesítmény javítását követeli, hanem a költségvetési források megszerzéséért folyó versengésben elért eredményt.

Amit László Ervin a modern észrevétlen elavulásának nevez, a hazai várospolitikusok többsége előtt valóban észrevétlen maradt. A fejlesztési szempontok között változatlanul első helyen áll, hogy szabad utat biztosítsanak a növekvő forgalomnak, és figyelmen kívül hagyják azt a sokszorosan bizonyított tapasztalatot, hogy minden ilyen intézkedés a forgalom további növekedéséhez vezet. Az áthaladás szempontjainak érvényesítése az ott-tartózkodás rovására városainkat lassan lakhatatlanná, a zsúfoltságot pedig egyre elviselhetlenebbé teszi. A régi belvárosi részek rohamos romlásának egyetlen alternatívájaként a „modernizáció” idejétmúlt ötletei merülnek fel: üzletház- és irodaépítés, „feltáró” útvonalak megnyitása az autóáradat előtt; mindez természetesen az „értéktelen” vagy romos régiségek lebontása árán. Nagyvárosaink fojtogató levegője, a légszennyezés súlyos egészségügyi következményei és a máris túl sűrű beépítettség dacára továbbra sem élvez feltétlen elsőbbséget a maradék zöldterületek védelme. „Zöld” utat változatlanul az új bevásárlóközpontok, forgalmi útvonalak és egyéb „hasznos” létesítmények kapnak. A levegő, a csend, a biztonságos

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM ■■■

közlekedés és nélkülözhetetlen zöld foltok védelmében szerveződő lakossági akciók üzenetét a döntéshozók, ha csak tehetik, következetesen semmibe veszik.

Környezet és demokrácia

A humánökológia a kölcsönös egymásrautaltság és a kölcsönös gondoskodás szálaiból font kapcsolatok hálózatának jelentőségét hangsúlyozza: személyiségünk válasz egy meghatározott természeti és kulturális környezet kihívására, nem értelmezhető ettől elszakítva. A környezet átalakítására irányuló erőszakos külső beavatkozás az emberhez méltó élet nélkülözhetetlen testi, illetve szellemi feltételeit veszélyezteti. A modern európai jogrend azonban ezt nem veszi figyelembe. A habeas corpus elv, aligha véletlenül, olyan kor alkotása, amely a saját testhez fűződő elidegeníthetetlen jog kimondásával egyidejűleg radikálisan elszakította az embert a megélhetés fizikai feltételeitől és általában attól, amit környezetnek nevezünk. Függetlenségem negatív értelme: csak a testemhez van jogom. A fülemhez igen, a madarak énekéhez nem, a járáshoz igen, a földhöz nem, a lélegzéshez igen, a levegőhöz nem. A környezethez való személyes viszony jelentőségének elismertetése nagyobb próbára teszi gondolkodásunkat a közjavakról, mint az egészséggel kapcsolatos alapjogoké. Az lesz a kérdés, hogy vajon a „helyi embereknek” lehet-e a fizikai közelség és a személyes érintettség folytán megkülönböztetett rendelkezési joguk saját környezetük fölött, akkor is, hogy ha annak jogi értelemben nem tulajdonosai?

Az általunk vizsgált esetekben a környezetvédelmi kezdeményezés kiindulópontja a helyi társadalom volt, a közvetlenül érintett lakosság. Ezért ideje talán megkérdőjelezni azt az általánosan elterjedt vélekedést, mely szerint nálunk az emberek között bőségesen szűkebb vagy tágabb környezetük sorsát illetően. Tíz esetből mindössze két alkalommal találtak a lakóhelyük szerint érintettek szövetségét az önkormányzatnál. Mi több, a lakosság ellenkezését kiváltó kezdeményezések fele legalább az önkormányzatoktól származott. A helyi nyilvánosság és az informális politikai „közélet” kezdetleges állapotának ismeretében nem okozhat meglepetést a környezet védelmében fellépő csoportosulások alkalmi jellege. Megmozdulásaikhoz a „hivatásos” környezetvédő egyesületek legfeljebb utólag csatlakoztak. A megfigyelt helyi mozgalmak rekrutációja mindig az épp adott ügghöz kapcsolódik. Egymást jólrosszul ismerő szomszédok fognak először össze az észlelt szennyezés vagy egy tervezett beavatkozás elhárítására. Csoportosulásaik kor, nem, végzettség, foglalkozás és – amennyire ezt egyáltalán meg tudtuk ítélni – politikai hovatartozás szempontjából a legvegyesebb képet mutatják, semmiféle általánosítható sajátosságot nem találtunk társadalmi rétegzettségük tekintetében. Ebből arra következtetünk, hogy a spontán környezetvédő megmozdulásokban való részvétel bár aránylag ritka jelenség, korántsem rétegspecifikus.

Az egymással ellenkező álláspontok rendszerint a lakossági fórumokon, közmeghallgatásokon szembesülnek először. A választott testületekben a közvetlenül érintett csoportok és a környezetvédők szempontjai alig jutnak szóhoz. Ezért döntő szerep jut az ilyen ügyekben a közvetlen demokrácia intézményeinek. Működésüket azonban a hivatalos oldal eléggé negatívan értékeli. Egyszerre nehezményezik a lakosság érdektelenségét, és azt, hogy a tiltakozók „kisajátítják” a nyilvános fó-

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

rumokat, és visszaélnék a demokratikus lehetőségekkel. A vitákat, sajnos, a kölcsönös bizalmatlanság jellemzi, ezért gyakran elmérgesednek, és a felek kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy méltányolják egymás álláspontját. Az önkormányzati nyilatkozók nem gondolják, hogy ezek a találkozók érdemi befolyással lehetnének döntéseikre, rendeltetésük csupán a kész döntések népszerűsítése. Szakmai kérdéseket, úgymond, nem lehet közfelkiáltással, érzelmi alapon eldönteni. A fórumokon megjelenő helyi vezetők rendszerint nem is csinálnak titkot abból, hogy szándékuk megmászhatatlan („ügyis megépítjük”, közlik a tiltakozókkal). A tiltakozó nyilvánulásokat rendre a lakosság tájékozatlanságával, rosszhiszeműségével, vagy – ami még rosszabb – egy „szervezett kisebbség” aknamunkájával magyarázzák.

A választott testületek és a nyilvánosság elé rendszerint csupán egyetlen lehetséges megoldás kerül, ennek elfogadtatása vagy megakadályozása körül forognak történeteink. Az „egyedüli jó megoldás” megelőlegezése a demokratikus folyamatokat mintegy zárójelbe teszi, üres formalitássá degradálja. A kész helyzet szorításában a rendszerint alulinformált döntéshozók tehetetlennek bizonyulnak, kerülik a felelősséget, bizalmatlanok a bírálattal, általában a lakossággal szemben, ennek következtében az ügyek a végtelenségig hajlamosak elhúzódní. A testületek számára kínos ügyekben érthető önvédelmi reflex az információk visszatartása és a nyilvánosság kizárása, ragaszkodás a bürokratikus megoldásokhoz. Végül az egymással ellenkező vélemények késleltetett találkozása és az érdemi viták megkerülése eredménytelenné teszi az álláspontok közeledését és a megegyezést.

Mire egy-egy ügy vitathatóvá, egyáltalán észlelhetővé válik, addigra az egyik párt már megkötött szerződésekre, elköltött súlyos milliókra hivatkozhat. A környezeti ártalmak és forrásuk között az összefüggés ellenben mindig kétségbe vonható, a bizonyítási eljárás rendkívül nehézkes, a mérési adatok sokféleképpen manipulálhatók, a hatósági intézkedés pedig elkerülhető. A beruházók által készített környezeti hatástanulmányok minden esetben arról nyugtatnak meg, hogy ezek a megengedett határértékeken belül mozognak. Visszatérő érv a hatástanulmányokkal szemben, hogy azok a várható károkat alábecsülik, hiányos vagy valótlan adatokat tartalmaznak, a jogszabályokat és határértékeket önkényesen értelmezik.

A vizsgált konfliktushelyzetek szereplői a köztük fennálló vita tárgyát rendszerint egymástól gyökeresen eltérő módon határozzák meg. Sőt, azt mondhatjuk, hogy az egyes csoportok éppen a konfliktus mibenlétéről alkotott felfogásuk szerint különülnek el.

Nem egyszerűen a másik érveinek igazságát kérdőjelezzik meg, hanem az „ügy” tematizálásának választott módját a maga egészében.

A CIVIL TÁRSADALOM – HATÁRTALANUL

Áttekintés a nemzetközi összehasonlító nonprofit kutatásokról

Szomolányi Zsuzsa

„A nonprofit szektor bizonyos értelemben olyan sokszobás háznak tekinthető, amelynek az alaprajza, szobabeosztása országról országra igen különböző lehet, bár maga a ház alapterülete nagyjából hasonlóknak tűnik.”
(, Lester M. Salamon)

Előszó

Nonprofit szektor, civil szféra, társadalmi önszerveződések, harmadik szektor, civil szervezetek, önkéntes szektor... Sokféle elnevezés, sokszínű szervezeti jellemzők az egymásnak feszülő nonprofit elméletek tükrében. Szerepelnek köztük kórházak, egyetemek, társasági klubok, szakmai szervezetek, gondozó otthonok, hagyomány-ápoló szervezetek, egészségügyi központok, környezetvédelmi mozgalmak, családsegítő irodák, önszolgáltató csoportok, vallási gyülekezetek, sport klubok, munkaerő-képző központok, emberi jogok védelmével foglalkozó szervezetek, közösségi egyesületek stb.

Az utca embere számára az első gondolat a nonprofit szó hallatán a jótékonykodás, a társadalmi érzékenység megjelenése. De a második felvillanó kép még mindig a 90-es évek kezdetének túl liberális jogi szabályozása miatti hazai alapítványi botrányok kirobbanása.

Sokan, sokat és sokféleképpen tettek már azért, hogy a szektorral kapcsolatos pozitív gondolatokat ne felhőzze be semmi. Ennek eléréséhez vezet út, mégpedig a közvélemény folyamatos informálása a szektor működéséről, fontosságáról, a tevékenység eredményeiről.

Bevezetés

Talán sokakban felmerült már a kérdés, hogy a hazai elnevezések közül miért a „nonprofit szektor” a leggyakrabban használt kifejezés. Valószínűleg azért, mert arra ad választ, hogy milyen szándékok és értékek mentén, milyen szereplők részvé-

■ VILÁG-NÉZET

telével zajlottak azok a folyamatok, amelyek eredményeként a civil szervezetek mindennapi életünk részévé és ezzel együtt a társadalmi problémák kezelésének fontos eszközévé váltak.

A névhasználat összhangban alakult azzal a képpel, amely a közgondolkodásban a szektorról megjelenik. Az elnevezés nem a szektor összetettségét, szervezeteinek sokféleségét tükrözi, hanem arra az egyetlen jellemzőre utal, amellyel kapcsolatban az érintettek között teljes az egyetértés.

A nonprofit szektor *nemzetközi kritériumrendszere* az 1990-es évekre alakult ki, és az „ideális nonprofit szervezet” elvárható tulajdonságait foglalja magába. Olyan szervezetek széles skálájára utal, amelyek nem kormányzatiak, az állami intézményi struktúrán kívül helyezkednek el; nem elsősorban profitszerzési célokat követnek, esetleges profitjukat nem osztják szét vezetőik vagy „tulajdonosaik” között; öngazgatók és intézményesültek; a hozzájuk való csatlakozás (akár tagként, akár támogatóként) önkéntes. Ezt a definíciót a program nemzetközi kutatói és tanácsadói körének együttműködésével fogalmazták meg. A meghatározást több mint 40 országban használják. A definíció egyaránt magában foglalja az informális és a hivatalosan bejegyzett egységeket és az egyházi és a világi szervezeteket is.

Fontos ismerni még a civil szervezeteknek, hogy feladatuknak tekintik a köz, a közösség szolgálatát, és működésüknek nem csupán az a célja, hogy az érintettek számára nyereséget termeljenek. A nonprofit szervezetekben egyrészt a szabadság és a személyes kezdeményezés iránti elkötelezettség testesül meg, másrészt a szolidaritás érzése, hogy az emberek nemcsak magukért felelősek, hanem azért a közösségért is, amelyhez tartoznak. A nonprofit szektorba a társadalom azon szervezetei tartoznak, amelyek ötvözik e két feltételt, így tehát magánintézményként valójukban közösségi célokat szolgálnak.

Nonprofit vagy karitatív intézmények már régóta működnek a világ legkülönbözőbb társadalmiban. Létrejöttükben a vallási indíttatás, a társadalmi mozgalmak, a kulturális vagy szakmai érdeklődés, a szolidaritási és kölcsönös segítségnyújtási törekvések, az altruizmus, vagy újabban az a kormányzati igény játszik szerepet, hogy a civil szervezetek vállaljanak részt a közösségi funkciók ellátásában. Ezen intézmények száma és sokfélesége az utóbbi években ugrásszerűen megnőtt.

„Az utóbbi években a nonprofit szervezetekre irányuló, a világ minden táján tapasztalható érdeklődés elsősorban az állam válságának tulajdonítható. A fejlett északon a válság a hagyományos jóléti szociálpolitika megkérdőjelezésében, a fejlődő dél jelentős részén az állam által irányított fejlődésből való kiábrándulásban, Közép-Kelet-Európában az államszocializmus összeomlásában nyilvánult meg.

A nonprofit szektorra irányuló figyelem oka ugyanakkor a civil szervezetek számának és súlyának növekedésében is keresendő. Valójában egy „globális egyesületi forradalom” zajlik.¹

A fentiek szerint a civil szervezetek szaporodását világszerte az idézte elő, hogy az állam már nem képes a maga erejéből megoldani a felmerülő szociális, fejlesztési és környezetvédelmi problémákat. Emellett a civil szervezetek fontos szerepet játszanak a piac és az állam kizárólagossága közötti „arany középút” megtalálásában.

„Az empirikus munkák is azt bizonyították, amit a nonprofit szektor egymással vitatkozó, s ugyanakkor egymásra épülő elméletei, az állam kudarca/piac kudarca (Weisbrod), szerződéses kapcsolatok kudarca (Hansmann), öntevékenység kudarca (Salamon) elméletek már jóval korábban világossá tettek, hogy a nonprofit szervezeteket nem az általuk elérhető magasabb szolgáltatói hatékonyság teszi kívánatos intézményi formává.

Az öntevékeny szervezetek nagy előnye az, hogy olyan szükségletekre is képesek reagálni, amelyek nem a többség, az átlagpolgár, hanem a speciális helyzetben levő társadalmi csoportok szükségletei, hogy profitmotívum híján megbízhatóbbak a piaci törvények szerint működő szolgáltatóknál, hogy az általuk nyújtott szolgáltatások innovatívabbak és emberre szabottabbak a tucat-szolgáltatásoknál.”²

Az elmúlt évtizedekben a szervezetek létrehozása egyszerűsödött, ami szintén hozzájárult az állampolgári aktivitás növekedéséhez. A civil szervezetek számának emelkedésére jelentős mértékben hatott, hogy az 1970-es évek során világszerte bővült a képzett szakemberek tábora. Ezek közül a szakemberek közül sokan láttak a nem-kormányzati szervezetekben egyfajta eszközt a társadalmi változások előidézéséhez.

A folyamatot különböző külső szereplők is segítették, akik gyakran a szükséges pénzügyi vagy humán erőforrások biztosításával járultak hozzá a civil társadalom működéséhez. Példaként említhetjük a nyugati karitatív alapítványokat, amelyek elkötelezetten segítettek a demokrácia fejlődését és a szegények társadalmi felemelkedését; a multinacionális vállalatokat, melyek igyekeztek a távoli országokban is megvetni a lábukat; valamint az olyan nemzetközi szervezeteket, mint a Világbank, amelyek felismerték, hogy fejlesztési programjaik végrehajtásához szükség van az állampolgári energiák felhasználására.

Johns Hopkins Összehasonlító Nemzetközi Nonprofit Szektor Projekt

Az 1990-es évek legelején a harmadik szektor méretéről és szerkezetéről még az alapvető ismeretek sem állnak mindenütt rendelkezésre. Ennek az űrnek a betöltése volt a cél, amikor 1991-ben elindult az a nagyszabású nemzetközi program, amely a Johns Hopkins Összehasonlító Nemzetközi Nonprofit Szektor Projekt nevet viseli. Célja a szektorról rendelkezésre álló ismeretek és elméleti tudás bővítése és elmélyítése, valamint az állami és magánszféra nonprofit szektorral kapcsolatos magatartásának tudományos megalapozása.

A kutatási program összehasonlító és empirikus megközelítésének érvényesítését az érintett országok kutatóiból szerveződött munkacsoport és a helyi tanácsadói testületek hálózata segítette. A vizsgálat két évben, három lépésben zajlott, 1991-ben 12 országot, 1995 első körében 22 országot, majd 35 országot vontak be a vizsgálatokba.

■ VILÁG-NÉZET

Az 1991-es vizsgálat eredményei

A kutatási programban 1991-ben 12 ország szakemberei gyűjtöttek adatot, hogy elemezzék a nonprofit szektor szerepét, méreteit, szerkezetét és pénzügyeit. A közös kritériumok alkalmazásával hat fejlett (USA, Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország, Japán), öt fejlődő (Brazília, Ghana, Egyiptom, Thaiföld, India) és egy volt szocialista (Magyarország) országot jelöltek meg a vizsgálat céljával.

A 12 ország közül hétben (USA, Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország, Magyarország és Japán) részletes empirikus adatok összegyűjtésére is sor került. A kutatók célja az volt, hogy összehasonlítható adatokat gyűjtve világos képet adjanak a programban résztvevő országok nonprofit szektorának méretéről és szerkezetéről, és ezek elemzésével feltárják azokat a tényezőket, amelyek segítik a szektor fejlődését. Az adatok megbízhatóságával növelni kívánták a nonprofit szektor elismertségét a társadalom, ezen belül az állami és a magánszektor körében, és egyben javítani szerették volna a helyi szintű kutatómunka lehetőségeit is.

Az 1991-es kutatás során a vizsgált szervezetek köréből kizárták az egyházakat és a direkt politikai szervezeteket. Az így meghatározott nonprofit szektor komoly gazdasági erőt képviselt, alkalmazottainak száma abban a hét országban, ahol részletes empirikus adatgyűjtés folyt, elérte a 11,8 millió főt, tehát a szolgáltatások területén 1991-ben minden nyolcadik állás a nonprofit szektorba tartozott. Az alkalmazotti munka mellett a szektor az önkéntesek munkájára is számíthatott. Ez összességében 4,7 millió teljes munkaidős foglalkoztatott munkájával volt egyenértékű.

A nonprofit szektor folyó kiadásainak összege 1991-ben a hét vizsgált országban 601,6 milliárd USA dollár volt, ez a hét ország összesített bruttó hazai termékének közel 5 százalékát tette ki.

Természetesen a hasonlóságok mellett akkor is és ma is fellelhetők az országok közötti különbségek is. 1991-ben az Amerikai Egyesült Államoknak volt a legnagyobb nonprofit szektora, amelyben az összes amerikai foglalkoztatott 6,8 százaléka dolgozott.

Franciaországban, Németországban és az Egyesült Királyságban nonprofit szektorban alkalmazottak összes foglalkoztatotthoz viszonyított aránya 3–4 százalékos.

A magyarországi nonprofit szektor már 1991-ben is több mint 20 ezer szervezetből állt és alkalmazotti létszáma elérte a szolgáltatásban foglalkoztatottak 3 százalékát.

A gazdaság egészéhez viszonyítva relatíve kicsinek mutatózó japán nonprofit szektort, ha abszolút számokban mérjük, 1991-ben a világ második legnagyobb ilyen szektora volt, amely a német, francia és angol társainál lényegesen több embert foglalkoztatott.

A tevékenységi szerkezetet figyelembe véve a nonprofit szervezetek összes kiadásainak átlagosan háromnegyede az oktatás-kutatás, az egészségügy, a szociális ellátás és a kultúra-pihenés területére koncentrált. A helyi sajátosságok miatt azonban nagyok voltak a tényleges megoszlás országok közötti különbségei. Japán-

ban és az Egyesült Királyságban az oktatás volt a nonprofit szervezetek fő tevékenységi területe, Németországban és az USA-ban az egészségügy. A francia és az olasz nonprofit szektorban a szociális ellátásé volt a vezető szerep, amíg Magyarországon a kultúráé és a pihenésé. Viszont a fejlődő országokban a nonprofit szektor legfontosabb szereplője a fejlesztési szervezetek.

Meglepő módon a nonprofit szektor bevételeinek átlagosan csupán 10 százaléka származott magánadományokból. Ez az arány még az Amerikai Egyesült Államokban sem volt több 20 százaléknál. A legfontosabb bevételi forrásnak átlagosan a saját bevételek (tőkehozam, szolgáltatási díjak, árbevételek, vállalkozási bevételek) számítottak, arányuk 47 %-os volt.

A fontossági sorrendben az állami támogatások a második helyet foglalták el 43 %-kal. Az állami támogatások az összehasonlításban szereplő országok közül Német- és Franciaországban a nonprofit szektor legfontosabb bevételi forrását jelentették, ez az állam és a nonprofit szektor közötti szoros együttműködésre utal.

A saját bevételek nagy szerepet játszottak az érdekképviseletet ellátó, a kulturális, az oktatási és lakásügyi szolgáltatásokat nyújtó és a környezetvédelmi szervezetek finanszírozásában. Az állami támogatások aránya magas volt az egészségügyi, a szociális, valamint az érdekvédelmi szervezetek bevételei között. A magánadományok a nemzetközi segélyszervezetek számára jelentették tevékenységük finanszírozásának legfontosabb forrását.

Az oktatás és a kutatás területén realizálódott a szektor kiadásainak közel negyede. Ezen belül a legnagyobb rész a felsőoktatás finanszírozását szolgálta, de az alap- és a középfokú oktatás kiadásai is számottevő nagyságúak voltak.

A nonprofit szektor folyó kiadásainak átlagosan valamivel több mint 20 százaléka finanszírozta az egészségügyi, ezen belül is főleg a kórházi és a klinikai ellátást.

A szociális ellátás a legkülönbözőbb formájú és tartalmú szociális szolgáltatásokhoz teremtette meg a pénzügyi feltételeket. Ilyenek például a családsegítő és a krízisintervenciók szolgáltatásai, a kábítószeresek kezelése, a gyermekvédelem, az információs és tanácsadó szolgálatok, valamint a szociális segítségnyújtás egyéb formái. 1991-ben ezekre a szolgáltatásokra átlagosan a nonprofit szektor kiadásainak közel 20 százalékát fordították. A kiadásoknak körülbelül 16 százaléka a kulturális és rekreációs szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek tevékenységének finanszírozására szolgált. E szervezetek között egyaránt megtalálhatók pl. a kiállítótermek és a sportklubok is.

Az üzleti, szakmai, és munkavállalói érdekképviseletek folyó kiadásai a szektor összes kiadásának körülbelül 9 százalékát tették ki. Az ebbe a csoportba tartozó érdekképviseletek elsősorban saját tagjaik érdekeit szolgálják.

A gazdaság- és településfejlesztés a szektor összes kiadásának átlagosan 5 százalékát tudhatta magáénak. A fejlődő országok nonprofit szektorában nagyobb súllyal volt jelen, mint a fejlett országban.

A már felsoroltakon kívül a nonprofit szervezeteknek csak két olyan típusa volt, amely 1 százaléknál magasabb arányban részesedett a szektor összes kiadásából: az emberi jogi és a nemzetközi szervezetek.

A kultúra és pihenés, a környezetvédelem és az állampolgári jogok védelme területén működő nonprofit szervezetek gazdasági súlya az önkéntes munka beszámításával szembeötlően magasabb volt, mintha csak a folyó kiadások adataival számoltak volna.

■ VILÁG-NÉZET

Országok közötti különbségek

Mind a 7 vizsgált országban az oktatás/kutatás, egészségügy, szociális ellátás, kultúra/pihenés területére koncentrálódott a szektor kiadásainak legalább három-negyede. Azonban a négy domináns terület egymáshoz viszonyított aránya országoként igen különböző:

1991-ben a vizsgált országok közül Japán és az Egyesült Királyság nonprofit szektorában az oktatási szervezetek domináltak. A szektor összes kiadásának az Egyesült Királyságban 43, Japánban pedig 40 százalékát az oktatás és kutatás területén működő szervezetek mondhatták magukénak. A felsőoktatásban a legnagyobb hagyományokkal rendelkező angol egyetemek (Oxford, Cambridge) már régóta a nonprofit szektor részét alkotják, azonban a nonprofit szervezetek aránya a japán felsőoktatásban is több mint 75 százalékos, a magániskolák az alap- és a középfokú oktatásban is egyre népszerűbbek.

Az USA-ban a szektor kiadásainak 53 százaléka az egészségügyi szervezetek ráfordítása, ennek oka, hogy az amerikai kórházak több mint a fele nonprofit formában működik.

A német kórházaknak egyharmadát működtetik nonprofit intézmények. Ezek többsége kapcsolódik a német nonprofit szektorban tevékenykedő hat nagy jóléti egyesülethez. A szektor második legfontosabb tevékenységi területe az USA-ban az oktatás, azon belül is elsősorban a felsőoktatás, ahol az iskolák fele nonprofit formában működik. A német nonprofit szervezetek második legfontosabb tevékenységi területe a szociális szolgáltatás, hiszen a szubszidiaritási elv értelmében a kormányoknak kötelessége, hogy a humán szolgáltatások megszervezésében amikor csak lehet a nonprofit szervezetekre támaszkodjon.

A francia nonprofit szektor kiadásainak közel 30 százalékát, az olasz nonprofit szektorban felmerült kiadásoknak körülbelül egynegyedét a szociális szolgáltatásokat nyújtó szervezetek ráfordításai teszik ki. A francia és az olasz nonprofit szektoron belül viszonylag nagy az oktatással foglalkozó szervezetek súlya. Azonban Franciaországban a nonprofit szervezetek (főleg egyházi iskolák) elsősorban az alap- és a középfokú oktatásban aktívak. Mindkét országra jellemző még, hogy nonprofit szervezetek viszonylag jelentéktelenebb szerepet játszanak az egészségügy területén.

Magyarországon 1991-ben a nonprofit szektor kiadásainak 57 százalékát a kultúra és a pihenés kötötte le. Ennek oka, hogy a sportegyesületek, rekreációs és hobby-klubok működése az államszocialista időszakban is engedélyezett volt, emellett a kulturális szférában már a rendszerváltás kezdetén a nagy alapítványok egész sorát hozták létre.

A nonprofit szektor nagyságának országok közötti különbségei részben a szektor belső szerkezetének nemzeti sajátosságaival magyarázhatók, de az eltérések kialakulásában a támogatási források különbözősége is szerepet játszik. A bevételi források sokat elárulnak a nonprofit szektornak a társadalomban játszott szerepéről és a többi szektorhoz fűződő viszonyáról.

A nonprofit szektor bevételeinek három nagy csoportját figyelhetjük meg. Ezek a magánjellegű adományok (az egyéni, a vállalati és az alapítványi támogatások), a kormányzati és az állami szektorból származó támogatásokról és az ár- és díjbevételek,

amelyeket a nonprofit szervezetek saját szolgáltatásaik értékesítésével összefüggésben a fogyasztóktól szednek be. Ezeknek a finanszírozási forrásoknak az egymáshoz viszonyított aránya komoly hatással van a nonprofit szektor szerkezetére és jellegére.

Az 1991-ben végzett nemzetközi kutatás adatai alapján megállapítható, hogy a jótékony magánadományokból származó bevételek aránya a 7 országban (Olaszország, Magyarország, Franciaország, Németország, Egyesült Királyság, Japán és USA) átlagosan 10 százalék volt. (Az adományok 60 százaléka magánszemélyektől, a maradék 40 százalék zömében vállaltoktól és alapítványoktól származott.) A nonprofit szektor bevételeinek 47 százaléka a szervezetek tevékenységével összefüggő ár- és díjbevétel, valamint vállalkozási bevétel volt, s a bevételek 43 százalékát az állami támogatások tették ki. Az ár- és díjbevételek magas aránya azt tükrözi, hogy a nonprofit szervezetek a vizsgált országokban szoros kölcsönhatásban vannak a piaci szektorral.

A szolgáltatási díjbevételek arányának növekedését azok a társadalmi és gazdasági folyamatok idézték elő, amelyek a nonprofit szervezetek szolgáltatásai iránti keresletet is kibővítették. Ilyen például a nők növekvő számban történő munkába állása, ami a gyermekek, és öregek napközbeni felügyeletét teheti fizetett szolgáltatássá. Emellett változóban van a modern jóléti állam lehetőségeinek megítélése, napjainkban egyre inkább terjednek azok a félelmek, amelyek szerint az állam több feladatot vállal, mint amennyit hatékonyan el tud látni. A nonprofit szektor megkönnyítheti az állam által finanszírozott jóléti szolgáltatások körének további bővítését. Ez az állam és a nonprofit szervezetek közötti együttműködési szerződések növekvő számú létrejöttét jelenti.

A vizsgált 7 ország közül 5-ben (Magyarországon, Olaszországban, Japánban, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban) a bevételek legfontosabb forrását a tevékenységgel összefüggő saját bevételek jelentik, a második forrás az állami támogatás, s a harmadik a magánszektorból érkező adományok.

A 7 ország közül kettőben (Német- és Franciaországban) a finanszírozási források között a vezető helyet az állami támogatások foglalják el. Az állami támogatások németországi domináns szerepe a német jóléti állam „szubszidiaritási” elvének következménye. Franciaországban az állam és a nonprofit szektor közötti partneri viszony az 1982-es decentralizálási törvény elfogadását követően alakult ki, amely ellenében az állam hatásköröket adott le a helyi önkormányzatoknak, és egyben kötelezte őket, hogy új feladataik ellátásában partnerként támaszkodjanak a nonprofit szervezetekre.

A magánadományok viszonylag alacsony szintjének egyik oka valószínűleg az, hogy a vizsgált országokban többségében igen magasak az adóterhek, azonban a magánadományok hatása ennek ellenére is számottevő. Azonban önmagukban mégsem teremtenek elegendő anyagi alapot, hogy a nonprofit szektor a modern jóléti államban komoly szereplő lehessen. Ehhez a szektornak az állami támogatásokra is szüksége van.

Az állami és a nonprofit szektor együttműködése növekvő, de a nonprofit szektor nem helyettesíti az államot, viszont segítheti azt úgy, hogy magára vállalja a kormányzati finanszírozású szolgáltatások egy részének megszervezését. Így az állam jóléti szerepvállalása növekedhet az állami szektor bővülése nélkül. Ezzel megvalósul a „finanszírozó állam” koncepciója.

■ VILÁG-NÉZET

A vizsgált országok nonprofit szektorának szerkezete országonként jelentősen különbözik, ami azt bizonyítja, hogy a nonprofit szervezetek képesek rugalmasan alkalmazkodni a helyi feltételekhez, válaszolva a helyi szükségletekre.

Az 1995-ös – 22 országra kiterjedő – vizsgálat eredményei

Az 1991-ben elindult kutatást 1995-ben egy újabb követte, további összefüggéseket tárva fel a szektor sajátosságaiban. Ekkor a vizsgálat már 22 országra terjedt ki. Az Európai Unió országai közül Ausztria, Belgium, Finnország, Franciaország, Németország, Írország, Hollandia, Spanyolország és az Egyesült Királyság került bevonásra. A többi fejlett országot Ausztrália, Izrael, Japán és az Amerikai Egyesült Államok képviselte. Közép-Európából a Cseh Köztársaság, Magyarország, Románia és Szlovákia; Latin-Amerikából pedig Argentína, Kolumbia, Mexikó és Peru, valamint Dél-Afrika nonprofit szektorának főbb adatait vizsgálták.

Az 1995-ben 22 ország bevonásával megismételt felmérés eredményei azt bizonyították, hogy a nonprofit szektor nem csupán komolyabb gazdasági erőt képvisel az általánosan feltételezetténél, de az utóbbi években a foglalkoztatás területén az átlagosnál nagyobb növekedést is mutat.

1991 és 1995 között a nonprofit szektor foglalkoztatotti létszámának bővülése Európában volt a legnagyobb. Franciaországban, Németországban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban átlagosan 24 százalékos, ami 3,8 millió új számított főállású foglalkoztatottat jelent. A másik három fejlett országban (Izraelben, Japánban és az Egyesült Államokban) a bővülés a szektorban átlagosan 20 százalékos volt, (16 millió új számított főállású foglalkoztatott.)

1991 és 1995 között a nonprofit munkahelyek száma az egészségügy és a szociális ellátás területén növekedett jelentősen, az egészségügyben 40, a szociális ellátásban 32 százalékkal.

A vizsgált 22 országban a nonprofit szektor egy 1,1 ezer milliárd dolláros ágazatnak felel meg, mely közel 19 millió fizetett főállású foglalkoztatottat alkalmaz. Azonban a fenti adatok nem fedik le teljes mértékben a nonprofit szektort, hiszen a vizsgált országok népességének átlagosan 28 százaléka végez önkéntes munkát valamilyen nonprofit szervezet számára. Az egyházi szervezetek figyelembevételével a fenti szám tovább növekszik, mert az egyházak hozzávetőleg további 1,5 millió főállású foglalkoztatottat alkalmaznak.

Általánosságban elmondható, hogy a nonprofit szektor a fejlett országokban jelentősebb, mint Latin-Amerikában és Közép-Kelet-Európában, azonban a méretbeli különbségek országonként és régióként is nagyok. Meglepő, hogy az alkalmazotti létszámot alapul véve néhány nyugat-európai ország (Hollandia, Írország és Belgium), valamint egy a „többi fejlett ország” közül (Izrael) relatíve nagyobb nonprofit szektorral rendelkezik, mint az Egyesült Államok.

A szektor országonként eltérő nagysága a kormányzati jóléti kiadások meglétével vagy éppen azok hiányával is magyarázható. Abból a vizsgált 12 országból, ahol a kormány jóléti kiadásai viszonylag alacsonyok (azaz alatta maradnak a 22 ország átlagának), ötben jelentős a nonprofit szektor.

A szektorban foglalkoztatottak kétharmada három hagyományos jóléti szolgál-

tatás (az oktatás, a szociális ellátás és az egészségügy) területén dolgozik. Az önkéntes munka figyelembevételével ez módosul, hiszen az önkéntesek munkájának 55 százaléka a szabadidő és a szociális ellátás területére koncentrálódik.

Az általános hasonlóságok mellett a szektor foglalkoztatotti összetétele régióként is eltéréseket mutat:

Nyugat-Európában a nonprofit alkalmazottak háromnegyede az oktatás, az egészségügy és a szociális ellátás területén dolgozik. A régióban ez a szám a katolikus és a protestáns egyházaknak az oktatásban és a szociális ellátásban betöltött történelmi szerepét tükrözi. A katolikus szellemiségből fakadó szubszidiaritási elv és a kiterjedt társadalombiztosítást szorgalmazó erős alkalmazotti nyomás hatott a szociálpolitika fejlődésére. Ezen elv alapján elsősorban Németországban, Hollandiában és Belgiumban, valamint kisebb mértékben Ausztriában és Spanyolországban a nonprofit szervezetek alkotják az elsődleges védelmi vonalat a szociális, jóléti problémákkal folytatott küzdelemben, és az esetleges állami beavatkozások is velük együttműködve történnek.

Közép-Európában a szabadidő és a kultúra jóval nagyobb szerepet játszik, a szektor foglalkoztatottjainak egyharmada kulturális és rekreációs egyesületekben dolgozik. Ez feltehetően a szocialista érában működő ilyen profilú egyesületek rendkívül komoly állami támogatását tükrözi. Ezek az egyesületek a rendszerváltás idején komparatív előnnyel rendelkeztek, sok esetben a korábbi állami tulajdont is sikerült megszerezniük.

Közép-Kelet-Európában az üzleti, munkavállalói és szakmai érdekképviseletek a teljes nonprofit foglalkoztatás 11 százalékaival szintén jelentősek. Nagy súlyt képviselnek a környezetvédelemmel és a jogvédelemmel foglalkozó nonprofit szervezetek is. Ezek többnyire új szervezetek, melyek a demokratikus átmenet idején alakultak és nyugati támogatást is kaptak.

A hagyományos jóléti szolgáltatások – egészségügy, oktatás, szociális ellátás –területén azonban a fentiekkel ellentétes tendencia érvényesül, ebben a régióban ezek a területek az átlaghoz képest jóval kevesebb munkaerőt vonzanak, az állami szociális ellátás továbbra is általános ellátási forma maradt, és a Nyugat-Európában hagyományosnak tekinthető szubszidiaritás itt 1995-ben még csak nyomokban lelhető fel.

Latin-Amerikában a nonprofit foglalkoztatottak nagy része az oktatásban tevékenykedik. Ez a katolikus egyháznak az oktatásban betöltött kiemelkedő szerepét tükrözi. A gazdaságfejlesztés jelentős részesedése is jellemzi ezt a régiót. Ez a relatíve magas arány az önkéntesek figyelembevételével még tovább emelkedik, így az általunk vizsgált latin-amerikai országokban az önkéntes munka átlagosan 44 százaléka a szociális ellátásra irányul, részben az egyházi, részben a településfejlesztési szervezetek égisze alatt. A latin-amerikai nonprofit szervezetek egy csoportja, egy szervezett, intézményesült rész a középosztály igényeit elégíti ki, egy kisebb, informálisabb pedig a szegények támogatását tekinti feladatának.

A kutatás által vizsgált *többi fejlett országban* (Egyesült Államok, Japán, Ausztrália, Izrael) a nonprofit foglalkoztatottak 35 százaléka az egészségügyben dolgo-

■ VILÁG-NÉZET

zik, ezt követi az oktatás 29 százalékkal. Ez az eredmény jórészt az Egyesült Államokban és a Japánban tapasztalt helyzetnek köszönhető, a nonprofit tevékenység döntő többsége mindkét országban az egészségügy és a felsőoktatás területén zajlik. Ezekben az országokban egyedül az egészségügy a teljes nonprofit foglalkoztatás közel felét (46 illetve 47 százalékát) teszi ki, az oktatás, elsősorban a felsőoktatás további 22 százalékot. Ugyanakkor a szociális ellátás az USA-ban és Japánban csupán 14 illetve 17 százaléknak ad munkát. Mindez azt jelenti, hogy a fenti két ország nonprofit szektora a szolgáltatások, illetve a középosztály felé orientálódik.

Izraelben és Ausztráliában a kép ettől különbözik, hiszen Izraelben az oktatásban és az egészségügyben foglalkoztatottak relatív aránya a fentiekkel ellentétesen alakul, az oktatásban – főként az alap- és középfokú oktatásban – eléri az 50 százalékot, az egészségügyben a 27 százalékot. A jóléti szolgáltatásokhoz kötődő tevékenységek Ausztráliában is dominánsak, de itt a három terület – az egészségügy, az oktatás és a szociális ellátás – egyensúlyban van.

Az eredmények tükrében a vizsgált 22 ország nonprofit szektorában öt szerkezetípust figyelhetünk meg:

1. Az *oktatás dominanciája* tekinthető a legelterjedtebbnek. A 22 ország közül az öt latin-amerikai országból négy, valamint Belgium, Írország, Izrael és az Egyesült Királyság tartozik ebbe a csoportba. A fenti országokban a nonprofit alkalmazottak átlagosan 48 százaléka dolgozik az oktatásban. A latin-amerikai országokban, Belgiumban és Írországban ez a katolikus egyház erős jelenlétét, valamint az alap- és középfokú oktatásban betöltött szerepét tükrözi. Izraelben szintén az oktatásnak a vallási szervezetekhez való kötődése magyarázza a komoly nonprofit jelenlétet az oktatás területén. Az Egyesült Királyságban a nonprofit alkalmazottak a felsőoktatásban koncentrálnak, hiszen itt a felsőoktatás kikerülve az állam felügyelete alól nonprofit státuszba került.

2. Az *egészségügy dominanciája* az Egyesült Államokban, Japánban és Hollandiában jellemző. A szektorban foglalkoztatottak átlagosan 45 százaléka tevékenykedik az egészségügyben, ami itt a nem állami jelleg szokatlanul erős megnyilvánulását tükrözi.

3. A *szociális ellátás dominanciája* a nyugat-európai országok közül Ausztriát, Franciaországot, Németországot és Spanyolországot jellemzi, a szociális ellátásban foglalkoztatottak részaránya átlagosan 44 százalék. Mind a négy országban jelentős a katolikus egyház befolyása, ez azonban az oktatási szférában sokféle okból kifolyólag gyengült, és főként az egyéni szociális ellátás területén maradt jelentős.

4. A *kultúra-rekreáció dominanciája* négy közép-európai országban figyelhető meg. A nonprofit foglalkoztatottak nagy része a kultúra, sport és szabadidő területére összpontosul. Ez a szocialista időkből származó örökség, amikor a sport és szabadidős egyesületek jelentős mértékű állami támogatásban részesültek.

A jelenlegi szerkezet kialakulásához hozzájárult, hogy a térségben a kommunizmus bukását követően alapítványokká alakították át a korábbi állami elosztású kulturális alapokat. Közép-Európában a legnagyobb nonprofit szervezetek között sok a régi rendszerben gyökerező hagyományos szervezet.

5. *Egyensúlyi modell* az, ahol egyetlen tevékenységi csoport sem emelkedik ki jelentősen. Ide tartozik Ausztrália, Kolumbia és Finnország, ahol az oktatás, az egészségügy és a szociális ellátás teljes nonprofit foglalkoztatáson belüli részaránya nem emelkedik 26 százalék fölé.

A számokból egyértelműen kitűnik, hogy a nonprofit szektor minden országban a helyi kulturális, történelmi, politikai és gazdasági viszonyok függvényében alakult, rugalmasan követve a társadalmi és gazdasági igényeket.

Az 1995-ös – 35 országra kiterjedő - vizsgálat eredményei

A kutatásban ekkorra már 40 ország szakemberei vettek részt, értékelhető adatokat ezek közül 35 országban sikerült gyűjteni. A következő leírás ennek a 35 országnak a kutatási eredményeit tartalmazza. Közöttük Észak-Amerika, Nyugat-Európa és Ázsia 16 fejlett ipari országa, Latin-Amerika, Afrika, a Közel-Kelet és Dél-Ázsia 14 fejlődő országa, valamint Közép-Kelet Európa öt átalakulóban lévő országa szerepel.

Fejlett országok: Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Izrael, Japán, Németország, Norvégia, Olaszország, Svédország, Spanyolország.

Fejlődő országok: Argentína, Brazília, Dél-Afrikai Köztársaság, Dél-Korea, Egyiptom, Fülöp-szigetek, Kenya, Kolumbia, Marokkó, Mexikó, Pakisztán, Peru, Tanzánia, Uganda.

Átalakulóban lévő országok: Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia.

A kutatások eredményei azt bizonyították, hogy a nonprofit szektor – a társadalmi és politikai fontossága mellett – igen jelentős gazdasági tényezőnek is bizonyult, részese a nemzeti kiadások, mind a foglalkoztatottság területén meghatározó nagyságú volt. A civil szektor (az egyházakat is beleértve) összes kiadása az 1990-es évek második felében 1,3 ezer milliárd USA dollár, ami a fenti országok együttes bruttó hazai termékének (GDP) 5,1 százalékát tette ki.

A vizsgált 35 ország civil szektora fontos munkaerő-piaci szereplő, számított főállású foglalkoztatottjainak száma (az egyházi alkalmazottakkal együtt) 39,5 millió fő, ebből körülbelül 16,8 millió, azaz 43% az önkéntes segítő és 22,7 millió, azaz 57% a fizetett alkalmazott. Ez a szám arra utal, hogy a civil szektor valóban képes az önkéntes energiák nagy mértékű mobilizálására.

A nonprofit szektor számos országban tekintélyes nagyságú, de az országok számottevően különbözhetnek egymástól a szektor rendelkezésére álló munkaerő nagyságát illetően. Például a szektorban tevékenykedő munkaerő Hollandiában a gazdaságilag aktív népesség 14%-át, míg Mexikóban mindössze 0,4%-át teszi ki. Emellett a fejlett országokban a civil szektor relatíve nagyobb. A különbség majdnem négyszeres (a civil szektorhoz kötődő munkaerő gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya a fejlett országokban 7,4%, a fejlődő világban 1,9%).

A civil szervezetek viszonylag kisebb jelenléte a fejlődő országokban természetesen nem a segítségnyújtási mechanizmusok hiányára utal. Inkább azt jelzi, hogy sok fejlődő országban igen erős hagyományai vannak azoknak a családi, generációs

■ VILÁG-NÉZET

vagy falun belüli kapcsolatrendszereknek, amelyek a civil szervezetekéhez hasonló funkciókat látnak el. A civil tevékenységek nagyságrendjét tekintve a kevésbé fejlett országok körén belül is számottevőek a különbségek, rámutatva ezzel a kultúrák, hagyományok társadalmi berendezkedések közötti eltérésekre.

Az országok nemcsak a civil szektorok méretében különböznek egymástól, hanem abban is, hogy mennyire támaszkodnak a fizetett alkalmazottakra, illetve az önkéntes segítőkre. A vizsgált 35 ország civil szektorában felhasznált munkaerő 43 százalékát az önkéntesek teszik ki. Természetesen az önkéntes munka kihasználásában is nagyok az országok közötti különbségek: a legalacsonyabb, 10%-os mutatót Egyiptomban, a legmagasabb, 75%-os arányt pedig Svédországban és Tanzániában mérték.

A fejlett és fejlődő országok csoportjában nagyjából hasonló az önkéntes munka összes felhasznált munkaerőn belüli aránya, a teljes volumene viszont nagyobb a fejlett országokban, mint a fejlődőkben. Az előbbieken az önkéntesek a gazdaságilag aktív népesség 2,7%-át teszik ki, míg az utóbbi országcsoportban ugyanez az arány csak 0,7%. Mivel a fejlett világban a fizetett nonprofit alkalmazottak száma is magasabb, arra következtethetünk, hogy a foglalkoztatottak nem helyettesítik az önkénteseket, sőt rendszerint annál nagyobb az önkéntes segítők száma, minél több a civil szektorban a fizetett alkalmazott.

Csupán három esetben fordult elő, hogy a civil szférában foglalkoztatottak alacsony száma ellenére magas volt az önkéntesek aránya, és mindhárom esetben skandináv országról volt szó (Svédország, Finnország és Norvégia), ahol ezt a jelenséget a nonprofit szektor speciális fejlődési útja magyarázza. Ezekben az országokban nagy hagyománya van a társadalmi mozgalmaknak, amihez az párosul, hogy a jóléti állam feladatának tekinti a társadalmi szolgáltatások biztosítását, illetve azok finanszírozását.

Országok közötti különbségek

A 35 ország eredményeiben akadnak hasonlóságok, de a jellemző mégis az, hogy a civil szektor mérete, felépítése, szerepe és finanszírozása országonként erősen különbözik. Ezek az eltérések nagymértékben ország-specifikusak, az egyedi kulturális, társadalmi, politikai, gazdaságtörténeti sajátosságokat tükrözik. A sajátos fejlődési utak a civil szektor számos típusát alakították ki.

A vizsgált fejlett országok négy, a fejlődő és az átalakulóban lévő országok pedig három regionális alcsoportra bonthatók. A fejlődő országok körében egy negyedik „egyéb” kategória is kialakításra került, ebbe négy különböző földrajzi elhelyezkedésű államot soroltak.

Fejlett országok

Az angolszász országok csoportja: három olyan ország van – az Egyesült Királyság, az USA és Ausztrália –, amelyet a magas gazdasági fejlettségi szint és az angolszász politika és jogrend közös tradíciója jellemez. Közös bennük az a történelmükben gyökerező szociálpolitikai megközelítés, amely a viszonylag kicsi, be nem

avatkozó állam mellett nagy szerepet szán a magánjótékonyoknak. Bár az állam szociális szerepvállalása az elmúlt évtizedekben bővült, még ma is nagymértékben támaszkodik a civil szervezetekre.

A nonprofit szervezetek ezekben az országokban nagy súllyal vannak jelen, ez a csoport büszkélkedhet a legmagasabb szintű nonprofit foglalkoztatottsággal. Civil szektoruk a gazdaságilag aktív népesség 8,2%-át foglalkoztatja. Ez majdnem kétszerese a 35 országban mért átlagos arálynak.

Az angolszász országok jellegzetessége az önkéntes munka magas aránya, amely az összes ország átlagának csaknem kétszerese. A civil szervezetek alapvetően szolgáltató funkciókat látnak el, az USA-ban az egészségügy, az Egyesült Királyságban és Ausztráliában az oktatás területén vállalnak kiemelkedő szerepet.

Az angolszász civil szektorok bevételi struktúrája is különleges. A magánadományok még ezekben az országokban is csak kis részét teszik ki az összes bevételnek. (Arányuk 9%, még alacsonyabb is a 32 ország 12%-os átlagánál.) A szektor jövedelmének legnagyobb része saját bevételekből származik, ezek aránya jócskán az átlagos felett van. Ha az önkéntes munkát is figyelembe vesszük, értékének beszámítása 9%-ról 26%-ra növeli ugyan a magántámogatások részarányát, de az még így is elmarad a saját bevételek és az állami támogatások aránya mögött.

A skandináv jóléti államok közé tartozik Finnország, Norvégia és Svédország. A civil szektor itt nagyobb ugyan a 35 ország átlagánál, de ez jórészt a jelentős mértékű önkéntes munkának köszönhető. A szektorban foglalkoztatott fizetett munkaerő gazdaságilag aktív népességhez viszonyított 2,3%-os aránya alacsonyabb az átlagosnál. Ennek a helyzetnek a kialakulását az magyarázza, hogy a huszadik század első felében a skandináv országok széles körű jóléti politikát léptettek életbe, s így a magánadományoknak valamint a civil szervezeteknek az alapvető szociális és human szolgáltatások területén kevés szerep jutott. A társadalmi mozgalmak igen nagy múltra tekintenek vissza, az idők során igen erős érdekképviseletek és szakmai szervezetek alakultak ki.

A skandináv országokban a civil szektor rendelkezésére álló munkaerőn belül az átlagosnál sokkal több az önkéntes segítő (a gazdaságilag aktív népesség 4,1%-a, míg a 35 ország átlaga mindössze 1,6%). Ez is szerepet játszik abban, hogy a skandináv civil szektor bevételi szerkezete – ha az önkéntes munkát is figyelembe vesszük – lényegesen eltér a szokványostól. Ha az önkéntes munka értékét hozzáadjuk a magánadományokhoz, akkor a magántámogatások kerülnek az első helyre, arányuk eléri a 45%-ot.

A skandináv modell jellegzetessége a főleg önkéntesekre alapozott nagy civil szektor, amelyben a képviselői és nem a szolgáltató funkciók dominálnak.

Nyugat-európai típusú jóléti partnerség: a civil szektor ezekben az országokban általában véve meglehetősen nagy. Az általa foglalkoztatott munkaerő gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya átlagosan 7,8%. Három országban (Belgium, Írország, Hollandia) ez az arány a 10%-ot is meghaladja. Ennek a munkaerőnek a nagy része fizetett munkavállaló. A fizetett alkalmazottak aránya Nyugat-Európában magasabb, mint bármely más országcsoportban (5,4%, szemben a 35 ország 2,8%-os átlagával).

A civil szektor ezekben az országokban azért képes ilyen nagy számú munkavállalót alkalmazni, mert jelentős kormányzati támogatásban részesül. Bevételeinek át-

■ VILÁG-NÉZET

lagosan közel 60%-a származik az állami szektorból. A csoporton belül hét olyan ország van (Ausztria, Belgium, Franciaország, Hollandia, Írország, Izrael, Németország), amelynek a nonprofit szektora bevételeinek több mint felét kormányzati forrásokból kapja. A civil szervezetek által alkalmazott munkavállalók legnagyobb része szolgáltató funkciókat lát el, főleg a jóléti szolgáltatások, mint például az oktatás (25%), a szociális ellátás (23%) és egészségügy (20%) területén.

Ezek a jellegzetességek annak a speciális fejlődési útnak az eredményeként alakultak ki, amely a nyugat-európai jóléti államok megszületéséhez vezetett. Jórészt az egyházak nyomására az állam úgy döntött, hogy a jóléti szolgáltatásokat érdemes az önkéntes szerveződések irányába terelni, ennek eredményeképpen az állam és a szervezett civil szektor között extenzív partneri kapcsolat alakult ki. Németországban ezt a partneri kapcsolatot a „szubszidiaritás” elvében formalizálták, s beépítették az alapvető szociális törvényekbe. A kormánynak a szociális problémák kezelésében kötelező a „szabad jóléti egysületekre” támaszkodnia.

Hollandiában az a kompromisszum született, hogy az állam finanszírozza ugyan az általános oktatást, de ezt a magániskolák támogatásának útján teszi. Ez a megoldás később kiterjedt a társadalmi juttatások egyéb területeire is, megteremtve a „pillérekre építkezés” széles körűen alkalmazott modelljét, amelynek az a lényege, hogy az állami támogatást a különböző magánintézményeknek, azaz a „pilléreknek” nyújtják. Ez a modell érvényesül Izraelben is.

A francia rendszer eleinte a skandináv utat követte, de a nyolcvanas évek decentralizációs politikája a nonprofit szektor jelentős növekedéséhez vezetett. Mivel a helyi önkormányzatoknak nem volt kapacitásuk a humán szolgáltatások biztosítására, a nonprofit szervezetekhez kellett fordulniuk segítségért.

Összegezve, a nyugat-európai típusú jóléti partnerségi modellt a főleg fizetett alkalmazottakkal működő, nagy méretű civil szektor jellemzi, ahol az alkalmazottak főként a szolgáltatások területén tevékenykednek, és a finanszírozás nagyrészt adóbevételekből történik.

Az iparilag fejlett ázsiai országok modellje: Japán és Dél-Korea civil szektora sokkal kisebb, mint más fejlett, ipari társadalmakban, átlagosan a gazdaságilag aktív népességnek csupán 3,3%-át foglalkoztatja, míg ez az arány a 35 országban 4,4%. Nonprofit szervezeteik tevékenysége erősen szolgáltatás-központú, legtöbbjük az egészségügy és az oktatás területén működik. Ennek megfelelően a civil szektor fő jövedelmi forrása a díjbevétel (átlagosan 62%), bár Japánban az állami támogatások is jelentősek.

A modell kialakulásának oka, hogy az állam agresszív iparosítási politikát folytatott, miközben a szociális ellátást csak a legminimálisabb mértékben biztosította, és általában nem támogatta a civil szervezetek fejlődését. A néhány létrejött jótékony-sági szervezet főleg az oktatás, az egészségügy és a szociális ellátás területén működött. Ezek a szolgáltató szervezetek kénytelenek voltak a díjbevételekre alapozni működésüket. Ha a kormányzat bevonta őket az állami feladatok ellátásába, akkor egyben szoros ellenőrzést is vont körük. Ennek eredményeképpen egy általában véve kicsi és passzív civil szektor alakult ki, bár az elmúlt években fontos új kezdeményezéseknek is tanúi lehettünk.

Fejlődő országok

Afrikában, Dél-Ázsiában, a Közel-Keleten, Latin-Amerikában és Közép-Európában a civil szektor kialakulása az elmúlt években rohamos volt. Ennek ellenére ezekben az országokban a civil szervezetek még mindig csak kisebb részét foglalkoztatják a gazdaságilag aktív népességnek, mint a világ fejlettebb gazdasági területein. Ennek egyik valószínű oka lehet a hagyományos szociális segítségnyújtási formák megtartása, melyek inkább generációs és családi kapcsolatokon nyugszanak, mint az önkéntes szerveződésen. Amíg ezek a kapcsolati formák működnek, kisebb az igény az intézményesített formális vagy informális struktúrákra. Emellett az autokratikus politikai rezsimok igyekeztek csökkenteni a független szervezetek fejlődési terét. A kis méretű városi középosztály és a nagy számú vidéki szegénység révén ezek az országok történelmileg sem biztosítottak termékeny talajt a civil társadalmi intézmények létrejöttéhez.

Ezeket a hatásokat tükrözi, hogy a fejlődő országok civil szektorának átlagos mérete jóval alatta marad a 35 ország átlagának (a gazdaságilag aktív népesség 1,9%-a szemben a 4,4%-kal). A civil társadalmi munkaerő önkéntes komponense is jóval a 35 ország átlaga alatt marad, amiből arra lehet következtetni, hogy a fizetett munkaerő hiánya inkább hátráltatja, mintsem elősegíti az önkéntesek mobilizálását.

Ezen országok civil szektorának rendelkezésére álló állami támogatás viszonylag kis mértékű (22%, amíg az összes ország átlaga 35%). Ezek a szervezetek ezért nagyobb mértékben függenek a saját bevételtől és a magánadományoktól. Elsősorban a tevékenységükből származó bevételek jelentik a fő jövedelemforrást.

A fejlődő országok civil szektorai sok hasonló vonással rendelkeznek, több területen mégis különböznek egymástól. Ezek a különbségek jól láthatók az országok és régiók szintjén is.

A *latin-amerikai modell* civil szektora kicsivel nagyobb, mint a fejlődő országoké, bár ez főleg Argentína szektornagyságának köszönhető. Az önkéntesek kis szerepet játszanak a szektor munkaerőjében, a gazdaságilag aktív népesség csupán 0,7%-át teszik ki.

A szervezetek tevékenysége főleg a szolgáltató funkciók ellátására irányul, (különösképpen az oktatásra, amely a fizetett dolgozók 44%-át foglalkoztatja). Az e területen működő szervezetek egy része mindenki számára nyitott vallási oktatással foglalkozik, másik csoportjuk pedig az elit magánoktatásban tevékenykedik. Ezt tükrözi az a tény, hogy a díjak és tagdíjak a teljes civil szektor bevételeinek nagy részét (74%) teszik ki Latin-Amerikában. Ezzel ellentétben az állami támogatás mértéke – a bevétel 15%-a – szokatlanul kicsi, ami megnehezíti, hogy a civil szervezetek kiterjesszék tevékenységüket az igazán rászorulóknak számára is.

Afrika: Dél- és Kelet-Afrika országaiiban (Dél-Afrikai Köztársaság, Kenya, Tanzánia és Uganda) a nonprofit szektor meglehetősen nagy méretű. Dél-Afrikai Köztársaság a gazdaságilag aktív népesség 3,4%-át foglalkoztatja, így a térség teljes átlaga 2,5%, amely jóval felette van a fejlődő országokénak. Az önkéntesek a civil társadalmi munkaerő több mint felét teszik ki a régióban, (a törzsi és falusi informális vonal hagyományai itt régóta jellemzők).

A civil társadalmi munkaerőnek több mint 60%-a a szolgáltató tevékenységek-

■ VILÁG-NÉZET

ben vesz részt, ezen belül is legnagyobb a fejlesztéssel foglalkozó szervezetekben dolgozók aránya. Az eredmények azt mutatják, hogy az afrikai civil munkaerő több mint fele valamilyen társadalomélénkítő vagy egyéb képviseleti szervezetnél található, és ez jóval meghaladja az összes ország átlagát. Ezek szerint Afrikában lényegesen nagyobb a nonprofit szektor társadalomépítő jellege, mely talán a gyarmati hatalom elleni függetlenségi törekvések következménye lehet.

Azonban az afrikai civil szektor méretének határt szab a csekély mértékben rendelkezésre álló pénzügyi támogatás. A civil szervezetek bevételeinek csak 25%-a származik az államtól, bár itt nagy különbségek figyelhetők meg az országok között. A dél-afrikai szervezetek a bevételeik 40%-át állami forrásokból kapják, míg a kenyai szervezetek adatai csak 5%-os állami támogatásról számolnak be. Dél-Afrikában és Tanzániában a magánadományok a bevételi források listáján az első helyen állnak, ha az önkéntesek munkaidejét is beszámítjuk.

Összegzésként elmondható, hogy a Dél- és Kelet-Afrikában a civil szektor igen népszerű és nagymértékben hozzájárult az önszegélyezéshez.

Közép- és Kelet-Európa nonprofit szektorának fejlődésében az a befolyás tükröződik, amelyet a II. világháború után hatalomra jutott szovjet típusú rezsimek gyakoroltak a civil szervezetekre és a civil szektorra. Ezekben az országokban rendkívül kicsi a civil szektor mérete, kisebb, mint bármely más vizsgált terület – köztük Afrika és Latin Amerika fejlődő országai – esetében. Azonban a kicsi civil szektoron belül viszonylag nagy a képviseleti tevékenység jelenléte. Ez a szovjet éra kormányai által folytatott szociális jóléti politika következménye, hiszen az akkori kormányok a legfontosabb szociális szolgáltatások közvetlen ellátását a „dolgozók államára” bízta, és nem támogatták az önkéntes csoportosulások. Az államok csak a szabadidős és szakmai területeken működő szervezeteket tolerálták.

A szocialista múlt ellenére az adományozás a civil szervezetek bevételeinek nagyobb részét teszi ki a régióban, mint bárhol másutt (20% az összes ország 12%-os átlagával szemben). Ennek az egyik magyarázata az lehet, hogy amikor az állami vállalkozásokat privatizálták, a cégek sok egészségügyi és szabadidős szolgáltatást, melyek előzőleg ingyenesek voltak a dolgozók számára, nonprofit szervezetekkel biztosítottak, de pénzügyi és természetbeni támogatást továbbra is nyújtottak. Mivel ezek az állami vállalatok magáncégekké alakultak, ez a fajta támogatás is magánadományként jelenik meg.

Egyéb fejlődő országok: Egyiptom, Marokkó, Pakisztán és a Fülöp-szigetek nem alkotnak koherens csoportot. Egyiptomról és Marokkóról nem áll rendelkezésre megfelelő adat. Ami egyértelműnek tűnik, hogy ezekben az országokban a civil szektor viszonylag kicsi. Ez megfelelő az önkényuralmi politikának és egy olyan kulturális hagyománynak, amely egyesíti a politikai és vallási hatalmat, kis teret hagyva az autonóm állampolgári tevékenység kialakulásának.

Egyiptomban a gazdaságilag aktív népesség egészen nagy része, 2,8%-a vesz részt civil társadalmi tevékenységben. De az egyiptomi állam szinte mostanáig fenntartotta bizalmatlanságát a nonprofit intézményekkel szemben.

A pakisztáni civil szervezetek részvétele a szolgáltató tevékenységekben szokatlanul nagy arányú, amíg a képviseleti funkciókban való részvétel viszonylag kicsi. Azonban itt a magánadományozásból származó támogatás mértéke meglepően magas. Ennek a támogatásnak egy része külföldi ajándékok formájában érkezik,

másik része karitatív jellegű dézsmafizetés, amely az erős iszlám hagyomány meglétét bizonyítja. (A jótékonyágnak különleges fontosságot tulajdonítanak az iszlám társadalmakban.)

A Fülöp-szigetek erősen katolikus ország, ahol a nagy európai gyarmatosító hatalmak hosszú ideig uralkodtak, ezért a civil szektor jelentős mértékben hasonlít a latin-amerikai típushoz. A civil szektorban foglalkoztatottak a szolgáltató tevékenységekben, különösképpen az oktatásban koncentrálnak (a fizetett munkaerő 66%-a szemben a latin-amerikai 44%-kal). A nonprofit szektor bevételeinek túlnyomó része a saját árbevételből és szolgáltatási díjakból származik (92%). A szociális szolgáltatásnyújtás nagy mértékben az önkéntesekre támaszkodik (ezen a területen a teljes munkaerő 84%-a, amíg a latin-amerikai átlag 56%).

A Fülöp-szigetek korrupt és önkényuralmi kormánya ellen polgári megmozdulások zajlottak, és ez jelenik meg a képviseleti funkciókat ellátó szervezetek átlag feletti foglalkoztatottsági arányában is.

Következtetések

A civil szektor fontos szociális és gazdasági erőt képvisel a világ országaiban és régióiban. Azonban ahogyan ez a fentiekből kiderült, országonként a különbségek hatalmasak, és ezek a különbségek az országok eltérő kultúráját, hagyományait és politikai történetét tükrözik.

A civil szektor az egyik legfontosabb globális erő, de ez nem azt jelenti, hogy nem szembesül komoly kihívásokkal. Épp ellenkezőleg, e kihívások gyakran óriásiak. Olyan ügyek tartoznak ide, mint a láthatóság és a legitimitás, a fenntarthatóság, a hatékonyság és működő partnerség kialakítása más szektorokkal.

Zárszó

A történelmi erők (az államba vetett bizalom csökkenése, a kommunikációs forradalom, a középosztály megerősödése és a speciális szolgáltatások iránti növekvő kereslet) együttes hatásának köszönhető, hogy a nonprofit szervezetek szerepe az elmúlt években a világ minden táján számottevően növekedett.

Ezek a szervezetek különösen alkalmasak a humán szolgáltatások biztosítására, a társadalmi feszültségek érzékelésére és az állampolgári igények képviselésére. Ennek megfelelően a nonprofit szektor komoly társadalmi és gazdasági erővé vált, napjainkban már a munkaerő számottevő és egyre növekvő hányadát foglalkoztatja, és szignifikáns részben vállal felelősséget a társadalmi szükségletek kielégítésében.

Egy életerős civil szektor ma már nem tekinthető luxusnak, sokkal inkább az emberek alapvető igényei közé sorolható. A civil szervezetek a polgárok szócsövei, településeket támogathatnak, kielégítetlen szükségletekre irányíthatják a figyelmet, és általánosságban javíthatják az élet minőségét.

■ VILÁG-NÉZET

Jegyzetek

¹ Salamon, Lester M.– Anheier, Helmut K.: *Szektor születik II.*, 12. oldal Budapest: Civitalis Egyesület, 1999.

² Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak.* Nonprofitkutatás, 154–155. oldal Budapest: Nonprofit Kutatócsoport, 1998.

Felhasznált irodalom

SALAMON, LESTER M.– ANHEIER, HELMUT K.: *Szektor születik.* Budapest: Nonprofit Kutatócsoport, 1995.

SALAMON, LESTER M.– ANHEIER, HELMUT K.: *Szektor születik II.* Budapest: Civitalis Egyesület, 1999.

SALAMON, LESTER M.– SOKOLOWSKI, W. S. – LIST, REGINA: *A civil társadalom „világnézetben.”* Budapest: Civitalis Egyesület, 2003.

SZIGETI FERENC ALBERT: AZ ÖNKÉNTESSÉG SZEREPE A FEJLETT PIACGAZDASÁGBAN

„Adni = kapni. Ha másoknak segítünk, önmagunknak is segítünk.”

■ A társadalom kettészakadásának tényét kevesen vitatják hazánkban. Úgy tűnik, hogy léteznek ugyan értelmezési eltérések – hol és hogyan esett szét a magyar társadalom két-három nagy csoportra – és vita tárgya lehet az is, hogy ez a jelenlegi végleges, vagy átmeneti állapot-e vajon, de az biztos, hogy a tényt mindenki rögzíti: a társadalmi szétcsúszás mára látható és kevésbé látható tünetek egész sorát produkálja.

A tünetek között az első talán, hogy gyengül – sok helyen meg is szűnt – az egymás irányában érzett felelősségünk, a társadalmi szolidaritás. Ennek hiányában pedig nincs az a tökéletes kormányzati munka, heroikus civil mozgalom, amely képes a társadalmi kirekesztés mérséklésére, az integráció és befogadás erősítésére, újraépítésére.

Ennek az újraépítésnek lehetséges területe az önkéntesség, az önkéntes munka „felfedezése”, újraépítése lehet. Sokan próbálnak e területen új alapokat rakni, s ez az építő folyamat 2001-től, az önkéntesek európai évét követően Magyarországon is látványosabb fordulatot vett.

De mit tehet az, aki most szeretne megismerkedni a „civilség” egyik legérdekesebb és kiemelten fontos területével, az önkéntes-szervezéssel, az önkéntes munka népszerűsítésével és rendszerbe állításával? Több forráshoz is nyúlhat ma már, amelyek egyik része az elméleti, míg – ezek vannak kevesebben – a gyakorlati oldaláról közelíti meg a kérdést. Az éledő érdeklődés kielégítésére – különösen az október első felére eső, minden évben megrendezett önkéntesek hete apropóján – aktuális irodalmat magyar nyelven viszont még nem igazán találhatunk. E területeken hiánypótló Szigeti Ferenc Albert: „Az önkéntesség szerepe a fejlett piacgazdaságban” című tanulmánya.

A szerző – kiemelve, hogy a nemzetközi téren egyre nagyobb teret kap az önkéntesség – kifejezetten a magyarországi alkalmazhatóság bemutatásának szándékával ír a témáról. Már a bevezetésben hangsúlyozza az önkéntesség és a társas kapcsolatok, a társadalom szövetének kapcsolatrendszerei közötti kauzális viszonyt. Fontos számára az önkéntes munka és a társadalom, illetve annak működése közötti kölcsönhatás – a kérdés elméleti megalapozásával, de gyakorlati megjelenésével együtt bemutatva azt.

■ VISSZAHATÁS

Az összefoglaló jellegű tanulmány mindvégig két szálon fut: az egyik a nemzetközi – európai és tengerentúli – példák és trendek bemutatása, a másik a magyar viszonyok és lehetőségek vizsgálata.

Hiszen mi is jut eszébe az átlag magyarnak (ha volna ilyen) az önkéntességről? Nagy valószínűséggel – különösen 35-40 éves kor fölött – mindennek az „államosított” típusai: a társadalmi munka, esetleg még korábról a „kommunista műszak/szombat”. Amiről – történelmi ismeretekkel vagy anélkül – biztosan állítható, hogy minden volt csak nem önként vállalt, s olyan távol volt a – valódi – társadalmi szolidaritástól, mint maga az államszocialista („létező”) rendszer annak elvi, elméleti céljaitól. Nem is csoda tehát, ha már maga a fogalom is nehezen nyer teret a közbeszédben.

És ha még legalább a fogalom definíciójában, meghatározásában egységesek lennének!¹ Így az írás nem is vállalkozhat másra, mint a fogalom – elengedhetetlen – tartalmi elemeinek sorba rendezésére, bemutatására. Jó etimológiai kiindulást jelent, ha figyelembe vesszük az „önkéntes” fogalom latin gyökerét (voluntarius), amely hajlandót, hajlandóságot mutató személyt ölel föl. Ha pedig az önkéntes az, aki hajlandó cselekedni, akkor már az is biztos, hogy a cselekvése is a többiek, a társadalom felé mutat: azaz szabad elhatározásából, lényeges ellenszolgáltatás nélkül, más személy/közösség hasznára folytatott cselekvés tehát az önkéntes munka.

A szervezetszociológia egyik közhelye, hogy ún. „szervezeti társadalomban” élünk, s az önkéntességnek is az egyik alapfeltétele a szervezettség. Ezen a ponton jelenik meg a civilség, a civil szerveződések szerepe, jelentősége.

A civil szféra és az önkéntesség természetszerűen átélt kapcsolatát teljes mértékben megalapozza magának az önkéntes munkavégzésnek a sajátos története is. Szigeti kellő alaposággal tárja fel a főbb – társadalomtörténeti – motívumokat.

A történeti bemutatást a korai kereszténység időszakában kezdi, rámutatva, hogy a felebaráti szeretet volt a jótékonykodás és a mások iránti könyörületesség alapja. A céhek, a korai polgárság világa komoly felelősséget vállalt a közösségek elcsúszásai iránt. Ebből az elkötelezettségből nőtt ki a – mai értelemben is megismert és működő – civil társadalom egyik fontos alapja a társadalmi nyilvánosság.

Magyarországon a rendszerváltozást követően éledtek újjá a második világháborúval megszűnő formák és törekvések.

Mi indokolja hogy a mai magyar társadalomban újra a civil szféra szerepéről, az önkéntes munka elterjesztésének követelményeiről kell egyre hangosabban szólni? Elsősorban a bevezetésben említett társadalmi megosztottság, aminek látható jelei naponta körülvesszük bennünket – a pozitív társadalmi minta hiánya, a közösségek ziláltsága és eltűnése, az erőforrások újbóli szűkössége, a megélhetésért (pénzért) vívott küzdelem, az önkéntesség társadalmi presztízsének alacsony volta.

A társadalom oldaláról Szigeti – nagyon fontos – kitérőt tesz az egyén oldalára is, bemutatva, hogy milyen okai és indokai lehetnek annak, hogy – szemben a közállapotainkkal – viszonylag sokan mégis végeznek önkéntes munkát hazánkban.

A szerző véleménye szerint két lehetséges pszichológiai szempont köré kell csoportosítani érveinket: vagy saját problémáink okán, a negatívállapot-enyhítés érdekében segítünk – akár önkéntesként is – másokon, vagy az empátiára alapozódó, altruista magatartás miatt, amelynek középpontjában a szenvedő, elesett emberrel történő azonosulás állhat. Bármely megközelítést nézzük is, a viszonyosság, kölcsönöség normája mindenhol ott áll – gondoljunk csak a reciprocitásra alapozódó

kaláka-munkákra, a természetes közösségekben mai napig működő kiegészítőlegességre. (Ehhez kapcsolódó nagyon fontos, manapság egyre kevésbé felismerhető érték a közösségi/társas felelősség.)

A tanulmányból kiderül tehát, hogy a társadalmi és egyéni bizalom, a szolidaritás és felelősségérzet és a civilség szorosan kapcsolódó fogalmak, amelyek összessége határozza meg, hogy egy adott közösségben mekkora az ún. társadalmi tőke. A közügyek iránti elkötelezettségtől a kulturális gyökerekig bezárólag a társadalom finomszövetének működése határozza meg életünket – amelyben kiváló közvetítő tényező lehet az önkéntes munka, tevékenység.

És itt elérkezünk a nonprofit, civil szervezetek társadalomlélektani szerepéhez. Ugyanis Szigeti szerint itt a civil-reneszánsz egyik nagy lehetősége, amely éppen a társadalmi szerepvállalások változásában gyökerezik. Állítja, hogy az egyre uniformizáltabb piac rendre nem tudja megoldani a teljesen egyedi, nagyon sokszínű szükségletek kielégítését, s erre a társadalmi alrendszerek sem képesek jól és hatékonyan. Éppen ezekben a „hajszáltrepedésekben”, a közeli problémák megoldásában jó és kellő válasz a civil részvétel fokozása, a személyes közreműködésen alapuló tevékenység – nota bene szolgáltatás – civil szférában történő kialakításának elősegítése. Kuti Évát is idézi a szerző: *„A jótékonyagra, öntevékenységre és önkéntes munkára tehát a társadalomnak a szükségletek kielégítése, a szociális problémák kezelése, maguknak az állampolgároknak pedig saját belső egyensúlyuk és a társadalomban elfoglalt helyük megszilárdítása érdekében van szükségük.”*

Nem nyújt persze egyedüli és kizárólagos segítséget az önkéntesség – de kiválóan helyettesíthet és kiegészíthet bizonyos tevékenységeket. Az önkéntességnek tehát a társadalom „lelkére” és az egyének mentális-szociális egyensúlyára egyaránt kimutathatóan jó hatása van.

A tanulmány viszont ezen túlmegegy és sokkal „kézzelfoghatóbb” hatásokat is leír: ilyen például az önkéntes munka részesedési aránya a GDP-ből. Azokban az országokban, ahol ezt tisztességes, tervezett és rendszeres kutatással mérik, ott kimutatható – és gazdaságstatisztikai számításokba bele is számolják – ezt az arányt, ami 8-14% között szokott mozogni.²

A hatások között kiemelkedik maga a társadalmi részvétel, amellyel a – színeitől függetlenül bármely – kormányzat képes növelni a társadalmi célok iránti elkötelezettséget. (Az elv régóta ismert: amit látok és ismerek, attól nem félek annyira és megfordítva: ha segítek valakinek, akkor annak irányában és a másik az én irányomban elkötelezettebb tud lenni.) A részvétel növeli az elkötelezettséget, s kifejezésre juttatja az állampolgárok közötti bizalmat, kölcsönösséget, így hozzájárul a társadalmi kohézió és stabilitás erősítéséhez. Szigeti így fogalmaz: mindezeket támasztja alá az, hogy „minél erőteljesebb és sokoldalúbb az állampolgári szerepvállalás és együttműködés, annál kevesebb küszködés jellemzi a közösségek életét”. A minket körülvevő küszködéseket, mindennapi harcokat látva megállapítható, hogy még so-
káiig van tennivalója a civil szférának a magyar társadalomban...

Egy másik, de a politikai intézményrendszert természetesen mindig nagyon foglalkoztató és valóban fontos hatás az önkéntes tevékenység, a civil szervezeti működés és a foglalkoztatottság kapcsolata, a hatásmechanizmusból fakadó lehetőségek kiaknázása. A teljes foglalkoztatás tényleges elérése ugyanis sem az elsődleges, sem a másodlagos munkaerőpiac további duzzasztásával nem elérhető, de – főként

■ VISSZAHATÁS

a friss álláskereső, pályakezdők körében – az átmeneti („teljes idős”) önkéntesség önbizalmat adhat, kapcsolatok építésére szolgálhat, alkalmas a piacképes készségek fejlesztésére, az adottságok kipróbálására.

Az elméleti megalapozáson túl – amint azt már említettük – jelentős része a tanulmánynak a nemzeti gyakorlatok bemutatása. A nemzetközi kitekintés során több európai és azon kívüli ország gyakorlatát bemutatja a szerző.

Az elsők közt az önkéntesség területén egyik legrégebbi és legfejlettebb résztvállaló államot, Nagy-Britanniát elemzi Szigeti Ferenc, ahol – nehezen hihető, de kutatásokkal bizonyított módon – a felnőtt lakosság 48%-a (!) vállal valamiféle hivatalos önkéntes munkát, és ahol egyre több a nyugdíjas.³ A legfontosabb önkéntesség-területek a sport, oktatás és a szociális biztonság/gondoskodás – csakúgy mint például hazánkban.

Egy másik példán, a spanyol Katalónián át láthatjuk, hogy az Európai Unió centrumától távolabb még van mit tanulnunk az önkéntesség területén. (Bár pozitív példa, hogy a barcelonai olimpia idején több mint húszezer önkéntes szorgoskodott a városban – ezt mi még nem igazán tudtuk megközelíteni egyetlen esetben sem.)

Hazai példák során láthatjuk, hogyan fejlődött nálunk az önkéntesség: az önkéntes véradástól az 1990-től kezdődött civil szervezeti-boomig, s hogyan nőtt az önkéntesek száma a – szinte – nulláról az össznépeség 3%-áig. Az önkéntes aktivitásra vonatkozó adatok országon belüli megoszlásait vizsgálva feltűnő, hogy a relatív legtöbb önkéntes munka a legfejletlenebb megyében, Nógrádban folyik, s a relatíve vagy abszolút módon leszakadt térségekben is fordított arányt mutat az aktivitás.

A tanulmány az önkéntesség ügyeinek kezelésére, a konkrét tevékenységek megszervezésére is számos hasznos tanácsot ad, bár e téren sok a hiányosság: néhol egészen pontos leírásokat, folyamat-bemutatókat találhatunk, míg néhol a szerző túlságosan tömör és gyors, elhagyva a pozitív, alkalmazást szolgáló leírásokat.

Külön fejezeteket szentel a tanulmánykészítő a piaci szervezeteknek, jelezve, hogy nálunk még nem, de nyugaton sok helyütt előszeretettel alkalmaznak piaci cégek önkénteseket, akik pedig örömmel pályáznak ezekre a helyekre. Tudják, hogy – jó esetben – bemutatathatják képességeiket, s előkészíthetik majdani alkalmazásukat is. És fordítva is igaz: a cégek – márcsak az irántuk történő elkötelezettségek kialakítására, reklám célból is – szívesen alkalmaznak fiatal önkénteseket, akik közül – kvázi ingyen „fejvadászattal” – gyorsabban és kisebb kockázattal választhatnak a leendő alkalmazottak közé megfelelő munkaerőt.

A tanulmány záró része egy rövid bemutatás: az elmúlt évek – az önkéntesség területén bekövetkezett – magyarországi történéseit mutatja be, végül összegzést ad arról, hogyan miért éri meg a kormányzatnak is többet, komolyabban foglalkozni az önkéntességgel és az ehhez kapcsolható civil szereplőkkel, és milyen lenne az igazán támogató környezet, valamint a magánszektor hol és hogyan kapcsolódhat az önkéntes munka szervezéséhez, az önkéntesség elterjesztéséhez.

Ajánljuk tehát Szigeti Ferenc Albert tanulmányát mindazoknak, akik az önkéntesség témakörében nem csak az elméleti és kutatási háttér iránt érdeklődőknek, hanem az igényes összefoglalásra és az alkalmazhatóságot is szem előtt tartó írásokra vadászóknak is.

(Nyitrai Imre)

Jegyzetek

- ¹ Nem is csoda tehát, hogy Szigeti kutakodásai szerint mindössze tíz országban talált ún. „hivatalos” definíciót az önkéntességre!
- ² Kicsit meglepő, de mindenképpen fontos, hogy a GDP-emelésének egyik lehetséges és ésszerű útja lehetne a – főleg munkanélküliek vagy éppenséggel iskoláját felfüggesztett fiatalok körében – népszerűsített és meghonosított, tapasztalatszerző önkéntes munka elterjesztése, stabilizálása.
- ³ Elgondolkodtató, hogy a szellemi és fizikai kondíció megtartása, a társadalmi aktivitás fennmaradása és az önkéntesség között milyen fontos – és lineáris hatású – kapcsolat létezik az idősödés területén. Ennek kiaknázása Magyarországon – az előrehozott és előnyügdíjazások közepette, a többszázézes, ún. „rokkantnyugdíjas” hazájában mindezen lehetőségeknek óriási szerepe lehetne a társadalmi kirekesztés csökkentése és megelőzése érdekében.

■ SZERZŐINK

BANK DÉNES

1979-ben Budapesten született. 1997-ben az Ifjúsági Integrációs Társaság alapító tagja és vezetője, majd 1999-től az Országos Ifjúsági Telekommunikációs Egyesület elnöke. Ebben az évben lett az Országos Gyermek és Ifjúsági Parlament külügyekért felelős alelnöke, és az Európai Ifjúsági Fórum egyik magyarországi képviselője is. 2001-től a Nemzetközi Programok Tanácsának tagja, valamint a a Civil Szervezetek Világszövetségének magyarországi képviselője. Jelenleg közgazdaságtudományt hallgat, informatika és média ügyekben érintett.

GYÓRFFY GÁBOR

1967-ben született Szombathelyen, közgazdász, térségfejlesztési szakértő. 1993-tól nonprofit jogszabályozásban számos szakértői munkát végzett, részt vett a nonprofit törvény szabályozási koncepciójának és a törvény tervezetének kidolgozásában. Több egyesület és alapítvány gyakorló munkatársa. 1996-tól a nyugat-dunántúli Phare programok, különösen a határon átnyúló együttműködést támogató CBC projekt igazgatója. Jelenleg a Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség ügyvezető igazgatója. Több cikke, tanulmánya jelent meg a területfejlesztés és a civil kezdeményezések területén.

KUTI ÉVA

1951-ben született Erdőbényén. Sárospatakon érettségizett, majd a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát. Doktori címét 1977-ben, PhD fokozatát 2003-ban szerezte. Dolgozott a KSH-ban, a Gazdaságkutató Intézetben és a Művelődéskutató Intézetben, valamint vendégtanárként a párizsi Sorbonne-on és a washingtoni Georgetown Egyetemen. Jelenleg főiskolai tanár az Általános Vállalkozási Főiskolán. Alapító tagja volt a Nonprofit Kutatócsoportnak. Részt vett a nonprofit szektor statisztikai felmérésében, nemzetközi összehasonlító kutatásában, a finanszírozási mechanizmusok, az 1%, a lakossági és a vállalati adományok vizsgálatában, valamint a szektor számos részterületének elemzésében.

LÁNYI ANDRÁS

1948-ban született. Egyetemi tanulmányait 1973-ban fejezte be a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, ahol film és tv-rendező diplomát szerzett. 1996-ban szerzett filozófiai kandidátust, jelenleg az ELTE BTK és a JPTE BTK docense, ahol a Humánökológia Szakirányért, illetve a Környezetpszichológia Szakirányért felelős oktató. Tucatnyi könyv szerzője és társszerzője. Tudományos kutatási szakterülete az újrapolgárosodás, az intergenerációs mobilitás és a környezeti konfliktusok a társadalmi érdekek erőterében. A Magyar Köztársaság Érdemrend kiskeresztjének kitüntettetettje.

NIZÁK PÉTER

1966-ban született Budapesten. 1989-ben az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Általános Iskolai Tanárképző karán, 1993-ban pedig az ELTE Bölcsészettudományi karán szerzett diplomát. 1992-től a Független Ökológiai Központ (FÖK), 1996-tól a Demokratikus Jogok Fejlesztéséért Alapítvány (DemNet), 2002-től a Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány munkatársa. Jelenleg független szakértőként, tanácsadóként dolgozik és PhD hallgató az ELTE Állam és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetében. Publikációi közül az egyik legjelentősebb a társszerzőként jegyzett „Támogatási programok lebonyolítása a nonprofit szektorban” című könyv, amelyben a USAID által finanszírozott, Magyarországon és a régióban lebonyolított pályázati programok módszertanát foglalta össze szerzőtársaival.

SZERZŐINK ■

NYITRAI IMRE

Budapesten született 1968-ban. Az ELTE-n tanár – népművelő – szociális szervező végzettségek megszerzése után szociológia és szociálpolitika szakokon diplomázott. Volt tanár, csatládgondozó, humán-erőforrás menedzser, vezető köztisztviselő, tanácsadó és állami vezető – elsősorban a szociális és gyermekvédelmi-gyermekjóléti területeken szerezve tapasztalatokat. Publikációi a humán-erőforrás gazdálkodás, a szociálpolitika, a foglalkoztatási kérdések, s különböző esélyegyenlőségi területekhez (fogyatékosügy, férfiak és nők, hajléktalanok) kötődő témákban jelentek meg. Kutatási területei között hangsúlyos szerepe van a szervezet-szociológia elméleti problémaköreinek, különös tekintettel azok gyakorlati alkalmazhatóságára. Jelenleg a szociális szolgáltatások területéhez kötődő szervezetfejlesztési, stratégia-alkotási, civil együttműködési és ellátás-szervezési ügyekben dolgozik önkormányzati és egyházi intézményi tanácsadóként.

SEBESTÉNY ISTVÁN

1963-ban született, tanulmányai során közgazdász-szociológus, történész és demográfus végzettséget szerzett. 1992 óta a Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai Főosztályán nonprofit statisztikával és kutatással foglalkozik. Az 1996-ban alakult, hasonló területen működő Civitalis Egyesület alapítója és elnöke. Kezdetől fogva részt vett a Civil Együttműködési Program (CEP) civil érdekképviselő témájával foglalkozó munkacsoport munkájában, illetve az Országos Civil Érdekképviselő (OCÉ) koncepciójának kidolgozásában. Részt vesz a Nemzeti Civil Alapprogram Civil Önszerveződés, Szakmai és Területi Együttműködés Kollégiumának munkájában. Számos nonprofit szektorral foglalkozó szakmai tanulmány, elemzés és cikk szerzője.

SZOMOLÁNYI ZSUSZANNA

1968-ban született, tanulmányait jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Személyügyi Szervezői szakán végzi. Szakdolgozati témája a nonprofit szervezetek szerepe a gazdaságban és a társadalomban. 1986 óta dolgozik a KSH Baranya megyei Igazgatóságán, 1997 óta a Társadalomstatisztikai Osztályon a nonprofit statisztikai jelentések koordinációs feladatait látja el.

TEPLOM JÓZSEFNÉ

1936-ban született Budapesten, mérnök, szociológus, tanár. Dolgozott többek közt az Ifjúsági Lapkiadó Vállalatnál, az oktatásért felelős minisztériumokban, általános iskolákban. Jelenleg nyugdíjas. Sok más mellett a Nap Klub Alapítvány kiadványaiban és a Valóságban publikált.